

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

**AHMET ZÜHDÜ PAŞA’NIN *el-MECMÛ*’A ADLI
ESERİNDE NİKAH**

FATİH AYNACI

2501202007

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET HAMDİ FURAT

İSTANBUL – 2022

ÖZ

AHMET ZÜHDÜ PAŞA’NIN *el-MECMÛ’A* ADLI ESERİNDE NİKAH

FATİH AYNACI

Çalışmamızın kapsamı Ahmet Zühdü Paşa ve onun *el-Mecmû’a* adlı eserinde nikâh bölümünü islam hukuku açısından ele almaktadır. *el-Mecmû’a* idâdi ve sultânî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuş olup ilmihal türünde yazılmış fikhî bir eserdir. Zühdü Paşa bu eserini hazırlarken klasik fıkıh kaynaklarından faydalanmıştır. Zühdü Paşa daha çok Mâliye Nâzırı olarak tanınmakla beraber Maârif Nâzırlığı ve daha birçok farklı görevlerde bulunmuştur. Zühdü Paşa aynı zamanda Dâru’l-Fünûn kurucuları arasında bulunmaktadır. Bizim bu eseri tanıtip değerlendirmesini yapmamız ve latinize halini sunmamız o dönemde yazılmış bir ilmihal örneğinin tanıtılmasına ve ondan istifade edilmesine olanak sağlayacaktır. Çalışmamızın ilk kısmında *el-Mecmû’a*’nın hem bir fıkıh hem de bir ders kitabı olarak değerlendirilmesi yapılacak, ikinci kısımda *el-Mecmû’a* Hukuk-i Aile Kararnâmesi ile fikhî açıdan mukayese edilecek ve son kısımda ise Zühdü Paşa’nın *el-Mecmû’a* adlı eserinin latinizesi yapılarak günümüz ilim dünyasının istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, *el-Mecmû’a*, Ahmet Zühdü Paşa, Hukuk-i Aile Kararnâmesi, Kitâbu’n-Nikâh.

ABSTRACT

MARRIAGE IN AHMED ZUHDU PASHA’S WORK TITLED “*al-MECMÛ‘A*”

FATİH AYNACI

The scope of our study deals with Ahmet Zühdü Pasha and his work *al-Mecmû‘a*, the part of marriage in terms of Islamic law. It is a fiqh work written in the catechism type, which was taught as a course book in *al-Mecmû‘a* high school and sultani schools. While preparing this work, Zühdü Pasha benefited from classical fiqh works. Although Zühdü Pasha is mostly known as the Minister of Finance, he served as the Minister of Education and many other duties. Zühdü Pasha is also among the founders of Dâru'l-Fünûn. Our introduction and evaluation of this work and presenting its latinized version will enable us to introduce and benefit from an example of a catechism written at that time. In the first part of our study, *al-Mecmû‘a* will be evaluated both as a fiqh and a textbook, in the second part, it will be compared with The Ottoman Law of Family Right in terms of fiqh, and in the last part, Zühdü Pasha's *al-Mecmû‘a* will be latinized and presented to the benefit of today's scientific world.

Key Words: Fiqh, Ahmet Zuhdu Pasha, *al-Mecmû‘a*, The Law of Family Rights, Book of Marriage.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın içeriğini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış devlet adamı ve nâzırlarından olan Ahmet Zühdü Paşa'nın hayatı ve onun tam adı *el-Mecmû'atü'z-Zühdiyye fi'l-Ahkâmi'd-Dîniyye* olan eserinin nikah bölümü oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti son dönemlerinde yaşamış olduğu sıkıntılara çözüm bulabilmek amacıyla batılı devletleri örnek alarak bazı yenileşme faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu örneklerden birisi de kanunlaştırma hareketi altında kaleme alınan ve bir nevi devletin yeni anayasası hükmünde olan *Mecelle*'dir. Ancak *Mecelle*'de aile hukuku bölümü olmadığından daha sonra bu boşluğu doldurmak amacıyla Hukuk-i Aile Kararnâmesi yazılmıştır. Kararnâme, içerisinde bulunan bazı görüşlerin farklı mezheplerden alınması sebebiyle dönemin birtakım ulemâsı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Araştırmamızın konusu olan *el-Mecmû'a* adlı eser ise Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nden önce fakat *Mecelle*'den sonra telif edilmiş bir eserdir. Zühdü Paşa'nın devlet ricâlinden olup en üst kademelerde görev yapması ve aynı zamanda Dâru'l-Fünûn gibi bir eğitim kurumunun kurucuları arasında bulunması eserini kaleme alırken farklı mezheplerden bazı görüşleri kitabına alması hususunda onu cesaretlendirmiş olabilir. Bunu anlayabilmek için bu çalışmanın ikinci bölümü her iki eserde bulunan bazı ihtilaflı görüşlerin mezhepsel olarak değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *el-Mecmû'a*'nın kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi yapılarak eserin mahiyeti, dîbâcesi, mukaddimesi, kaynakları, dipnotları gibi konular ele alınmış, daha sonra idâdî ve sultânî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulması hususuna değinilmiş ve aynı dönemde yazılmış olan diğer ilmihal eserleriyle ilgisinin bulunup bulunmadığı ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise Hukuk-i Aile Kararnâmesi ve *el-Mecmû'a*'da geçen bazı fikhî görüşlerin mukayesesi yapılmış ve ihtilaflı olan bu görüşlerin mezhepler üzerinden değerlendirmesi yapılarak Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinde başka mezheplerden görüş alıp almadığı hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise bizim araştırma konumuz olan *el-Mecmû'a*'nın nikâh bölümü latinize halinde verilmiş ve bu alanla ilgili çalışma yapmak isteyen değerli araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Bu tezi hazırlamamda maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, bu süreçte beni yalnız bırakmayan değerli arkadaşlarıma, tez süreci boyunca yardımcı olan ve beni yönlendiren değerli tez hocam Prof. Dr. Ahmet Hamdi FURAT hocama ve tezimi değerli görüşleriyle geliştiren ve eksiklerimi bildiren değerli Dr. Öğretim Üyesi Hasan ÖZKET ve Dr. Öğretim Üyesi Merve ÖZAYKAL hocalarıma şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2022

Fatih AYNACI

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

eI-MECMÛ'ATÜ'Z-ZÜHDİYYE fî'l-AHKÂMÎ'D-DÎNİYYE

1.1. <i>eI-MECMÛ'A</i>	15
1.1.1. Eserin Mahiyeti.....	15
1.1.2. Eserin Dîbâcesi	15
1.1.3. Eserin Mukaddimesi	16
1.1.4. Eserin Kaynakları	18
1.1.5. Eserde Dipnot Gösterme Biçimi	23
1.1.6. Eserin Fihristi	24
1.2. DERS KİTABI OLARAK <i>eI-MECMÛ'A</i>	29
1.2.1. Maârif Nâzırı Zühdü Paşa ve İdâdî – Sultânî Mektepleri	29
1.2.2. İdâdî Mektepleri	30
1.2.3. İdâdî Mekteplerin Ders Müfredatı	32
1.2.4. Mekteb-i Sultânî	37
1.2.5. Mekteb-i Sultânî Ders Müfredatı	38
1.3. <i>eI-MECMÛ'A</i> DÖNEMİNDE DİĞER FİKHÎ ESERLER	42
1.3.1. <i>Nimet-i İslâm</i>	42
1.3.2. <i>Hülâsatü'l-Muhtâreyn</i>	43
1.3.3. <i>Dürr-i Yektâ</i>	43
1.3.4. <i>Vesîletü'n-Necât</i>	44
1.3.5. <i>Telhîsu'l-Mulahhas</i>	45

İKİNCİ BÖLÜM

eI-MECMÛ'A'NIN FIKHEN DEĞERLENDİRİLMESİ HUKUK-İ AİLE

KARARNÂMESİ İLE MUKÂYESESİ

2.1.	<i>eI-MECMÛ'A VE HUKUK-İ AİLE KARARNÂMESİ</i>	48
2.1.1.	Hukuk-i Aile Kararnâmesi	48
2.1.2.	İhtilafî Meseleler	49
2.1.2.1.	Nikâhta Kullanılan Lafızlar	50
2.1.2.2.	Nikâh Akdinde İlan Şartı	52
2.1.2.3.	Küçüklerin Evlendirilmesi Meselesi	54
2.1.2.4.	Mecnûn ve Mecnûnenin Evlendirilmesi	56
2.1.2.5.	İkrah ile Yapılan Nikâh ve Talâk	59
2.1.2.6.	Sarhoş Kimsenin Talâkı	61
2.1.2.7.	Zina Sebebiyle Hurmet-i Musâhara	64
2.1.2.8.	Çok Eşliliğin Şarta Bağlanması	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

eI-MECMÛ'ATÜ'Z-ZÜHDİYYE f'İ AHKÂMI'D-DÎNİYYE LATİNİZESİ

3.1.	<i>eI-MECMÛ'A'NIN LATİNİZESİ</i>	69
	Dîbâce	71
	I. Mukaddime	74
	II. Mukaddime	82
3.1.1.	BİRİNCİ KİTAP	85
3.1.1.1.	Birinci Bâb	85
3.1.1.2.	İkinci Bâb	99
3.1.1.3.	Üçüncü Bâb	103
3.1.1.4.	Dördüncü Bâb	109
3.1.1.5.	Beşinci Bâb	125
3.1.1.6.	Altıncı Bâb	138
3.1.1.7.	Yedinci Bab	140
3.1.1.8.	Sekizinci Bab	160
	SONUÇ	169
	BİBLİYOGRAFYA	171
	EKLER	181

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo I	: Kaynak Eserlerin Dağılımı.....	19
Tablo II	: Yedi Yıllık Yatılı İdadilerin Haftalık Ders Programı.....	34
Tablo III	: Mekteb-i Sultânî Ders Programı.....	40

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin veya İbn
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
ö.	: Ölüm
Thk.	: Tahkik
t.y.	: Tarih yok
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan muamelât bahislerinden birisi de nikâh akdidir. Nikâh akdi Allah’ın insana bahşetmiş olduğu lütuflardan birisidir. Zira ilahi dinler tarafından insanların soylarının devam etmesi için meşru kılınan yol nikâh akdidir. İnsanlar tabiatları gereği evlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Allah kadını erkeğe, erkeği ise kadına muhtaç bir şekilde yaratmıştır. Nikâhın insanlığın devamı ve tabii ihtiyacı açısından bu denli önemli olması fukahânın tedvin etmiş olduğu eserlerde ona geniş bir yer ayırmalarından da anlaşılabilir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bizzat ailelerinden bahsedilmiş ve ilgili ayette ise Hz. Muhammed’den önce gönderilen her peygamberin eşi ve çocuğu olduğundan bahsedilmiştir.¹ Peygamberimiz de hadîs-i şerîfnde nikâh akdinin peygamberlerin sünnetlerinden bir sünnet olduğunu ifade etmektedir.² Kur’ân ve hadislerde geçen bu denli ifadelerin çokluğundan nikâh akdinin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Araştırmamızın konusu Ahmet Zühdü Paşa’nın *el-Mecmû’a* adlı eserinin nikah bölümünü içermektedir. Ahmet Zühdü Paşa Osmanlı Devleti’nin Tanzimât Dönemi’nde Mâlîye ve Maârif Nâzırlığı yapmış devlet adamlarındandır. Tanzimat döneminin belirgin özelliklerinden biri bu dönemde Osmanlı Devleti’nin gerilemeye çözüm bulabilmek için batılılaşma ve yenileşme adı altında yaptığı birçok reformlar ve batılı ülkelerden örnek alınan kanunlaşmalardır. 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan bu yenileşme çabaları II. Abdülhamid devrinde I. Meşrutiyet ilan edilene kadar devam etmiştir. Eğitim ve ekonomi alanları da bu yenileşme ve batılılaşma hareketlerinden kendilerine düşen paylarını almışlardır. Zühdü Paşa böyle

¹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 10 Mart 2022), er-Ra’d 13/38.

² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Utve Avd (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Nikâh”, 24 (No. 1080). (أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَبَاءُ، وَالنَّعْطُ، وَالسَّوَالُ، وَالنَّكَاحُ) [Dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Utanma (haya) duygusu, güzel koku sürmek, misvak kullanmak ve evlenmek.]

bir dönemde hem Maliye Nâzırı hem de Maârif Nâzırı olarak görevde bulunmuştur. Bu sebeple devletin önemli alanlarında yapılan yeniliklere bizzat şahit olmuştur. Zühdü Paşa tahsil hayatına medrese eğitimi ile başlayıp küçük sayılabilecek bir yaşta devlet memuru olmuş ve başarılı bir memuriyet hayatı sonucunda hızlı bir şekilde kademe kademe yükselmiştir. Kendisini tanıyan kimseler onu hür fikirli ve modern düşünceli bir kimse olarak tanıtmışlardır. Hem medrese hayatını yaşamış hem de modern dünyayı tanımış olan Zühdü Paşa 1890'lı yıllarda yani *Mecelle*'nin yazımından sonra fakat Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nden önce *el-Mecmû'a* adlı bir fıkıh eseri kaleme almış ve bu eser idâdi ve sultânî mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Zühdü Paşa aynı zamanda 1900 yılında kurulan dördüncü kez kurulan Dâru'l-Fünûn'un kurucuları arasında bulunmaktadır.

Çalışmamızın kapsadığı bir diğer konu da *el-Mecmû'a* ve Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nde bulunan ihtilaflı görüşlerdir. Bu ihtilaflı görüşler fikhî mezhepler çerçevesinde incelenmiş ve her iki eser arasındaki görüş farklılıkları tahlil edilerek ilgili bölümde belirtilmiştir. Böylece birbirine yakın dönemde yazılmış olan iki eserin fetva hususunda ne derece benzerlik ve farklılık içerdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın son bölümü ise tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız ve bazı görüşlerini Hukuk-i Aile Kararnâmesi ile mukayese etmiş olduğumuz *el-Mecmû'a*'nın nikah bölümünün latinizesini içermektedir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri olan gerileme ve yıkılma dönemlerine bakıldığında devletin her alanında gerileme olduğu yanılığısı oluşmaktadır. Halbuki ilmi anlamda son dönemde dahi Osmanlı Devleti'nde Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895), Zahid el-Kevserî (ö. 1952), Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) gibi ilmi kişilikler yetişmiş ve bu kişilikler birçok alanda farklı farklı değerli eserler meydana getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış ve devletin üst kademelerinde görev yapmış olan Zühdü Paşa da bu kişilerden birisidir.

Bahsi geçtiği üzere Zühdü Paşa Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış ve

ilmihal türünde bir fıkıh eseri kaleme almıştır. Bu eseri seçmekle birlikte amacımızın eserin müellifi olan Zühdü Paşa'nın daha iyi tanıtılmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin son dönem fikhî bakış açısına ışık tutmak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde geçen görüşlerin Hukuk-i Aile Kararnâmesi'yle mukayesesi yapılarak ihtilaflı görüşlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Zira Zühdü Paşa'nın devlet adamı olması ve yüksek rütbeli görevlerde bulunması eserini kaleme alırken farklı görüşleri kullanma hususunda cesaretli davranmasını sağlamış olabilir. Böylelikle son dönemde yazılmış bir ilmihal türü olan *el-Mecmû'a*'nın nasıl bir üslupla yazılmış olduğu görülecek ve nikah hususunda mezhepsel olarak farklı görüşlere değinip değinmediği ortaya koyulacaktır. Bir başka husus da eserin latinize halinin verilerek günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulması ve literatürdeki yerini almasını sağlamaktır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamıza öncelikle araştırarak olduğumuz eser olan *el-Mecmû'a*'nın nüshalarını bulmakla başladık. Kütüphanelerde yaptığımız araştırma/tarama çalışması sonucunda bulabildiğimiz kadarıyla yüz ona yakın nüsha olduğunu tespit ettik. Ancak tespit etmiş olduğumuz bu nüshaların hiçbirisinin kitabın tamamını içermemekte olduğunu gördük. Zîrâ kitabın tamamı iki cilt ve üç kısımdan oluşmaktaydı. Zikretmiş olduğumuz nüshalar ise ya tek cilt halinde yayınlanmış veyahut iki cilt bir araya getirilse dahi üçüncü kısım eksik olarak verilmiştir. Biz iki cilt ve üç kısmın bir arada olduğu tek eseri sahaftan temin etmiş bulunmaktayız.³ Bahsi geçen eserin girişinde “Ulu Hakan II. Abdülhamid Han zamanında, Maârif Vekili, meşhur alim Zühdü Paşa'nın hazırladığı Osmanlıca Fıkıh Kitabı” yazmaktadır. Tezimizin üçüncü bölümü olan *el-Mecmû'a*'nın latinizesi bölümünde bu nüshadan faydalanmış bulunmaktayız.

Çalışmamızın ilk bölümlerinden olan Zühdü Paşa'nın hayatı hususunda en çok istifade ettiğimiz eser Ahmet Nuri Sinaplı'nın “*Maliye ve Maârif Nâzırı Ahmet Zühtü*

³ Ahmet Zühdü Paşa, *el-Mecmû'atü'z-Zühdîyye fi'l-Ahkâmi'd-Diniyye* (İstanbul: Matbaa-ı Osmaniyye, 1313).

Paşa” adlı eseridir.⁴ Ayrıca bu bölümde ikinci ana kaynağımız Ali Oraloğlu’nun hazırlamış olduğu *Zühdü Paşa* adlı *DİA* maddesi olmuştur.⁵ Mehmed Zeki Pakalın’ın hazırlamış olduğu “*Sicill-i Osmanî Zeyli*” adlı eserde bulunan Zühdü Paşa maddesi de ilgili bölümü hazırlarken oldukça faydalandığımız eserlerdendir.⁶ Bu eserlerin dışında faydalandığımız diğer kaynaklar Atilla Çetin’in “*Maârif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu*”,⁷ Harun Şahin’in “*Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı Maliyesi Üzerine Bir Lâyiha*” adlı makaleleridir.⁸ Bu bölümde faydalanmış olduğumuz bir diğer kaynak da Zühdü Paşa’nın vakfiyesidir. Bu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğünden orijinal belge olarak alınmıştır.

Zühdü Paşa’nın *el-Mecmû’a* adlı eserinin idâdî ve sultânî mekteplerinde okutulmasıyla ilgili bölümde özellikle Osmanlı Arşiv Belgelerinden faydalandık. Bunun dışında Hacı Salman’a ait “*İdadi Mektepleri’nin Tarihsel Gelişimi*” adlı yüksek lisans tezi,⁹ Hasan Sabri Çeliktas’a ait “*Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi*” adlı yüksek lisans tezi,¹⁰ Bayram Kodaman’a ait “*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*” kitabı,¹¹ Emine Keskiner’e ait “*Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki Din Eğitimi Karşılaştırmalı Bir Bakış*”¹² adlı makale bu bölümde istifade etmiş olduğumuz eserlerdir. Ayrıca yine bu bölümde *DİA*’da bulunan idâdî ve sultânî maddelerinden faydalanmış bulunmaktayız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yani *el-Mecmû’a* ve Hukuk-i Aile

⁴ Ahmet Nuri Sinaplı, *Maliye ve Maârif Nâzırı Ahmet Zühtü Paşa* (İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri Anonim Şirketi t.y).

⁵ Ali Z. Oraloğlu, “*Zühdü Paşa*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁶ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009).

⁷ Atilla Çetin, “*Maârif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu*”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 0/10-11 (Aralık 2011).

⁸ Harun Şahin, “*Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı Maliyesi Üzerine Bir Lâyiha*”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (Nisan 2017).

⁹ Hacı Salman, *İdadi Mektepleri’nin Tarihsel Gelişimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁰ Hasan Sabri Çeliktas, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

¹¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

¹² Emine Keskiner, “*Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki Din Eğitimi Karşılaştırmalı Bir Bakış*”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/5 (Ocak 2004).

Kararnâmesi’ni karşılaştırdığımız bölümde ise *el-Asl, Kudurî, Reddî’l Muhtâr* gibi bazı klasik fıkıh kitaplarına başvurduk. Ayrıca Ahmet Özel’in “*Hanefî Fıkıh Alimleri*” adlı eseri,¹³ Ali Öge’nin editörlüğünü yapıp Orhan Çeker’in yayına hazırladığı “*Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi*”¹⁴ adlı yazısı, Abdurrahman Yazıcı’nın “*Osmanlı Hukuk Aile Kararnamesi ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri*” adlı makalesi,¹⁵ Ömer Korkmaz’ın hazırlamış olduğu “*Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi ve Veli İzinsiz Nikâh*”¹⁶ yazısı bu bölümü hazırlarken istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

¹³ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* (Ankara: TDV Yayın ve Matbaacılık, 2018).

¹⁴ Ali Öge (ed.), *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi* (Konya: Mehîr Vakfı, 2017).

¹⁵ Abdurrahman Yazıcı, “Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri”, *EVEV Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015).

¹⁶ Ömer Korkmaz, “Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi ve Veli İzinsiz Nikâh”, *Bilimname* 37 (Nisan 2019).

IV. AHMET ZÜHDÜ PAŞA

A. Hayatı

Ahmet Zühdü Paşa hicri 23 Ramazan 1249'da miladi 3 Şubat 1834'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹⁷ Babası süvari binbaşılığı görevinden emekli olan Hacı Mehmet Rıfat Bey'dir. Soyu Girit kumandanlığı esnasında vefat eden ve Hanya Camii'nde metfun bulunan İkiz Ali Paşa'ya dayanmaktadır.¹⁸

Ahmet Zühdü Paşa tahsil hayatına ilk olarak sıbyan mektebinde başladı ve Mekteb-i Maârif-i Adliye'ye devam etti.¹⁹ Daha sonra Beyazıd Camii'nde Büyük Kıbrıslı olarak tanınan Hoca Mehmet Efendi'den *Şerh-i Akaid*'e kadar ders gördü. Onun vefatından sonra yine tanınmış hocalardan Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'den bazı dersler aldı. Bu öğrenimi esnasında Farsça öğrendi ve muhtelif hocalardan mâlî usul dersleri, usul-i defterî ve matematik ilimlerini öğrendi. Osmanlı Bankası'nda muhasebecilik görevini ifa ederken hususi olarak Fransızca dersi alan Ahmet Zühdü Paşa daha sonra padişahın görevlendirmesiyle birlikte gittiği Londra ve Paris'te hem İngilizcesini hem de Fransızcasını ilerletti. Aynı zamanda kendi oğlu Asım Bey'i ve süt oğlu Cevdet Kalpakçı Bey'i lisan öğrenmeleri için Galatasaray Sultânisi'ne kaydettirmiştir.²⁰

Ahmet Zühdü Paşa'nın doğumu Sultan Abdülmecit'in saltanatına rastlamaktadır. Bu dönemde Gülhane Hatt-ı Hümayun'u (3 Kasım 1839 / 25 Şaban 1255) ilan edilmiş ve bu fermanla birlikte Osmanlı için yeni bir dönem başlamıştır. Ahmet Zühdü Paşa bu dönemde tedrisatını tamamlamış ve memuriyet hayatına başlamıştır. Ahmet Zühdü Paşa memuriyet hayatı boyunca Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murat ve II. Abdülhamit dönemlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Memuriyeti boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde devlete hizmet etmiş olan Ahmet Zühdü Paşa dört kere Maliye Nâzırı olarak görev yapmıştır. Devletin

¹⁷ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 2.

¹⁸ Oraloğlu, "*Zühdü Paşa*", 44/538.

¹⁹ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 121.

²⁰ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 64.

karşılaştığı mali problemlere çözümler sunan birçok lâyiha ve yazılar hazırlamış, yaptığı başarılı görevler sonucunda padişah tarafından bazı madalyalara layık görülmüştür.²¹

Ahmet Zühdü Paşa Maliye Müsteşarlığı görevini yürütürken iki defa mali müzâkereler amacıyla padişah tarafından Londra ve Paris’e gönderilmiş ve görevlerini başarılı bir şekilde ifa ederek geri dönmüştür. Rusya muharebesi esnasında tekrar Londra’ya gönderilmiş ve bu seferleri sırasında Paris’e giderken 85.000 frank ve Londra’ya giderken 50.000 frank harcırah aldığı ancak Paris seferinde sadece yol masraflarıyla iktifa ettiği kayıtlara geçmiştir.²²

Ahmet Zühdü Paşa’nın ilk hanımı Fatma Neyyire Hanım’dır. İlk hanımı genç yaşta vefat edince Hatice Vâhide Kemer Hanımefendi ve daha sonra İffet Dilber Zeynep Hanımefendi ile evlenmiştir. İlk hanımından bir kızı ve ikinci hanımından iki oğlu ve bir kızı olmuştur. Üçüncü hanımından ise iki kızı vardır.²³

Ahmet Zühdü Paşa hayatı boyunca önemli görevlerde bulunmuş en son Maliye Nâzirliği görevini eda ederken 1902 / 1320 senesinde vefat etmiştir. Kendi adına Kadıköy Kızıltoprak’ta yaptırıp vakfetmiş olduğu bir cami ve mektep bulunmaktadır. Tek minareli ve tek şerefeli olan caminin haziresinde Ahmet Zühdü Paşa, ikinci eşi Hatice Vahide Kamer Hanım, oğlu Asım Bey, kızı Sulhiye Hanım ve vakfın mütevellisi olan kızı Ayşe Lütfiye Hanım’ın mezarları bulunmaktadır.²⁴ Zühdü Paşa’nın mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır: “Hüve’l-hallâku’l-bâkî, kudemâ-ı vüzerâ-ı saltanât-ı seniyye ve vükelâ-i devlet-i aliyyeden olup maârif-i umûmiyye nâzırı iken vefât eden es-Seyyid Ahmed Zühdü Paşa’nın ruhuna el-Fâtiha. Fî 1320/2 Muharremü’l-Haram.”

Ahmet Zühdü Paşa yaptırmış olduğu mektebe, talebeleri ücretsiz olarak kabul etmekte olup mektepte çalışan hoca ve hizmetlilerin maaşlarının karşılanması için de

²¹ Şahin, “Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı Maliyesi”, 3.

²² Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 28.

²³ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 70.

²⁴ Ebru Karakaya, “Zühdü Paşa Camii ve Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/539.

bir takım arazi ve gayr-ı menkuller vakfetmiştir. Yaptırmış olduğu bu vakıf için sırasıyla 31 Mayıs 1884, 7 Ocak 1887, 26 Nisan 1887 ve 29 Ağustos 1890 yıllarında dört defa ilaveler yapmış olup vakfiyesini dördüncü seferde tamamlamıştır. Vakfiyesinde vakıftan elde edilecek olan gelirlerin harcanacağı yerleri belirtmiş, masraflar yapıldıktan sonra geriye kalacak olan gelirden ailesine verilecek miktarı yazmış ve yine geriye kalan miktarın dörtte birinin Medine-i Münevvere'deki dul ve yetimlere dağıtılmasını istemiştir.²⁵

Ahmet Zühdü Paşa aynı zamanda Dâru'l-Fünûn'un kurulmasına öncülük etmiş şahıslardandır.²⁶ Maârif-i Umumiye Nâzirliği görevi esnasında Dâru'l-Fünûn'un kurulması, ders programının hazırlanması ve düzenlenmesi için kurulan komisyona başkanlık yapmıştır. Bu kapsamda yabancı üniversitelerden ders programları ve iç tüzükleri Osmanlıya getirilip Türkçeye tercüme edilmiştir. Dâru'l-Fünûn, Ahmet Zühdü Paşa'nın 1 Eylül 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye'de yapmış olduğu açılış konuşmasıyla birlikte eğitim öğretime başlamıştır. Ahmet Zühdü Paşa'nın Dâru'l-Fünûn komisyonu için görevlendirmiş olduğu Vekalet Mektupçusu ve Hukuk Fakültesi Öğretmeni Sırrı Bey'in hatıralarında Fransızca bilmediği için herkesin cahil, mutaassıp ve Maârif Nâzirliğine gayr-ı layık saydığı Zühdü Paşa'nın, haksız iddiaların aksine bir nâzıra yakışır olarak ilerici, hür fikre sahip ve modern düşünceli bir paşa olduğu kaydedilmiştir.²⁷ Sırrı Bey'in anlattığına göre Dâru'l-Fünûn açıldığında Zühdü Paşa, Sırrı Bey'e hitâben Dâru'l-Fünûn'da bulunan ders müfredatıyla Avrupa'da bulunan okulların ders müfredatı arasında fark olup olmadığını sormuş, Sırrı Bey'de doğal olarak bazı derslerin eksik olduğunu ifade etmiş ve bunun sebebinin bu derslerin talebeye verilmesinin bazıları tarafından mahzurlu görüldüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda bazı dersler için o dönem muallim bulunamamaktadır. O zamanlar cahil olduğu zannıyla bazı kimselerin eleştirilerinin odağında bulunan Zühdü Paşa ise Sırrı Bey'e bir kesim tarafından mahzurlu görülen derslerin isimlerinin değiştirilmesini mesela Hikmet-i Tabiiye olarak bilinen dersin Fizik olarak isimlendirilmesini ve

²⁵ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 13.

²⁶ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi I* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2009), 270.

²⁷ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 64.

derslerin bu şekilde işlenmesi emrini vermiş ve yaptığı bu işler Sırrı Bey tarafından o dönemde bir cesaret örneği olarak görülmüştür.²⁸

B. Memuriyet Dönemi

Ahmet Zühdü Paşa ilk olarak memuriyet hayatına 1846 yılında Maliye Kâtibi olarak başlamış daha sonra Maliye Nezâreti altında Esham Muhasebesine terfi etmiş ve aynı yıl Esham-ı Cedîd Muhasebesine yükselmiştir.²⁹ Bu görevden de terfi ederek Tediye Sandığı İdaresinde göreve başlamıştır. Bu görev esnasında 1861 yılında Sultan Abdülmecit vefat etmiş ve 1876 yılına kadar padişahlık makamında kalacak olan Sultan Abdülaziz tahta geçmiştir.³⁰

Ahmet Zühdü Paşa Sultan Abdülaziz döneminde 1863 yılında Gelirler Dairesinde kurulmuş olan Banka Muhasebesi Mümeyyiz Refikliğine atanmış ve daha sonra 1867 yılında aynı bölümün kalem şefliğine getirilmiştir. 1869 yılına gelindiğinde ise Bank-ı Osmanî muhasebeciliğine atanmıştır. Bu dönemde maaşı 6700 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.³¹ 1871 yılında Gelirler Dairesi ve Banka Muhasebesi bölümleri birleştirilince Umumi Gelirler bölümüne 10.000 kuruş maaşla atanmıştır. 1872 yılında da Divan-ı Muhasebat Riyaseti'nde Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevine 20.000 kuruş maaş ile tayin olmuştur.³² Bu görevi icra ederken Umumi Tenkiset Kararnamesi yürürlüğe girmiş ve maaşı 10.000 kuruşa düşürülmüştür. Bu sırada Maliye Müsteşarlığı görevinden ayrılmış ve yine 1872 yılında Saruhan Mutasarrıflığına gönderilmiştir.³³ Saruhan Mutasarrıflığı görevinden Beyrut Mutasarrıflığı görevine geçiş yapmış bu görevlerini sürdürürken 1874 yılında tekrardan Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevine getirilmiştir. Bu dönemde Sultan Abdülaziz vefat etmiş yerine Sultan V. Murat gelmiş ancak görev süresi oldukça kısa sayılabilecek şekilde 93 gün

²⁸ Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1706.

²⁹ Çetin, “*Maârif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa*”, 3.

³⁰ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 121.

³¹ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 3.

³² Şahin, “*Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı Maliyesi*”, 3.

³³ İbrahim Alâettin, “Zühtü Paşa”, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* (İstanbul: Sedat Simavî, 1933), 1603.

sürmüş ve tahttan indirilmiştir. Sultan V. Murat'tan sonra 33 yıl hükümdarlık görevini üstlenecek olan Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir.³⁴

Ahmet Zühdü Paşa 1879 yılında Rüşumat Emaneti vazifesine 20.000 kuruş maaşla getirilinceye kadar yaptığı görevler Divan-ı Muhasebat Reisliği, Maliye Müsteşarlığı, Orman ve Maâdin Müdür-i Umumisi, Esham-ı Umumiye Eminliği görevleridir. 1879 yılında Rüşumat Eminliği görevi devam etmesi şartıyla Maliye Nâzırı oldu ve aynı yıl Maliye Nâzırlığı görevinden ayrıldı. Görevden ayrılmasından kısa bir süre sonra tekrar 27.000 kuruş maaşla Maliye Nâzırlığı görevine geri getirildi. 1886 yılında Nafia Nâzırlığına atandı. Daha sonra Nafia Nâzırlığı ve Ticâret Nâzırlığı 1888 yılında birleştirilince kendisine vezaret rütbesi verildi ve Hüdavendigar yani Bursa iline vali olarak görevlendirildi. Aynı yıl üçüncü kez Maliye Nâzırlığı görevine getirilmiş ve 1893 Muharrem ayında Maârif-i Umumiye Nâzırlığı yaptı. Halil Rıfat Paşa Dahiliye Nâzırlığı görevine getirilene kadar da Dahiliye Nezaretinde vekaleten görevde bulundu.³⁵ 1857 ve 1922 yılları arasında Maârif Nâzırlığı yapan otuz dokuz paşa toplamda altmış dört kez Maârif Nâzırlığı görevine geldi ve bu paşalar arasında en uzun süreli görevi Ahmet Zühdü Paşa yaptı.³⁶ Ahmet Zühdü Paşa bir yandan yüksek rütbeli görevleri ifa ederken bir yandan da padişah tarafından oluşturulan birçok komisyonun başında bulunuyordu. Bunlardan bazıları Tahrir-i Nüfus ve Emlak Nizamnâmesi Islah komisyonu, Tensîk-i Kuyudat-ı Hesâbiye ve Tetkik-i Muhâsebat-ı Atîka Komisyonu, Girit ahalisinde bulunan Müslüman ve muhtaç olanlara yardım komisyonu, padişah sarayında askeriyeden maaş alan yetim ve dullar için oluşturulan komisyon ve Umur-i Maliye komisyonlarıdır.³⁷

Ahmet Zühdü Paşa memuriyet hayatı boyunca yaptığı başarılı görevlerden dolayı sürekli terfi almış, birçok madalya ve nişana layık görülmüştür. Sultan Abdülaziz döneminde memuriyet hayatına başlayan Ahmet Zühdü Paşa ilk olarak 1871 yılında rütbe-i evvel ve 1876 yılında rütbe-i bâlâya yükselmiştir. Sultan II.

³⁴ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 121.

³⁵ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 4.

³⁶ Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali* (İstanbul: İSİS, 1999), 18.

³⁷ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 122.

Abdülhamid dönemi 1888 yılının mart ayında kendisine yüksek vezaret rütbesi layık görülmüştür. Aldığı ilk Osmanlı nişanı 1880 yılında birinci rütbeden Mecid-i Nişan-ı Âli olup 1888 yılında Osmanlı Nişan-ı Zîşânının bir kıt'a murassaâsı ve imtiyaz nişanının altın ve gümüş madalyalarını almıştır. 1893 senesinde ise kendisine altın liyakat madalyası verilmiştir. Aynı zamanda Yunan harbinde askeriye bulundığı yardımlardan ötürü kendisine Mecidiye ve Hicaz altın madalyaları takdim edilmiştir.³⁸

C. Vakıf Eserleri

1. Zühdü Paşa Camii

Zühdü Paşa Camii bugün Kadıköy Kızıltoprak'ta İhlamurlu Çeşme denen yerdedir. Ana kapı üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere cami Ahmet Zühdü Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamid döneminde 1884 senesinde inşa ettirilmiştir. Ayrıca Zühdü Paşa bahsi geçen caminin yakınına kendisinin iskân ettiği kırk odalı ve dört katlı olarak bir köşk inşa ettirmiştir. Yine aynı mevkiye bir de mektep inşa eden Zühdü Paşa tüm bu eserlerin masrafları için vakıf kurmuş ve eserlerinden bazılarının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

2. Zühdü Paşa Mektebi

Zühdü Paşa camisinin avlusuna bitişik bir konumda bulunan Zühdü Paşa mektebi 1889 yılında inşa edilmiştir. Üç satırlık bir kitabesi mevcuttur. Zühdü Paşa kurduğu vakıfla bu mektebin tüm harcamalarının karşılanmasını sağlamıştır. Buna binâen vakıf 1889-1921 tarihleri arasında eğitim öğretime devam etmiştir. Zühdü Paşa mektebi iki katlı olup 1980 yılında restore edilmiştir. Günümüzde Kadıköy Müftülüğü'ne bağlı Kuran Kursu olarak işlevini sürdürmektedir.³⁹ Mektebin 1306

³⁸ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 4.

³⁹ Karakaya, “*Zühdü Paşa Camii ve Mektebi*”, 44/540.

yılında yazılmış olan kitabesi şöyledir:

Zıll-ı Hakk Abdülhamîd Hân hilâfet-perverin

Mülk-i feyz-âbâd-ı irfân eylemekdir matlabı

Pey-rev oldu ol Süleyman-ı zemânın azmına

Âsafı kıldı binâ bu dâr-ı irfân mektebi

Baş eğer tarîh muhtâra belîgân-ı zemân

Matla‘ı ilm ve edebdir Zühdü Paşa mektebi

(1306)

Ayrıca Ahmet Nuri Sinaplı kitabında Ahmet Zühdü Paşa'nın torununun hatıralarından bahsederken Zühdü Paşa'nın Bağdat Caddesi üzerinde Fenerbahçe Stadyumu'nun yanında ve karşısında olmak üzere iki adet taş mektep yaptırdığını, bunlardan birinin Erkek, diğerinin Kız Rüşdiyesi olduğunu belirtir. Bu mekteplerin daha sonra Kadıköy Sultânîyesi ve Kadıköy Lisesi'ne dönüşmüş olduğunu ifade eder.⁴⁰ Bahsedilen ilk bina 1900 yılında Hamidiye Erkek Rüşdiyesi olarak açılmış, ikinci bina ise 1902 yılında Hamidiye Kız ortaokulu olarak eğitim öğretime başlamıştır. Okulun ismi Meşrutiyet ilan edildikten sonra Emrullah Efendi'nin nâzırlık yaptığı dönemde Numune Ortaokulu olarak değiştirilmiştir. 1919 yılında ise her iki okul da Kadıköy Sultânîsi olarak değiştirilmiş ve halkın aşırı ilgisi sebebiyle binalar yetersiz gelince iki dershaneli bir ek bina daha inşa edilmiştir. Bahsi geçen okul cumhuriyetin ilanı ile birlikte liseye dönüştürülmüştür. 1982-1983 yıllarında Kadıköy Lisesi olarak eğitim öğretime devam etmiş daha sonra 5 Nisan 1983 yılında ismi değiştirilerek Kenan Evren Lisesi olmuştur. 2010-2011 eğitim öğretim yılında okulun

⁴⁰ Sinaplı, *Zühdü Paşa*, 69.

ismi tekrardan değişerek İstanbul Anadolu Lisesine çevrilmiştir. Günümüzde okul, önceden bulunmuş olduğu Zühtü Paşa Mahallesinden taşınmış olup eğitim öğretime Bostancı’da bulunan yeni binasında devam etmektedir.⁴¹

3. Zühdü Paşa Köşkü

Zühdü Paşa tarafından yazlık olarak kullanılmak üzere inşa edilmiş olan köşk ilk inşasından sonra bir yangın sonucu yok olmuştur. Bunun üzerine yine Zühdü Paşa tarafından aynı yerde olmak üzere eskisinden daha büyük bir köşk inşa edilmiştir. Bu köşkün yapılma amacı her ne kadar vakıf olmasa da Zühdü Paşa vefat ettikten sonra köşkün kız ortaokulu olması şartıyla Maârif Nâzırlığına bağışlamıştır. Tabelasında Kız Orta Mektebi yazmasına rağmen orada yaşayan halk tarafından Zühdü Paşa Okulu olarak bilinirdi. Aslında Zühdü Paşa zaten o bölgede yapmış olduğu cami, mektep, karakol, köşk, medrese gibi eserleriyle bölgenin çehresini değiştirmiş ve bölge artık Zühdü Paşa Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştı. Bir müddet ortaokul olarak hizmete devam eden köşk 1946 yılında yıkılmıştır.⁴²

D. Edebi Yönü

Ahmet Zühdü Paşa başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra edebi yönü olan bir kimsedir. Zühdü Paşa’nın eserleri arasında yarım kalmış bir lügat bulunmaktadır. Bu lügat Arapça, Farsça ve Türkçe olarak hazırlanmış ve A – E harflerinin bazı bölümlerini içermektedir. Ancak lügat tamamlanamamış ve 67 sayfa olarak müsvedde halinde kalmıştır.⁴³ Ahmet Zühdü Paşa’nın aynı zamanda şairliği de vardır. Kendisine ait olan ve II. Abdülhamîd Hân için yazmış olduğu bir manzûmesi, bazı şarkı ve şiirleri mevcuttur.⁴⁴

⁴¹ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “İstanbul Anadolu Lisesi” (Erişim 04 Mart 2022).

⁴² Ekdal, *Kapalı Hayat Kutusu – Kadıköy Konakları*, 113.

⁴³ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 123.

⁴⁴ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 124.

BİRİNCİ BÖLÜM

el-MECMÛ'ATÜ'Z-ZÜHDİYYE fî'l-AHKÂMİ'D-DÎNİYYE

1.1. *el-MECMÛ‘A*

1.1.1. Eserin Mahiyeti

Ahmet Zühdü Paşa *el-Mecmû‘a* adlı eserini yazarken amacının mezhebin asıl kaynaklarından oluşan muhtasar ve müsehhel bir ilmihal kitabı ortaya koymak olduğunu -bir sonraki kısımda göreceğimiz üzere- eserinin dibâcesinde ifade etmiştir. Buna binâen eserine klasik fıkıh kitaplarının tertibi üzerine tahâret bâbından başlamış devamında yine klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi namaz, oruç, zekât, hac, kurban bahislerini yazmıştır. Kitabını iki cilt olarak hazırlayan Zühdü Paşa ilk ciltte herhangi bir kısımlandırmaya gitmemiş ancak eserinin ikinci cildini iki kısma ayırarak birinci kısımda nikâh ve nikâha taalluk eden meseleleri anlatmış, ikinci kısımda ise talâk ve talâk ile alakalı meseleleri yazmıştır.

Eser, klasik fıkıh kitapları gibi furû meseleleri ele almakta olup Zühdü Paşa’nın Arapça kaynakları daha çok muhtasar haline getirip Osmanlıca olarak yazması şekliyle oluşturulmuştur. Zühdü Paşa yazdığı meselelerin sonunda bazen aldığı kaynakları zikrederken bazen de zikretmemiş, bazı yerlerde tek kaynak zikredip bazı yerlerde birden fazla kaynak zikretmiş ve bazen de zikrettiği kaynakların yanına “ve gayruhum” (وغيرهم) ifadesini eklemiştir.

Bahsi geçen eser 593 sayfadan oluşmaktadır. Birinci ciltte bulunan ibâdat bahislerinin giriş sayfasında kitabın 1311 tarihinde basıldığı görülmektedir. İkinci cildin başında ise basım tarihi olarak 1313 yer almaktadır. Buna binâen Zühdü Paşa’nın ikinci cildi iki yıl sonra tamamladığını anlayabiliriz. Aynı zamanda ikinci ciltte bulunan kısımlar her ne kadar aynı tarihte basılmış olsalar da ikinci kısım olan talâk bahisleri *el-Mecmû‘a* olarak basılan kitapların çoğunda bulunmamaktadır.

1.1.2. Eserin Dîbâcesi

el-Mecmû‘a adlı eser 2 cilt olup her iki cilde ait farklı mukaddimeler bulunmaktadır. Ayrıca mukaddimelerden önce Zühdü Paşa tarafından kaleme alınan bir de dîbâce vardır. Bahsi geçen bu dîbâceye bir bütün olarak tezimizin üçüncü

bölümünde yer verilmiştir. Bu dîbâceye bakıldığında Zühdü Paşa'nın berâat-i istihlâl sanatını oldukça etkin bir şekilde kullanmış olduğunu görmekteyiz. Zühdü Paşa yaklaşık olarak dört sayfa tutan bu dîbâcesine eserini yazarken kullanmış olduğu kaynakların isimlerini vecîz bir şekilde yerleştirmiştir. Dîbâce ilk olarak Allah'a hamd ile başlamış, peygambere ve âline salât ile devam etmiş daha sonra Sultan II. Abdülhamîd'den övgü ile bahsetmiştir.

Dîbâcenin devamında bu kitabı neden yazdığının bahseden Zühdü Paşa kısaca önceden yazılmış olan kütüb-i fıkhiyyenin bazısının oldukça uzun olduğunu ve geri kalanının ise tam aksi bir şekilde çok kısa olduğundan bahsetmiş ve bunlardan gerekli faydanın alınamadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda Türkçenin sürekli değişime uğradığını zikretmiş ve daha bir iki asır evvel yazılan eserlerin bile halk tarafından maalesef anlaşılamadığını söylemiştir. Bütün bu sorunlara binâen bu eseri kaleme aldığını, oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullandığını ifade etmiş, bu kitaptan faydalanacak olan talebelerin kolaylıkla anlayabileceğini dile getirmiştir. Eserini yazarken muteber olan fıkıh kitaplarını kaynak olarak aldığını, eserini bunların bir muhtasarı halinde yazdığını ifade eden Zühdü Paşa eserinin dîbâcesinde bu kitapların sırasıyla *Kudûrî*, *ed-Dürrü'l Muhtâr*, *Dürer*, *Mültekâ* ve *Halebî* olduğunu söylemiştir. Ancak üçüncü bölümde görüleceği üzere kitabın yazımında yirmi yedi farklı kaynak kullanılmıştır. En çok kullanılan kaynaklardan biri *Tahtâvî* olmasına rağmen Zühdü Paşa'nın dîbâcede *Tahtâvî*'yi zikretmemiş olduğu görülmektedir.

1.1.3. Eserin Mukaddimesi

Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinin ilk cildinde bahsi geçtiği üzere ibâdât konuları ele alınmış olup bu konular üç yüz on sekiz sayfada anlatılmıştır. Aynı cildin mukaddimesi ise on bir sayfadır. İkinci ciltte nikâh ve talâk konuları ele alınmış ancak nikâh ve talâk iki ayrı kısım olarak ikinci cildin altına toplanmıştır. Birinci kısım olan nikâh sekiz bâb olarak yüz on beş sayfada ele alınmıştır. İkinci kısım olan talâk ise beş bâb altında yüz altmış sayfa olarak yazılmıştır. Ayrıca kitabın iç kapak sayfasına bakıldığında birinci cildin hicri 1311 senesinde Dersaadet Matbaası tarafından

basıldığı, ikinci cildin her iki kısmının da 20 Cemâziyelevvel 1313 senesinde basıldığı görülmektedir.

Zühdü Paşa birinci cildin mukaddimesine bir ilme tâlip olan kimsenin o ilim hakkında on şeyi bilmesi gerektiğinden yani mebâdi-i aşerasından bahsederek başlamıştır. Bu maddelerden sonra Hanefî mezhebinin tarîkinden bahsetmiş ve kurucularına değinmiştir. Özellikle Ebu Hanîfe'den bahsetmiş ve onu övgü ile anlatan kayıtlara yer vermiştir. Ebu Hanîfe ve talebeleri arasında meydana gelen ihtilafların sebebini açıklamış ve bu ihtilafların aslında rahmet olduğunu belirten bir hadis bulunduğuna değinmiştir.⁴⁵ Mezhebin kurucularını övgüyle anlattıktan sonra bir meselede ihtilaflı iki kavil bulunduğunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini göstermiştir. Son olarak Kemâl Paşazâde'nin risalesinde geçen yedi kısım fukahâ tabakasından bahsederek birinci cildin mukaddimesini sonlandırmıştır.

İkinci cildin mukaddimesine baktığımızda Zühdü Paşa'nın ibâdattan sonra neden direkt olarak nikâh konusuna geçiş yaptığını verdiği cevabı görmekteyiz. Buna göre nikâhın diğer muamelât meseleleri üzerine takdîminin sebebi nikâhın diğer meselelere göre ibâdâta daha yakın olmasıdır. Zühdü Paşa bu girişi yaptıktan sonra nikâhın fazilet ve faydalarından bahsetmiş, evliliğin nafile ibadet yapmak için inzivâyâ çekilmekten efdal olduğunu belirtmiştir.

Mukaddimenin devamında Zühdü Paşa nikâha çağırın üç ayrı davetten bahsetmiş ve bunları sırasıyla dinin daveti, aklın daveti ve tabiatın daveti olarak belirtmiştir. Bu üç ayrı davetten dinin davetinde nikâh ile ilgili ayetleri ve hadisleri bir araya getirmiş, aklın daveti bölümünde insanın neslini devam ettirmesi ve unutulmaması arzusunun zikretmiş, tabiatın daveti kısmında ise insanın yaratılışında bulunan nefsani meyilden bahsetmiştir.

Bu üç daveti anlattıktan sonra (أَعْلَنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ)⁴⁶ hadîs-i şerîfını getirerek nikâhın mescitte olmasının, akıl ve yaşca büyük olan kimselerin şahit

⁴⁵ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 1/14.

⁴⁶ Tirmizî, "Nikâh", No: (1089). [Nikâhı ilan edin ve onu mescitlerde kıyın.]

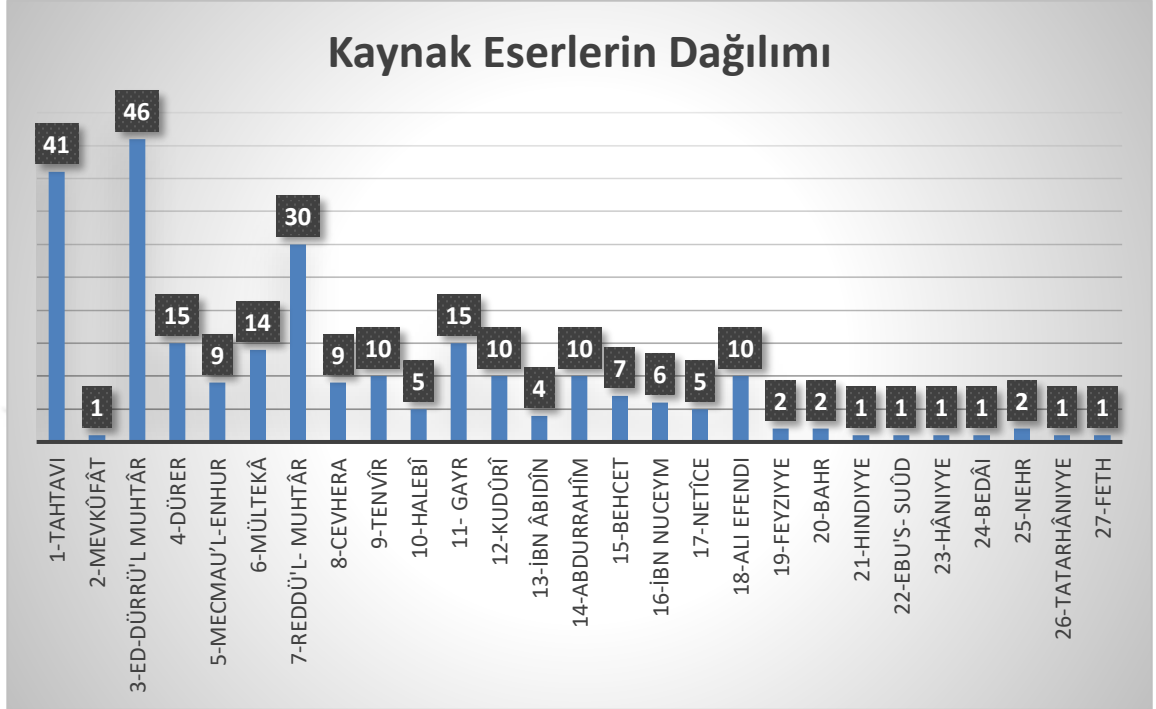
olmalarının ve nikâhın cuma günü olmasının mendup olduğunu ve nikâhtan önce bir hutbe îrâd etmesinin mendup olduğunu dile getirmiş ve örnek olarak bir hutbeyi mukaddimesinde zikretmiştir. Zühdü Paşa mukaddimesini sonlandırırken nikâhın menduplarından bahsetmiş ve halis bir niyetle nefsinin korumak amacıyla nikah için borçlanmayı, kadının yaş, soy ve mal açısından erkekte dîn olmasını ancak takva, namus ve güzellik açısından fevkinde olmasını bu menduplara örnek olarak getirmiştir.

1.1.4. Eserin Kaynakları

Zühdü Paşa eserinin dibâcesinde bahsettiği üzere eserini oluştururken dönemin muteber kütüb-i fıkhiyyesinden oldukça faydalanmıştır. Dibâcesinde bu kaynakların birçoğunu berâat-i istihlâl sanatıyla ifade eden Zühdü Paşa'nın açıkça belirttiği kaynaklar ise *Kudûrî*, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, *Dürer*, *Mültekâ* ve *Halebî'dir*. Bizim incelediğimiz alan olan nikâh bölümünde mesele sonlarında belirtilen kaynaklar ve dipnotlara bakıldığında bu bölümü oluşturmak için istifade edilen kaynak sayısının yirmi yedi olduğu görülecektir.

Bu yirmi yedi eser içerisinde Zühdü Paşa'nın en çok faydalandığı eserler *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, *Tahtâvî* ve *Reddü'l-Muhtâr'dır*. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Zühdü Paşa'nın nikâh bâbında kaynak olarak en fazla kullandığı eserler bu üç eser olmasına rağmen kendisinin dibâcede açıkça zikrettiği tek eser *ed-Dürrü'l-Muhtâr'dır*. Aynı zamanda *Reddü'l-Muhtâr'a* berâat-i istihlâl yoluyla değindiğini de görmekteyiz. Ancak yine bu üç eser arasında *Tahtâvî'yi* ne kaynak olarak zikretmiş ne de berâat-i istihlâl yoluyla işaret etmiştir. Zikretmiş olduğumuz bu yirmi yedi kaynağın nikâh bölümünde ne kadar kullanıldığına dair istatistiksel tablosunu aşağıda vermeyi uygun gördük.

Tablo I: Kaynak Eserlerin Dağılımı

Yukarıda verilen tabloda görüldüğü üzere *el-Mecmû'a'nın* nikâh bölümünde en çok kaynak olarak gösterilen eser *ed-Dürrü'l-Muhtâr* olmuş, ikinci sırada *Tahtâvî* kullanılmış ve üçüncü olarak da *Reddü'l-Muhtâr* kullanılmıştır. On kereden fazla kullanılan kaynaklar sırasıyla *Dürer*, *Mültekâ*, *Tenvîr*, *Kudûrî*, *Abdurrahîm* ve *Ali Efendi*'dir. Zühdü Paşa bazı mesele sonlarında ise “gayr” ifadesini kullanmış ve buralarda kaynak olarak herhangi bir isim zikretmemiştir.

Eserin nikâh bölümünde her ne kadar yirmi yedi farklı eser kaynak olarak kullanılmış olsa da bazı eserler oldukça az kullanılmış olduğundan, biz Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinin nikâh bölümünde kaynak olarak en çok kullandığı üç eseri yani *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, *Tahtâvî* ve *Reddü'l-Muhtâr*'ı kısaca tanıtmaya çalışacağız.

ed-Dürrü'l-Muhtâr: Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (ö. 1004/1595) yazmış olduğu *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı fıkıh eserinin şerhi olarak Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677) tarafından kaleme alınmış bir fıkıh eseridir. Eserin müellifi olan Haskefî 1025/1616 yılında

Şam'da dünyaya gelmiştir. Haskefî nisbeti ise ailesinin aslen Hasankeyfli olmasından dolayıdır. Haskefî ilk ilmi tahsilini babasından görmüş daha sonra ilim öğrenmek için başka şehirlere yolculuk yapmıştır. Buralarda birçok alimden ders aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Çakmakiye Medresesine müderris olarak atanmıştır. Burada bir süre görev yaptıktan sonra Şam Müftülüğüne atanmıştır. Talebeleri arasında İsmail b. Ali el-Müderris, Derviş b. Nâsır el-Hulvânî, İsmâîl b. Abdalbâkî el-Yâzicî ve Muhibbî (ö. 1111/1699) gibi meşhur alimler vardır. Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'dan başka meşhur eserleri şunlardır: *ed-Dürrü'l-Müntekâ*, *İfâdâtü'l-Envâr*, *Hazâinü'l-Esrâr* ve *Bedâ'iu'l-Efkâr*, *İhtisârü'l-Fetâvâ's-Sûfiyye fî Târîkati'l-Bahâiyye*, *Şerhu Katri'n-Nedâ*. Haskefî 1677 yılında vefat etmiştir. Mezarı Şam da Bâbü's-Sağîr Mezarlığı'nda bulunmaktadır.⁴⁷

Talebelerinden olan Muhibbî hocasından bahsederken fetva konusunda son derece titiz olduğunu ve fetvalarının sahih görüşler üzerine olduğunu nakleder.⁴⁸ *ed-Dürrü'l-Muhtâr* adlı esere oldukça rağbet gösterilmesinin sebeplerinden birisi de müellifin eserini Hanefî mezhebinde müfta bih olan görüşler üzerine bina etmesidir. Bu yüzden üzerine birçok haşîye ve şerh yazılmış olup bunlardan en meşhuru İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr* adlı haşîyesidir. Bundan başka Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) yazmış olduğu *Haşîye alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, İbn Abdürrezzak'ın (ö. 1138/1726) kaleme almış olduğu *Silkü'n-Naddâr*, Halil b. Muhammed el-Fettâl'a (ö. 1186/1772) ait *Delâ'ilü'l-Esrâr* ve İbrâhim b. Mustafa el-Halebî'nin (ö. 1190/1776) kaleme almış olduğu *Tuhfetü'l-Ahyâr* isimli eserler de *ed-Dürrü'l-Muhtâr* üzerine yazılmış meşhur haşîyelerden bazılarıdır. Muhammed b. Abdülkâdir el-Ensârî'nin yazmış olduğu *Nuhbetü'l-Efkâr* ise *ed-Dürrü'l-Muhtâr* üzerine yazılmış olan farklı haşîyelerin bir muhtasarı mâhiyetindedir.⁴⁹ *Reddü'l-Muhtâr* adlı eserinde İbn Âbidîn *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'ı mukaddimesinde mufassal kitapların ihtivâ etmediği meseleleri ele alan, hacmi küçük ancak ilmi büyük, şöhrette ise günün ortasındaki güneşten daha

⁴⁷ Ahmet Özel, "Haskefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/387.

⁴⁸ Abdulsamet Kumru, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Hülâsatü'l-Muhtâreyn Adlı Eseri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 45.

⁴⁹ Özel, "Haskefî", 16/388.

üstün bir kitap olarak tanıtmıştır.⁵⁰

Reddû'l-Muhtâr: Timurtâşî'nin yazmış olduğu *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı esere Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-Muhtâr* adıyla yazmış olduğu şerhin hâşiyesidir. Müellifi İbn Âbidîn'in tam künyesi Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülaziz b. Ahmed b. Abdurrahîm el-Hüseynî ed-Dımaşkî'dir. Kendisi Hz. Hüseyin'in soyundan gelmiş olup Âbidîn lakabı beşinci dedesi olan Selâhaddin'in zühd ve takvasından dolayıdır. İbn Âbidîn Şam'da doğmuş olup küçük yaşta hafız olmuştur. Sarf, nahiv ve Şâfiî fıkhi gibi derslerini hocası el-Hamevî'den almış, aklî ilimler, hadis ve tefsir gibi derslerini ise Muhammed Şakir el-Akkâd'dan öğrenmiştir. Aynı zamanda Hanefî mezhebine ait olan eserleri de bu hocasından okumuştur. Hocası vasıtâsıyla Kâdirî tarikatine de insitap ettiği bilinmektedir. Kendisinin birçok meşhur talebesi bulunmakta olup bunlardan bazıları Abdülgâni el-Meydânî (ö.1298/1881), Hasan el-Baytâr (ö. 1312/1895), Ahmed Efendi İslâmbolî ve Muhammed Efendi Câbizâde'dir. Bunlarla birlikte Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey (ö. 1859) ve Şihâbüddin Mahmud el-Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) de icazet vermiştir. İbn Âbidîn'in ondan fazla eser ve otuzdan fazla risâlesi bulunmaktadır. Kendisi 1237 yılında vefat etmiş olup kabri Şam'da Bâbü's-Sağîr mezarlığında bulunmaktadır.⁵¹

İbn Âbidîn *Reddû'l-Muhtâr* isimli eserini yazarken Hanefî mezhebinin başlangıcından kendi dönemine kadar telif edilmiş olan kaynaklarından faydalanmış, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'da bulunan anlaşılması zor ve ihtilaflı meseleleri açıklamaya ve çözümleyeme çalışmıştır. Aynı zamanda İbn Âbidîn eserini hazırlarken farklı mezheplerin kaynaklarından da istifade etmiştir. Eserini önce müsvedde olarak hazırlayan müellif daha sonra Kitâbü'l-İcâre'den eserin sonuna kadar olan kısmı temize çekmiş ancak eserin tamamını hazırlayamadan vefât etmiştir. Bunun üzerine oğlu İbn Âbidînzâde babasının müsveddelerinden ve eserin üzerinde bulunan notlarından faydalanarak *Reddû'l-Muhtâr*'ı tamamlamış ve bir de *Kurretü Uyûni'l-Ahyâr li-tekmileti Reddi'l-Muhtâr* ismiyle tekmile hazırlamıştır. *Reddû'l-Muhtâr*

⁵⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1386/1966), 69.

⁵¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 356.

Ahmed Davudoğlu, Mehmet Savaş ve Mazhar Taşkesenlioğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İbn Âbidîn mukaddimesinde bu eseri yazarken gece gündüz *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'la uğraşıp mecaz ifadeleri hakikatten ayırdığını ve en sonunda eserin sırlarına vâkıf olduğunu dile getirmektedir.⁵²

Tahtâvî: el-Mecmû'a adlı eserde kaynak belirtilirken *Tahtâvî* yazıldığında aslında kastedilen Tahtâvî'nin yazmış olduğu *Hâşiye 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*'dır. İbn Âbidîn *Reddü'l-Muhtâr*'ını yazarken bu eserden oldukça istifâde etmiş ve kaynak gösterirken bu eseri (ط) rumuzu ile ifade etmiştir. Tahtâvî nisbesinden anlaşılacağı üzere Tahtâ'da doğmuş, 1767 yılında Kahire'ye gelmiş ve Ezher'de eğitim görmüştür. Hocalarından bazıları Muhammed el-Harîrî, Ömer el-Arîşî, Ahmed b. Muhammed el-Hamâkî, Hasan el-Cebertî, Hasan b. Nûruddîn el-Makdisî gibi alimlerdir. Haşiyesini yazmış olduğu *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'ın bir kısmını hocası Ömer el-Arîşî'den okumuş ancak hocası İstanbul'a göreve gidince kalan kısmını bir diğer hocası Hasan el-Cebertî'den tahsîl etmiştir. Kendisinin Ezher'de vermiş olduğu dersler oldukça rağbet görmüş ve hocası Muhammed el-Harîrî vefat edince Hanefî müftülüğüne getirilmiştir. 1816 tarihinde vefat eden Tahtâvî'nin kabri Karâfe'de bulunmaktadır.⁵³

Tahtâvî'nin en meşhur eseri olan *Hâşiye 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*'ın Osmanlıca tercümesi Abdülhamid Ayıntabî tarafından hazırlanıp istifadeye sunulmuştur. Tahtâvî'nin bir diğer eseri Şürûnbülâlî'nin (ö. 1069/1659) yazmış olduğu *Nûri'l-Îzâh* adlı eserin şerhi olan *Merâkî'l-Felâh*'a Haşiye olarak yazmış olduğu *Hâşiye alâ Merâkî'l-Felâh*'tır. Süleyman Fâhir bu eseri Türkçeye tercüme ederken Tahtâvî'nin yazmış olduğu haşiyeden faydalanmıştır. Tahtâvî'nin diğer eserleri kısa risâleler şeklinde olup mestler üzerine mesh, çoraplar üzerine mesh, ribâ ile alakalı suallere cevaplar ve Yanya salihlerinin sorduğu suallere cevaplar gibi konular hakkındadır.

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinin nikâh bölümünde en fazla kullandığı kaynaklardan biri de Tahtâvî'nin yazmış olduğu *Hâşiye 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr* adlı eseridir. Zühdü Paşa *ed-Dürrü'l-Muhtâr* adlı eseri

⁵² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/70.

⁵³ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 353.

toplamda kırk altı kez kaynak olarak gösterirken Tahtâvî'ye de kırk bir kez atıfta bulunmuştur. Yine bizim incelediğimiz alan olan nikâh bölümünde Zühdü Paşa toplam yüz otuz iki farklı yerde iki yüz elli sekiz kere farklı kaynaklara atıfta bulunmuştur.

1.1.5. Eserde Dipnot Gösterme Biçimi

Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinde birçok farklı kaynak kullandığını daha önce ifade etmiştik. Zühdü Paşa kullandığı bu kaynaklara işaret ederken meselelerin sonunda bir parantez açıp kaynakları yazmaktadır. Dipnot gösterme biçimini de aynı şekilde uygulayan Zühdü Paşa bazen Arapça bir terimi açıklamak için dipnot düşmüş,⁵⁴ bazen muhtasar olarak anlatılan meseleleri detaylıca belirtmek için dipnot düşmüş,⁵⁵ bazen de fıkhi terimleri açıklamak için dipnot kullanmıştır.⁵⁶

Zühdü Paşa dipnot gösterirken tıpkı kaynak göstermekte kullandığı gibi açıklanması gereken mesele veyahut izahı gereken kelimenin yanına bir parantez açmış ve Arapça “١” rakamını koymak suretiyle dipnot göstermiştir. Eğer aynı sayfada birden fazla dipnot varsa rakamlar sırasıyla devam etmektedir. Sayfa bittikten sonra yeni bir sayfada açıklanması gereken bir mesele veya kelime olursa dipnotun rakamı devam etmemiş, tekrardan “١” rakamından başlamıştır.⁵⁷

Zühdü Paşa bazen dipnot düştüğü yerde de kaynak belirtmiştir.⁵⁸ Ancak belirttiği kaynakların sayfa sayılarını yazmamıştır. Bazı meselelerin sonunda sadece tek kaynak belirtirken bazı meselelerde ise birden çok kaynak zikretmiştir.⁵⁹ Bazen kaynakların tam ismini yazarken bazen de kaynağın başına “mülâhhas” veya “hulâsa” ifadesini eklemiştir.⁶⁰

el-Mecmû'a adlı eserinin nikâh bölümünde toplam altmış yedi kere dipnot

⁵⁴ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/7.

⁵⁵ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/15.

⁵⁶ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/23.

⁵⁷ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/46-47.

⁵⁸ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/20.

⁵⁹ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/47.

⁶⁰ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/8.

düşen Zühdü Paşa sekizinci bâb yani Mehîr bâbında ise hiç dipnot kullanmamıştır. Aynı zamanda eserinde yazmış olduğu ayet-i kerîmelerin hangi sure ve kaçınıcı ayet olduğunu belirtmemiş, kullandığı hadîs-i şerîflerin hangi kaynaklarda yer aldığını göstermemiştir.⁶¹

1.1.6. Eserin Fihristi

Bizim *el-Mecmû'a* adlı eserde araştırma konumuz yalnızca nikâh bölümü olduğundan dolayı hem kitapla ilgili genel bir kanaat vermesi açısından hem de kitapta yazılmış olan konu ve bâbların detaylıca görölmesi ve kolaylık sağlaması açısından eserin baştan sona tarafımızdan hazırlanmış olan fihristini aşağıda vermeyi uygun gördük. Aşağıda verilen fihristte görölceğı üzere daha önceden belirtmiş olduğumuz gibi Zühdü Paşa eserini klasik fıkıh kitaplarının tertibi üzere hazırlamıştır. Yine aşağıda verilen fihristte görölceğı üzere Zühdü Paşa kitabını iki cilt olarak hazırlamış ilk kitabında altı başlık altında Taharet, Namaz, Oruç, Zekat, Hac ve Kurban konularını ele almış, ikinci kitabını ise iki kısma bölerek ilk kısımda nikah ve nikahla ilgili meseleleri, ikinci kısımda ise talak ve talakla ilgili meseleleri zikrederek kitabını sonlandırmıştır.

⁶¹ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/4.

İÇİNDEKİLER (Cilt 1)

<i>Dîbâce</i>	2
<i>Mukaddime</i>	7
<i>Birinci Kitap (Kitâbü't-Tahâret)</i>	18
• Birinci Bâb (Vuzûa Dâirdir).....	18
• İkinci Bâb (Gusûl Beyânındadır)	31
• Üçüncü Bâb (Mâ'i Mutlak ile Olan Tahâret Beyânındadır)	38
• Dördüncü Bâb (Taḥîr-i Bi'ri Müteneccise Dâirdir)	44
• Beşinci Bâb (Teyemmüm Beyânındadır).....	49
• Altıncı Bâb (Huffeyn Üzerine Olunacak Meshe Mûtealliktir)	54
• Yedinci Bâb (Hayz ve Nifasa Dair Mesâil-i Mahsusa Beyânındadır)	59
• Sekizinci Bâb (Encâsa Mütedair Mesâili Hâvidir.).....	66
• Dokuzuncu Bâb (İstincaya Dair Mesâili Müştemildir).....	71
 <i>İkinci Kitap (Kitâbü's- Salât)</i>	74
• Birinci Bâb (Salavât-ı Hamse Dâirdir).....	74
• İkinci Bâb (Ezan Beyânındadır).....	78
• Üçüncü Bâb (Şurut-i Salat Beyânındadır).....	81
• Dördüncü Bâb (Sıfet-i Salat Beyânındadır)	88
• Beşinci Bâb (Ferizaya İdrak Beyânındadır).....	111
• Altıncı Bâb (Muktedinin Nev'an Ahkamına Dâirdir).....	115
• Yedinci Bâb (Mekruhât ve Müfsidât-ı Salât ve Teferruâtına Dair Mesâili Havidir)	119
• Sekizinci Bâb (Salât-ı Fâitenin Kazası Beyânındadır).....	127

• Dokuzuncu Bâb (Eda-ı Salâtı Mekruh Olan Evkât Hakkındadır).....	132
• Onuncu Bâb (Salât-ı Nevafil Beyânındadır).	134
• On Birinci Bâb (Secde-i Sehviyye Beyânındadır).	139
• On İkinci Bâb (Salât-ı Merîz Beyânındadır).	147
• On Üçüncü Bâb (Sücûd-i Tilavet Beyânındadır).	150
• On Dördüncü Bâb (Salât-ı Misafire Dâirdir)	155
• On Beşinci Bâb (Salât-ı Cuma Beyânındadır).	160
• On Altıncı Bâb (Salât-ı ‘İdeyne Mütedairdir).	169
• On Yedinci Bâb (Salât-ı Kûsûfa Dâirdir).....	174
• On Sekizinci Bâb (Salât-ı İstîskâ Beyânındadır)	175
• On Dokuzuncu Bâb (Salât-ı Teravihe Mûtealliktir).....	176
• Yirminci Bâb (Cenaze Beyânındadır).	180
• Yirmi Birinci Bâb (Ahkâm-ı Şehid Beyânındadır).	191
• Yirmi İkinci Bâb (Kâbe-i Mükerrermede Kılınacak Namaza Dâirdir).	197

Üçüncü Kitap (Kitâbü'z- Zekât) 200

• Birinci Bâb (Zekâta Mûteallik Mesâil-i Mahsusadır)	200
• İkinci Bâb (Sâimeyi Ta‘rif Eder)	208
• Üçüncü Bâb (Zekât-ı İbil Beyânındadır).....	209
• Dördüncü Bâb (Zekât-ı Bakar Beyânındadır)	211
• Beşinci Bâb (Zekât-ı Ğanem Beyânındadır).	212
• Altıncı Bâb (Zekât-ı Hayl Beyânındadır).....	212
• Yedinci Bâb (Teferruât-ı Zekâta Dair Mesâili Mahsusayı Şamildir)	213
• Sekizinci Bâb (Zekât-ı Fiḍḍa Beyânındadır).....	216

- Dokuzuncu Bâb (Zekât-ı Zeheb Beyânındadır). 218
- Onuncu Bâb (Zekât-ı ‘Urûz Beyânındadır). 219
- On Birinci Bâb (Zekât-ı Zurû‘ ve Simâr Beyânındadır). 222
- On İkinci Bâb (Masraf-i Zekât Beyânındadır). 225
- On Üçüncü Bâb (Sadaka-ı Fıtır Beyânındadır). 231

Dördüncü Kitap (Kitâbü's- Savm) 236

- Birinci Bâb (Savme Mütedair Mesâil-i Mahsusadır) 236
- İkinci Bâb (Müfsidât-ı Savme ve Teferruâtına Dair Mesâili Havidir) 246
- Üçüncü Bâb (İtikâfa Dâirdir). 257

Beşinci Kitap (Kitâbü'l- Hacc) 260

- Birinci Bâb (Hacc-ı Beyt-i Mükerrremeye Müteallik Ahkamı Şamildir) 260
- İkinci Bâb (Hacc-ı Kırana Dair Mesâili Muhtevidir) 283
- Üçüncü Bâb (Hacc-ı Temettu‘ Beyânındadır). 286
- Dördüncü Bâb (Gayr İçin Edilecek Hacc Beyânındadır) 289
- Beşinci Bâb (Muhrim Hakkında Olan Mesâil-i Mahsusadır). 296
- Altıncı Bâb (İhsar Beyânındadır) 306
- Yedinci Bâb (Fevait-i Hacc Beyânındadır) 308
- Sekizinci Bâb (Hacda Hedy Beyânındadır) 309

Altıncı Kitap (Kitâbü'l- Udhiye) 314

- Birinci Bâb (Udhiyeye Dair Mesâili Muhtevidir) 314

İÇİNDEKİLER (Cilt 2 - Kısım 1)

Mukaddime	4
Kitâbü'n-Nikâh)	7
• Birinci Bâb (Nikâhın Tarifâtıyla Bazı Mesâile Şamildir).....	7
• İkinci Bâb (Muharramâta Dâirdir)	26
• Üçüncü Bâb (Hürmet-i Musâharanın Tafsîlâtına Hâvidir).	30
• Dördüncü Bâb (Mehârim Beynini Cem'in Ademi Cevazı Tafsîlatına Müştemildir)	38
• Beşinci Bâb (Velayete Dâirdir).....	57
• Altıncı Bâb (Kefaet Hakkındadır)	75
• Yedinci Bâb (Mehre Mütealliktir)	78
• Sekizinci Bâb (Rada'ya Dâirdir)	105

İÇİNDEKİLER (Cilt 2 - Kısım 2)

Kitâbü't-Talâk	4
• Birinci Bâb (Talâkın Aslı ve VASFİNA Dâirdir).....	4
• İkinci Bâb (Talâk-ı Sarîhe Dâirdir)	26
• Üçüncü Bâb (Medhul Bihâ Olmayan Zevcenin Talâkına Dâirdir).	66
• Dördüncü Bâb (Talâk-ı Kinâyeye Dâirdir)	84
• Beşinci Bâb (Tefvîz-i Talâk Beyânındadır).	104
• Altıncı Bâb (Talâkta Emr-i Bi'l-Yed Mesâiline Dâirdir).....	119
• Yedinci Bâb (Meşîyyet-i Talâka Dair Mesâili Hâvîdir)	126
• Sekizinci Bâb (Talâkı Bir Şeye Ta'lik Etmeye Dair Mesâili Hâvîdir)	126

1.2. DERS KİTABI OLARAK *el-MECMÛ'A*

Bu bölümde yukarıda genel hatlarıyla incelemiş olduğumuz Ahmet Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eserinin ders kitabı olarak okutulduğu idâdî-sultânî mekteplerini tarihi süreç içerisinde oluşum ve ders müfredatı bakımından ele alacağız ve birtakım değerlendirmelerde bulunacağız.

1.2.1. Maârif Nâzırı Zühdü Paşa ve İdâdî – Sultânî Mektepleri

Zühdü Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde birçok yüksek rütbeli görevlerde bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu görevlerden birisi de uzun yıllar boyunca (1891-1902) yürütmüş olduğu Maârif Nâzırlığı yani günümüzdeki karşılığıyla Millî Eğitim Bakanlığıdır. Zühdü Paşa, Maârif Nâzırlığı görevi süresince birçok önemli icraatlarda bulunmuştur. Ayrıca kendisi 1 Eylül 1900 yılında dördüncü kez açılan Dâru'l-Fünûn-i Şahâne'nin kurucuları arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra Zühdü Paşa Maârif Nâzırlığı görevini sürdürürken hazırlamış olduğu lâyiha ve raporlarla devletin eğitim-öğretim hususundaki problemlerine çözümler bulmaya çalışmıştır. Özellikle II.Abdülhamid Hân zamanında Maârif Nâzırlığını yürütürken hazırlamış olduğu yabancı okullar hakkındaki raporu bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Zühdü Paşa bu raporunda Osmanlı Devleti'nde bulunan ve istedikleri gibi eğitim-öğretim yapan yabancı okullar hususunda devletin dikkatli olması gerektiğini ifade etmiş ve bu okulların devletin yararına değil bilakis zararına çalıştıklarını raporunda belirtmiştir.

Zühdü Paşa Maârif Nâzırlığı süresince hazırlamış olduğu lâyiha ve raporların yanı sıra, eğitim ve öğretimin ıslahâtı için kurulmuş olan birçok komisyonda aktif olarak rol almıştır. Örneğin 1892 yılında İdâdî mekteplerin eğitim-öğretim programlarının düzeltilmesi için kurulmuş olan komisyona bizzat başkanlık yapmış ve birbirinden bağımsız olan mektepleri tek bir program altında toplamak ve ders müfredatlarını düzenlemek gibi birçok meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Zühdü Paşa bütün bunların yanında halkın eğitimle ilgili sorunlarını çözmek için uğraş vermiş ve 1895 yılında köylerde ibtidâî seviyesinde okullar kurulması için halktan daha fazla

vergi almak gibi yapılan bazı teklifleri reddetmiştir. Zühdü Paşa'nın bu konuda sunduğu çözüm ise köylerde bulunan cemaatlerin kendi okullarını yapmalarıdır. Böylelikle halk, üzerine yüklenen fazla vergi yükünden de kurtulmuş olacaktır.⁶²

Zühdü Paşa'nın İdâdî ve Sultânî mektepleriyle ilişkisi yalnızca bu okulların eğitim-öğretim problemlerine çözüm bulmak veya ders programlarını ıslâh etmekle kalmamıştır. Yapmış olduğu tüm bu icraatların yanı sıra bir de o dönem Osmanlı medreselerinde okutulan muteber fıkıh eserlerinden faydalanmak suretiyle bir fıkıh kitabı meydana getirmiştir. Yazmış olduğu bu fıkıh kitabı hem İdâdî Mektepleri'nde hem de Sultânî Mektepleri'nde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Bu açıdan kitabın eğitim için uygun bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Zîrâ Zühdü Paşa kitabında meseleleri anlaşılır bir şekilde ve muhtasar olarak vermiş, talebelerin kafasını karıştıracak uzun cümlelerden ve karışık ifadelerden sakınmıştır. Kitabında meseleleri zikrettikten sonra yazmış olduğu meseleyi hangi kaynaklardan aldığını ifade etmiş, böylelikle daha fazla bilgi edinmek isteyen okuyucunun asıl kaynağa müracaat etmesine imkân sağlamıştır.

1.2.2. İdâdî Mektepleri

İdâdî kelimesi lügat manası olarak “bir şeyi hazırlamaya mahsus yer” anlamına gelmektedir. İdâdî kelimesi önceleri batı tarzında açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış daha sonra ise lise dengi olarak açılan askeri ve sivil yüksek okullara öğrenci hazırlayan sınıflar için kullanılmaya başlanmıştır. İdâdî okulların bu kavram karışıklığı 1869 yılında Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'yle birlikte çözüme kavuşturulmuş ve idâdîlerin orta öğretimin bir kademesi olduğu belirlenmiştir.⁶³ Bu nizamnameyle birlikte idâdîlerde müslim ve gayr-i müslim olanlar birlikte okuyacaklardır. Aynı zamanda nizamnameyle birlikte idâdîlerde okutan hocaların maaşları, öğretim süreleri, ders müfredatları gibi konular açığa kavuşturulmuştur.

⁶² Esmâ İğüs, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeleri* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 51.

⁶³ Salman, *İdadi Mekteplerin Tarihsel Gelişimi*, 6.

İdadilerin yaygın hale gelmeleri ancak Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilebilmiştir. Bu dönemde yaygınlaşan idâdîlerin amaçları şöyle sıralanabilir:

- I. Hükümete memur, yüksek ihtisas mekteplerine öğrenci hazırlamak.
- II. Harp okullarına ve askeri tıbbiyeleri kazanmak isteyen gençleri eğitmek ve bu okullara uygun hale getirmek.
- III. Farklı din ve ırklardan oluşan gençleri bir arada okutarak Osmanlıcılık ilkesini yürürlüğe koymak.⁶⁴

İdadi mektepleri ücretli okullar olup leyfî ve nehârî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ancak durumu olmayan öğrencilere de bazı şartları taşıması halinde bu mekteplerde okuma şansı verilmiştir. Kurulduğu ilk dönemde İdâdî mekteplere girişin tek şartının Osmanlı vatandaşı olmak olduğu belirtilmiştir. Ancak İdâdî Mektepleri yaygınlaşıp bu mekteplere rağbet arttıkça yeni kurallar ve nizamnamelerle birlikte birtakım yeni şartlar yürürlüğe konulmuştur.⁶⁵

İdâdî mekteplerin Askeri ve sivil olmak üzere iki kısım olduğu yukarıda belirtilmişti. Askeri idâdîler daha çok Tıbbiye, Harbiye, Mühendishane gibi yerlere talebe hazırlamak için kurulmuşlardır. Zira o dönemde öğrenciler uzun bir eğitim aldıkları halde askeriyede görev yapmak için yeterli niteliklere sahip olamıyorlardı. Bunun üzerine aynı zamanda mektep kumandanı olan Emin Paşa'nın da teklifiyle öğrencilerin askeri okullara alınmadan önce bir hazırlık okulu okumaları kararlaştırılmıştır.⁶⁶

Sivil idâdîlere gelince bu mektepler Maârif-i Umumiye Nizamnamesince sivil yüksek okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla açılmıştı. Aynı zamanda Osmanlıcılık ilkesi gereğince müslim ve gayr-i müslim öğrencilerin bir arada okuması

⁶⁴ Salman, *İdadi Mekteplerin Tarihsel Gelişimi*, 10.

⁶⁵ Derya Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultânîler ve İdadiler* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 97.

⁶⁶ Cemil Öztürk, "İdadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/464.

gerekmekteydi. Bu okullarda da farklı din ve ırklardan öğrencilerin bir arada eğitim alarak Osmanlı Milleti fikrini benimsemesi bekleniyordu. Bu okullarda öğrenciler üç sene boyunca eğitim görecektler, başarılı olanlar yüksek okullara geçiş yapacak ve başarısız olan öğrenciler de bir sene daha eğitime devam edeceklerdi.⁶⁷

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise İdâdî Mektepleri hususunda önemli yenilikler olmuştur. Okullarda yaşanan maddi eksiklikler vilayet gelirleri tarafından karşılanmış ve böylece İdâdî Mekteplerinin sayısında artış sağlanmışır. Eğitim süresi üç sene olan idâdîler önce dört seneye çıkarılmış ve gündüzcü olan talebeler yatılıya çevrilmiştir. Daha sonra Rüşdiye ve İdâdî Mektepleri birleştirilerek bazı vilayetler de idâdîlerin eğitim süresi beş yıla ve durumu iyi olan yerlerdeki İdâdî Mekteplerin eğitim süresi yedi yıla kadar çıkarılmışır. II. Abdülhamid zamanında İstanbul’da dokuz İdâdî Mektep ve taşralarda ise yüz İdâdî Mektep tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu okullardaki toplam öğrenci sayısı da yirmi bin kadar olmuştur.⁶⁸

1.2.3. İdâdî Mekteplerin Ders Müfredatı

İdâdî Mekteplerinde uygulanan ilk ders müfredatı hakkında günümüze ulaşan bir bilgi yoktur.⁶⁹ Ancak 1869 yılı Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre o yıllarda İdâdî Mekteplerinde okutulan ders müfredatı şöyledir;

- Mükemmel Türkçe, Kitabet ve İnşa
- Cebir
- Fransızca
- Hesap ve Defter Tutma Usülü

⁶⁷ Öztürk, “İdadî”, 21/465.

⁶⁸ Öztürk, “İdadî”, 21/466.

⁶⁹ Mehmet Ali Yılmaz, *Maârif Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadiler* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 59.

- Kavânîn-i Osmâniye
- Hendese ve İlm-i Mesâha
- Mantık
- Hikmet-i Tabiiye
- Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel
- Kimya
- Coğrafya
- Resim
- Tarîh-i Umûmî
- İlm-i Mevâlîd⁷⁰

1892 yılına gelindiğinde ise İdâdî Mekteplerinin ders müfredatında değişiklik yapma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu dönemde idâdîler 5 ve 7 yıl olmak üzere eğitim veriyordu. İdâdîlerin ders müfredatında ıslahat yapmak için bir komisyon kuruldu ve bu komisyonun başkanlığını Ahmet Zühdü Paşa yapmaktaydı. Çalışmalar sonucunda ders müfredatı şu şekilde değiştirilmişti:⁷¹

⁷⁰ Salman, *İdadi Mekteplerin Tarihsel Gelişimi*, 45.

⁷¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 131.

Tablo II: Yedi Yıllık Yatılı İdadilerin Haftalık Ders Programı

<i>Ders Senesi</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
<i>Arapça</i>	3	2	2	2	2	2	2
<i>Farsça</i>	3	3	3	3	2	-	-
<i>Türkçe</i>	-	2	2	2	-	-	-
<i>Fransızca</i>	6	5	3	2	2	-	-
<i>Hesap</i>	-	-	4	5	5	5	3
<i>Hendese</i>	2	2	2	3	-	2	2
<i>Cebir</i>	-	-	2	2	3	2	1
<i>Müsellesat</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>Kozmografya</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>Makina</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>Coğrafya</i>	2	2	2	2	2	2	2
<i>Tarih</i>	-	2	3	2	2	2	2
<i>Usûl-i Defter</i>	-	-	-	-	-	2	2
<i>Malûmat-ı Fenniye</i>	-	-	-	-	-	3	-
<i>Hikmet-i Tabiiye ve</i>	-	-	-	-	-	-	2
<i>Kimya</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mevâlid ve Hıfzı's-</i>	-	-	-	-	-	-	2
<i>Sihha</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>Kavânin</i>	-	-	-	-	-	-	2
<i>Edebiyat ve Ahlak</i>	-	-	-	-	-	-	2
<i>Hüsn-i Hat</i>	1	1	1	1	1	1	-
<i>Resim</i>	1	1	1	1	1	1	1

Daha sonradan müfredat tekrar değişikliğe uğramış, önce 1896 yılında bazı ahlak ve fıkıh dersleri müfredata ilave edilmiş, aynı zamanda derslerin ağır olması sebebiyle eğitim süresi leylî olan idâdîlerde sekiz yıla, nehârî olanlarda ise altı yıla çıkarılmıştır. 1904 yılında tekrardan eski öğretim sürelerine dönmüş ve II. Abdülhamid Hân'ın da emriyle idâdîlerde din ve ahlak derslerinin saati artırılmıştır.⁷²

Müfredatta görüldüğü üzere idâdî mekteplerinde öğrenciler yedi yıl boyunca ilk senesi hariç haftada iki saat, ilk sene ise haftada üç saat ulûm-i diniyye dersleri almaktadırlar. Maârif-i Umumiye Nezareti Salnamesine baktığımızda İdâdî Mekteplerin ders programının verildiği kısımda beşinci ve altıncı sene ulûm-i diniyye adlı dersin alt başlığı olarak *el-Mecmû'â*'nın ilk cildi, yedinci sene ise ikinci cildinin ders olarak okutulduğunu görmekteyiz.⁷³ Aynı zamanda tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı arşivlerinde bulunan birçok yazı ve belgede de bu kitabın idâdîlerde ders kitabı olarak okutulduğu geçmektedir.

Osmanlı arşivlerinde *el-Mecmû'a* adlı eserin idâdîlerde okutulmasına yönelik karşılaştığımız belgelerden bazıları şunlardır:

- I. Manastır İdadisi için istenen ve *Mecmûatü'z-Zühdiyye* adlı eserin, tab' edildikten sonra gönderileceği⁷⁴
- II. Öğrencilere parasız dağıtılmak üzere Edirne İdadi Mektebince *Mecmûatü'z-Zühdiyye* adlı kitabın gönderilmesinin istendiği.⁷⁵
- III. Halep İdadisi için talep edilen *Mecmûatü'z-Zühdiyye* isimli kitabın Halep Maârif Müdürlüğü'ne gönderildiği.⁷⁶
- IV. Görice Mekteb-i İdadisi talebeleri ile köy imamlarına verilmek üzere

⁷² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 132.

⁷³ “*Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*”, 1318, 499.

⁷⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maârif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, No. 182 Gömlek No. 7.

⁷⁵ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 89, 179.

⁷⁶ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 62, 247.

kırk cilt *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* 'nin Göriceye gönderildiği.⁷⁷

- V. Yanya ve Hüdavendigâr vilayetlerince istenen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı kitaptan elli nüsha gönderildiği, bunların bir sınıftan diğerine devredilerek muhafaza edilmesi gerektiği.⁷⁸
- VI. Erzurum Mekteb-i İdadisi için istenen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı kitabın gönderildiği.⁷⁹
- VII. Ankara İdadisi için istenen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı kitabın ücretsiz gönderildiği.⁸⁰
- VIII. Maârif Nâzırı Zühdü Paşa tarafından idâdî mekteplerinde okutulmak ve öğrencilere hediye edilmek üzere telif olunan *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* isimli kitabın ikinci cildinden Adana İdadisi mezunlarından Mehmed Sami ve Mehmed Emin Efendilere de verilmesi.⁸¹
- IX. Darüşşafaka öğrencileri için istenilen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı eserden üçyüz adet gönderildiği.⁸²
- X. Hüdavendigâr Maârif Müdüriyetince istenilen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* isimli kitabın tabedilmekte olduğu.⁸³
- XI. Suriye Maârif Müdüriyetince istenen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı kitabın basıldığı.⁸⁴
- XII. Adana Maârif Müdürlüğü'nce istenen *Mecmûatü 'z-Zühdiyye* adlı eserin ikinci cildinin, basıldığında gönderileceği.⁸⁵

⁷⁷ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 62, 288.

⁷⁸ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 21, 293.

⁷⁹ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 8, 375.

⁸⁰ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 3, 583.

⁸¹ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 55, 357.

⁸² BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 3, 228.

⁸³ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 51, 162.

⁸⁴ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 85, 17.

⁸⁵ BOA, (MF.MKT), Gömlek No. 2, 249.

Yukarıda paylaşılan belgelerde görüldüğü üzere Ahmet Zühdi Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eseri birçok Maârif Müdürlüğünce okullarda okutulmak üzere talep edilmiş ve bazı belgelere göre de öğrencilere ücretsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Hatta yukarıda da görüleceği üzere bazı bölgelerde imamlara dahi ilmihal kitabı olarak verilmiştir.

1.2.4. Mekteb-i Sultânî

Osmanlı döneminde kurulmuş olan Sultânîler içerisinde kuruluş süreci, bu süreçte aldığı tepkiler, eğitim öğretim faaliyetleri gibi konularla en çok öne çıkan kurumlardan biri Mekteb-i Sultânî'dir. Mekteb-i Sultânî Tanzimat devrinde “Avrupa'daki büyük mektepler raddesinde mükemmel ve Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde ulûm ve maârifî tahsil ettirmek” üzere kurulmuş ve 1 Eylül 1868 tarihinde eğitim öğretim dönemine başlamıştır.⁸⁶ Okulun ilk senesinde eğitime başlayan 341 öğrencinin 147'si müslüman olmakla birlikte geri kalanları farklı dinlere mensuplardır.⁸⁷

Mektebin açılmasıyla birlikte tepkiler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelen tepkilerin ortak sebebi Fransızların mektep üzerindeki etkileridir. Müslüman olan halktan tepki geldiği gibi Katolik Hristiyanların lideri Papa da duruma tepki göstererek Katolik öğrencilerin mektebe gitmelerini yasaklayan bir emir yayınlamıştır. Musevi cemaatler de tıpkı Müslümanlar ve Hristiyanlar gibi mektepte birçok dine mensup öğrencilerin bir arada bulunmasının zararlı olacağını düşünerek tepki göstermişlerdir.⁸⁸

Mekteb-i Sultânî'nin ilk müdürü Ernest de Salve'dir. Eğitim verecek olan diğer öğretmenlerle de anlaşma yapılarak İstanbul'a getirilmişlerdir. Mekteb-i Sultânî, Beyoğlu'nda Galata Sarayı'nda eğitime başladığından dolayı Galatasaray Mekteb-i

⁸⁶ Çelikaş, “*Mekteb-i Sultânî Müfredatı*”, 140.

⁸⁷ Galatasaray Lisesi (GSL), “*Mekteb-i Sultânî Tarihçesi*” (Erişim 14 Mart 2022).

⁸⁸ Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultânîler ve İdadiler*, 22.

Sultânî'si olarak da isimlendirilmiştir.⁸⁹ Mektebin bir diğer özelliği de öğrencilerinin çoğunluğunun elit zümreden oluşmasıdır. 1911 yılına ait istatistiklere göre öğrenci ailelerinin yirmi üçü ulema sınıfından, üç yüz elli beşi memur sınıfından, otuz beşi bilim insanından, yüz üçü tüccar sınıfından, otuzu sanatkâr sınıfından ve dokuzu da ziraat sınıfından idi.⁹⁰ Mekteb-i Sultânî'nin amacı devlete kaliteli memurlar yetiştirmek ve devletin üst kademelerinde görev alacak insanlar yetiştirmektir. Kuruluş amacına ulaşan Mekteb-i Sultânî'den mezun olan öğrencilerin çoğu o dönemde devletin birçok kademesinde ve özellikle Hariciyede önemli yerlere gelmişlerdir.⁹¹

Osmanlı Devleti her ne kadar batılı tarzda yeni bir okul ile gelişmek ve ilerlemek istese de Fransızların okul üzerindeki etkisiyle de birlikte 1876 yılına kadar Mekteb-i Sultânî'den istediği faydayı sağlayamamış ve hatta okulun bazı öğretmen ve öğrencileri devletin aleyhinde işler yapmışlardır. Bu durum 1876 yılında II. Abdülhamid tarafından Mekteb-i Sultânî'ye Ali Suavi'nin müdür olarak atanmasına kadar devam etmiştir. Ali Suavi'nin müdür olarak atanmasıyla birlikte okulda köklü değişiklikler yapılmış, öğretmen kadrosunda değişikliğe gidilmiş ve okulun bundan sonraki yöneticileri artık Türk ve Müslüman olan kimselerden seçilmiştir. Alınan bütün bu tedbirlere rağmen günümüze kadar Fransa'nın okul üzerindeki nüfuz ve etkisi devam etmektedir.⁹²

1.2.5. Mekteb-i Sultânî Ders Müfredatı

Mekteb-i Sultânî'de eğitim iki ana esas üzerine dayanmaktadır. Birincisi Arapça, Farsça ve Osmanlıca dillerinin öğretimidir ve bu derslere bütün öğrenciler girmektedirler. Ayrıca okulda bulunan Müslüman öğrenciler Kurân-ı Kerim, ulûm-i diniye, akaid, fıkıh gibi dersler almaktadır. Gayri Müslim öğrenciler de kendi din eğitimlerini almaktadırlar. İkinci ana esas ise Fransızca dili ve Fransızca olarak

⁸⁹ Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/324.

⁹⁰ Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultâniler ve İdadiler*, 33.

⁹¹ Şişman, "Mekteb-i Sultânî", 13/326.

⁹² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 138.

işlenecek olan matematik, hendese, kimya, tarih, coğrafya gibi derslerdir.⁹³

Mekteb-i Sultânî'nin ilk ders programına bakıldığında din dersi olarak bir dersin olmadığı görülmektedir. Ancak Hafız İbrahim Efendi'nin 1869-1872 yılları arasında Akaid-i Diniye adlı derse girdiği görülmektedir. Din derslerinin sayısının artırılması ise Ali Suavi döneminde gerçekleşmiştir.⁹⁴ Ayrıca Mekteb-i Sultânî'de birinci kısım olarak belirtilen dersleri veren hocaların çoğu medrese kökenli müderrislerdir.⁹⁵

Mekteb-i Sultânî'nin ders müfredatı aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir:⁹⁶

⁹³ Hasan Sabri Çeliktas, “Mekteb-i Sultanî Müfredatındaki Ulûm-i Diniye Derslerinin Niteliği”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl* (Mart 2021), 145.

⁹⁴ Keskiner, “*Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî*”, 69.

⁹⁵ Çeliktas, “*Mekteb-i Sultanî Müfredatı*”, 151.

⁹⁶ Çeliktas, “*Mekteb-i Sultanî Müfredatı*”, 146.

Tablo III: Mekteb-i Sultânî Ders Programı

Tablo 1: Mekteb-i Sultânî Ders Programı					
Osmanlıca Ders Grubu			Fransızca Ders Grubu		
Sunûf-ı İbtidâiye			Sunûf-ı İbtidâiye		
1.Sene	2. Sene	3. Sene	1.Sene	2. Sene	3. Sene
Kırâat ve Yazı	Kırâat ve İmlâ	Kırâat, İmlâ ve Ezber	Fransızca	Fransızca	Fransızca
Hatt-ı Rika	Hatt-ı Rika	Sarf-ı Osmanî	Hesap	Hesap	Hesap
Ulûm-i Diniye	Ulûm-i Diniye	Hatt-ı Rika	Kaligrafi-Hat	Kaligrafi-Hat	Kaligrafi-Hat
		Ulûm-i Diniye			
Sunûf-ı Tâliye			Lise Dersleri		
1. Sene	2. Sene	3. Sene	1. Sene	2. Sene	3. Sene
Kırâat-ı Türkiye, İmlâ ve Ezber	Kırâat, İmlâ ve Ezber	Kavâid-i Osmanî	Fransızca	Fransızca	Fransızca
Sarf-ı Osmanî	Kavâid-i Lisan-ı Osmanî	İnşâ	Aritmetik	Aritmetik	Matematik
Arabî	Arabî	Arabî	Coğrafya	Tarih	Tarih
Hüsn-i Hat	Farisî	Farisî	Dürûs-ı Eşya	Coğrafya	Coğrafya
Ulûm-i Diniye	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	Kaligrafi-Hat	Dürûs-ı Eşya	Dürûs-ı Eşya
	Ulûm-i Diniye	Ulûm-i Diniye	Taklidi Çizim	Kaligrafi-Hat	Taklidi Çizim
				Taklidi Çizim	
Sunûf-ı Âliye					
4. Sene	5. Sene	6. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene
Fenn-i İnşâ ve Kitâbet	Belâgat-ı Osmanîye	Belâgat-ı Osmanîye, Meânî, Beyân, Bedî	Fransızca	Fransızca	Fransızca
Arabî	Kitâbet-i Resmîye	Kitâbet-i Resmîye	Tarih	Felsefe	Felsefe
Farisî	Tarih-i Osmanî	Tarih-i İslâm	Coğrafya	Tarih	Tarih
Tarih	Tercüme	Tercüme	Matematik	Coğrafya	Coğrafya
Ahlâk ve Terbiye	Arabî	Arabî	Hesap	Matematik	Matematik
Ulûm-i Diniye	Farisî	Farisî	Fizik	Fizik	Fizik
Hüsn-i Hat	İlm-i Ahlâk ve Mantık	Ulûm-ı Diniye	Kimya	Kimya	Kimya
	Ulûm-ı Diniye	Hüsn-i Hat	Doğrusal Çizim	Doğa Tarihi	Doğa Tarihi
	Hüsn-i Hat		Taklidi Çizim	Doğrusal Çizim	Hijyen
				Taklidi Çizim	Doğrusal Çizim
					Taklidi Çizim

Mekteb-i Sultânî'nin yukarıda verilen ders müfredatında da görüleceği üzere her dönem ve sınıfta ulum-i diniye dersleri mevcuttu. Ulum-i diniye dersi ise tek bir ders manasına gelmemekte ve beş farklı konuda kitapların okutulduğu bir ders olarak anlaşılması gerekmektedir. Bu beş ders sırasıyla Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, İlmihal-Fıkıh, Akaid-Kelam, Ahlak ve Tarih-i İslam dersleridir. İlk üç dersten sadece müslüman öğrenciler sorumluyken son iki Ahlak ve Tarih-i İslam derslerinden tüm öğrenciler sorumludurlar.⁹⁷

Bizim araştırma konumuz olan Ahmet Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eseri ise ilmihal-fıkıh grubunda okutulan eserler arasındadır. Buna göre ibtidaî sınıfın ikinci ve üçüncü, Tâliye sınıfının ise birinci senesinde temel ilmihal bilgileri okutulmaktadır. Tâliye sınıfının ikinci senesinde okulun kendi hocalarından olan Mehmed Zihni Efendi'ye ait *Nimet-i İslam* adlı kitap okutturulmakta ve üçüncü sene ise *Dürr-i Yekta* okutulmaktadır. Âliye sınıfının dördüncü senesinde *Dürr-i Yekta Şerhi*, beşinci senede ise Ahmet Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eseri ders olarak okutulmaktadır.⁹⁸

Mekteb-i Sultânî'nin müfredatına bakıldığında aslında o dönemde medreselerde okutulan kitaplarla büyük benzerlikler görülmektedir. Örneğin Mekteb-i Sultânî'de ders kitabı olarak okutulan ve Rıfat Efendi'ye ait olan *Vesiletü'l-Îkân*, Esîrüddin el-Ebherî'ye ait olan *İsâgûcî*, Sa'eddin et-Teftâzânî'ye ait olan *Şerh-i Akaid* gibi eserler o dönemde medreselerde okutulan ana eserlerden idi.⁹⁹

Bütün bunlarla birlikte Mekteb-i Sultânî için din derslerinin çok verimli geçmediği kaydedilmiştir. Zira öğrencilerin seviyesi yüksek olmasına rağmen verilen dini eğitim klasik ilmihal bilgileri olduğundan öğrenciler verim alamıyorlardı. Bu problem ise daha çok alt sınıflarda görülmekteydi. Örneğin üçüncü sınıfta bulunan bir talebe derste namazın nasıl kılınacağı, abdestin nasıl alınacağı gibi kendisine oldukça basit gelen konular gördüğünden derslerden gerekli verimi alamıyordu.¹⁰⁰

⁹⁷ Çelikaş, "Mekteb-i Sultânî Müfredatı", 171.

⁹⁸ Çelikaş, "Mekteb-i Sultânî Müfredatı", 155.

⁹⁹ Çelikaş, "Mekteb-i Sultânî Müfredatı", 151.

¹⁰⁰ Keskiner, "Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultânî", 72.

1.3. *el-MECMÛ'A DÖNEMİNDE DİĞER FİKHÎ ESERLER*

Bu başlık altında Zühdü Paşa'nın yaşamış olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nde kaleme alınmış bazı fikhî eserleri ele alarak *el-Mecmû'a* ile ilişkisi bulunup bulunmadığını, ortak veya farklı yönlerini olup olmadığını belirlemeye çalışacağız.

1.3.1. *Nimet-i İslâm*

1316 basım tarihli olan *Nimet-i İslâm* adlı eser Mehmed Zihni Efendi'ye ait olup içerik olarak Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a* adlı eseriyle konu içeriği bakımında neredeyse aynıdır. Tıpkı *el-Mecmû'a*'da olduğu gibi *Nimet-i İslâm*'da da kitabın ilk bölümleri ibâdat bahislerine ayrılmış, sırasıyla Taharet, Namaz, Oruç, Zekât ve Hac bahisleri anlatılmış ve altıncı bölümde ise nikâh-talak konularına yer verilmiştir. *Nimet-i İslâm* sayfa sayısı olarak bakıldığında *el-Mecmû'a*'nın neredeyse iki buçuk katı olduğu göze çarpmaktadır. Zîrâ *el-Mecmû'a* toplamda beş yüz doksan üç sayfa iken *Nimet-i İslâm* bin dört yüz altmış altı sayfadan oluşmaktadır.¹⁰¹

Eser tıpkı Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a*'sı gibi Mekteb-i Sultânî'de Tâliye sınıfının ikinci senesinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Esâsen Mehmed Zihni Efendi'de Mekteb-i Sultânî'nin muallimlerindendir. Kendisi 1879 yılında Mekteb-i Sultânî'de Ulûm-i Arabiyye ve Ulûm-i Diniyye muallimliğinde bulunmuştur. Mehmed Zihni Efendi'nin *Nimet-i İslâm* dışında birçok eseri bulunmaktadır. Fıkıhla ilgili yazmış olduğu eserlere *Husûlü'n-Nekh fî Usûli'l-Fıkh*, *Elgâz-ı Fıkhiyye*, *Hanımlar İlmihali* örnek verilebilir. Ayrıca *Nimet-i İslâm*'a muhtasar olarak yazmış olduğu *el-Muhtasarât fî Mesâili't-Tahârât ve'l-İbâdât* adlı bir kitabı bulunmaktadır.¹⁰²

¹⁰¹ Adem Yıldırım, “Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyâtı (II) Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Türkçe İlmihaller”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (Ekim 2016), 987.

¹⁰² Hulusi Kılıç, “Mehmed Zihni Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/542-543.

1.3.2. *Hülâsatü'l-Muhtâreyn*

Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi'ye ait olan bu eser genel olarak *Reddû'l-Muhtâr*'ın Türkçe tercüme özeti olarak kabul edilebilir.¹⁰³ Bilindiği üzere Haskefî, Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine *ed-Dürrü'l-Muhtâr* ismiyle bilinen şerhini yazmış, İbn Âbidîn de bu şerhin üzerine *Reddû'l-Muhtâr* adında bir hâşiye kaleme almıştır. Süleyman Sırrı Efendi'nin bu eseri incelendiğinde 1324 basım tarihli olduğu görülmektedir. *el-Mecmû'a*'nın da 1311 tarihli olduğu göz önüne alınırsa aynı döneme ait fikhî eserler olarak nitelendirilebilir.

Süleyman Sırrı Efendi'nin bu eseri Mekteb-i Hukûk'ta öğrencilere ders kitabı olarak okutulmaktaydı. Bu açıdan *el-Mecmû'a* ile benzer bir noktası bulunduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ Zühdü Paşa'nın *el-Mecmû'a*'sı da idâdi ve sultânî mekteplerinde ders kitabı olarak okutuluyordu. Bununla beraber Zühdü Paşa'nın eseri ibâdat konuları ve nikâh-talak bahislerini içerirken, Sırrı Efendi'nin kitabı yalnızca nikâh-talak konularını kapsamaktadır.

Süleyman Sırrı Efendi'nin bu eserinin dışında diğer alanlarda dahil olmak üzere birçok farklı eseri bulunmaktadır. Sadece fıkıh ilmine ait eserleri zikretmek gerekirse beş ciltten meydana gelen ve Zeynüddin b. Nüceym'e ait olan *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'in tercümesinin yapıldığı *Îzâhu'l-Eşbâh*'ı, bir ilmihal eseri olarak kaleme alınmış *Vesîletü'l-Felâh*'ı, Merğînânî'nin meşhur eseri *el-Hidâye*'nin şerhi niteliğinde olan *Îzâhu'l-Hidâye*'si, *Medhâl-i Fıkh*'ı, *Keşf-i Bâl*'ı, *Kitâbu'l-İbâdât*'ı örnek verilebilir.¹⁰⁴

1.3.3. *Dürr-i Yektâ*

Osmanlı kazaskeri İmamzâde Esad Efendi'ye ait olan ve “Eşsiz İnci” manasına gelip; yaklaşık yüz doksan sayfa olan bu eser Türkçe ilmihal şeklinde yazılmıştır ve metin olarak Esad Efendi'ye aittir. Eserin genel içeriği iman esasları ve ibâdat

¹⁰³ Kumru, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi*, 52.

¹⁰⁴ Kumru, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi*, 13.

konularıdır. Eserde son bölüm cihad konusuna ayrılmıştır. İmamzâde Esad Efendi yazmış olduğu bu esere bir de *Dürr-i Yektâ Şerhi* isminde bir şerh kaleme almıştır. Bunun dışında Esad Efendi'nin *Şerhu's-Sirâciyye fi'l-Ferâiz* adında Secâvendîye ait ferâiz kitabının şerhi olarak yazmış olduğu bir eseri de bulunmaktadır.¹⁰⁵

Eserin *el-Mecmû'a*'ya benzer yönü olarak rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulması zikredilebilir. Aynı zamanda Mekteb-i Sultânî Ders Müfredatı kısmında anlattığımız üzere Mekteb-i Sultânî'nin üçüncü senesinde *Dürr-i Yektâ* okutulmakta olup dördüncü senede yine Esad Efendi'ye ait olan *Dürr-i Yektâ Şerhi* ve beşinci sınıfta ise Zühdü Paşa'ya ait olan *el-Mecmû'a* okutulmaktaydı.

1.3.4. *Vesîletü'n-Necât*

Eser, Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, Mekteb-i Sultânî, Dâru'l-Muallimîn gibi mekteplerde hocalık yapmış olan Ahmed Ziyâeddîn Efendi'ye aittir. Aynı zamanda Ziyâiyye Medresesi olarak bilinen ve kendisine ait olan medresede de hocalık görevinde bulunmuştur. En meşhur eseri *Hulâsatü'l-Efkâr* ismiyle bilinen akaid şerhidir. Bizim burada ele aldığımız *Vesîletü'n-Necât* adlı eseri ise ilmihal tarzında yazılmış olup Askeri Mekteplerde ders kitabı olarak okutulmasına karar verilmiştir.¹⁰⁶ Eser yüz dokuz sayfadan oluşmakta olup içerisinde yüz sekiz farklı ders barındırmaktadır.¹⁰⁷

Ahmed Ziyâeddîn Efendi'nin bu eserlerinin dışında birçok eseri bulunmakta olup bu eserlerin çoğunun mekteplerde ders kitabı olarak okutulmasına karar verilmiştir. Örneğin çocuklar için hazırlamış olduğu ilmihal yani *Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye* adlı eserinin ibtidâi mekteplerinde ders kitabı olarak okutulması

¹⁰⁵ Recep Cici, "İmamzâde Esad Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/211.

¹⁰⁶ Recep Özdirek, "Evliyâ Efedizâde Ahmed Ziyâeddîn Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr İsimli Usûl-i Fıkıh Eseri", *III. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*, ed. Ali Râfet Özkan (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016), 1/657.

¹⁰⁷ Yıldırım, "Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri", 986.

kararı alınmıştır.¹⁰⁸ Bunun dışında *Vesîletü'l-Felâh* adlı eseri Mekâtib-i Sultânîye'nin yedinci senesinde ders kitabı olarak okutulurdu. Müellifin ayrıca *Vesîletü'l-Saâde* ve *Vesîletü'l-Gufrân* adlarında tecvid konularının işlendiği iki adet eseri vardır. Buraya kadar bahsettiklerimiz Ahmed Ziyâeddîn Efendi'nin matbu kitapları olup bir de matbu olmayan eserleri vardır. *Kudûrî* tercümesi olarak hazırlamış olduğu *Miftâhu'l-Felâh*, kendi eseri olan *Hulâsatü'l-Efkâr*'ın üzerine yapmış olduğu bir çalışma olan *Muhaşşiy-i Muhtasar-ı Menâr*, sarf konusuna ait ders notları şeklinde hazırlamış olduğu *Sarf-i Osmânî*, *Nüzhetü't-Tarf* tercümesi olarak hazırlamış olduğu *Zübdetü's-Sarf* ve yine kendi ders notlarından hazırlamış olduğu *Sarf-ı Arabî* adlı eserler bu bağlamda örnek olarak verilebilir.¹⁰⁹

1.3.5. *Telhîsu'l-Mulahhas*

İdâdî Mektebi müdürü olan Mustafa Bey tarafından yazılan bu eserin basım tarihi 1310 yılıdır. Mustafa Bey, İbtidâî Mektepleri'nde okunan ilmiyelerin yetersiz olduğuna kanaat getirmiş ve *Mufasssal İlmiyal* adlı eserinde bunu “Mekâtib-i İbtidâiyye'de okunan ilmiyelerin beş altı nevi olup ekserisinin ibareleri birbirine uymadığı gibi mesâil-i esâsiyyece kimisinde eksiklik ve bazısında dahi pek çok yanlışlık görülmüştür” şeklinde dile getirmiş ve her sene farklı bir ilmiyal okunması üzere *Telhîsu'l-Mulahhas*, *Mulahhas İlmiyal* ve *Mufasssal İlmiyal* adlı kitapları kaleme almıştır. Buna göre İbtidâî Mektepleri'nin ikinci senesinde *Telhîsu'l-Mulahhas* okunacak, üçüncü senede *Mulahhas İlmiyal* ve dördüncü senede ise *Mufasssal İlmiyal* okunacaktır. Eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere her bir ilmiyalde bir öncekine göre konular daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹¹⁰

Bu ilmiyelerin önemi İdâdî Müdürü Mustafa Bey'in ifadelerine göre bizzat dönemin Maârif Nâzırı Ahmet Zühdü Paşa tarafından hazırlanmasının istenmesidir.

¹⁰⁸ Yıldırım, “Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmiyal Eserleri”, 987.

¹⁰⁹ Özdirek, “Evliyâ Efendizâde Ahmed Ziyâeddîn Efendi”, 657.

¹¹⁰ Hatice Arpağuş, “Bir Telif Türü Olarak İlmiyal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1), 36.

Bu konuda Mustafa Bey *Mufasssal İlmihal* adlı eserinde şöyle söylemektedir:

“Biri *Telhîsu’l-Mufasssal*, diğeri *Mulahhas*, ve üçüncüsü *Mufasssal* namlarıyla ma’nûn olarak üç nüsha üzerine bir ilmihâl tertibi hâlâ Maârif-i Umûmiye Nâzırı Devletlü Es-Seyyid Ahmed Zühdü Paşa (يسر الله يريد وما يشاء) cânib-i ‘âlîlerinden Umûm-i Mekâtib-i İ‘dâdiye müdürü Mustafa b. Hâfız Hüseyin Hüsrev b. Mustafa b. Osman b. Muhammed b. İbrahim b. eş-şehîr bi-Monlazâde Radovîşî fakîre emir ve sipâriş buyurulmasıyla ta’rîf ve irşâd-ı sâmilîleri vecihle cem‘ ve tertîb olunduktan sonra muşâr-ı ileyh hazretleriyle fuhûl-i ‘ulemadan bazı zevâtın nazar-ı tedkîk ve tashihinden geçirilen işbu *Mufasssal İlmihal*’den mekâtibin ikinci ve üçüncü seneleri şâkirdânına mahsûs diğeri ikisi dahî *Telhîs* ve işbu *Mufasssal*’ın kırâati dördüncü seneye tahsîs edilmiştir. وبالله التوفيق.”¹¹¹

¹¹¹ Mustafa Bey, *Mufasssal İlmihal* (İstanbul: Dersaâdet, 1310), 3.

İKİNCİ BÖLÜM

el-MECMÛ‘A’NIN FIKHEN DEĞERLENDİRİLMESİ
HUKUK-İ AİLE KARARNÂMESİ İLE MUKÂYESESİ

2.1. *el-MECMÛ‘A* VE HUKUK-İ AİLE KARARNÂMESİ

Bu bölümde kısaca Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nden bahsedeceğiz ve daha sonra hem *el-Mecmû‘a*’da bulunan hem de Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nde yer alan ihtilaflı meselelere değinerek iki tarafın da meseleyi nasıl ele aldığını göreceğiz. Böylelikle Hanefî mezhebinin çizgisinden ayrılmadığını ileride göreceğimiz Zühdü Paşa’nın *el-Mecmû‘a*’sının ve bazı hususlarda Hanefî mezhebi görüşlerinden dışarı çıkması hususunda eleştirilere maruz kalan Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nin farklılıklarını ortaya koyacağız.

2.1.1. Hukuk-i Aile Kararnâmesi

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu tarihten itibaren kullandığı hukuki sistem ferman ve fetvaları uygulamaktı. Örneğin kadılar mahkemelerde hüküm verirken Hanefî fıkıh kitaplarına başvururdu. Bu hukuki sistem Osmanlı’nın son dönemine yakın bir zaman olan 1869 yılına kadar devam etmişti. 1869 yılından itibaren ise artık devletin birçok alanında kanunlaştırma uygulamaları başlamış ve *Mecelle* bu dönemde hazırlanmaya koyulmuştu.¹¹² Hukuk-i Aile Kararnâmesi de bu kanunlaştırma hareketlerinden payını almış ve 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak gelen yoğun eleştiri ve baskılar sonucunda sadece bir buçuk yıl yürürlükte kalabilmiş ve 1919 yılında da sonlandırılmıştır. Hukuk-i Aile Kararnâmesi her ne kadar Osmanlı Devleti’nde kısa süre yürürlükte kalsa da Osmanlı Devleti’nden ayrılan ülkeler için uzun bir süre yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Mesela Suriye’de 1953 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹¹³ 1953 yılından sonra Hukuk-i Aile Kararnâmesi yerine Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu getirilmiştir. Kararnâme bugün Lübnan’da Sünni Müslümanlar tarafından halen bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır. Kararnâme Ürdün’de de 1951 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹¹⁴

¹¹² Öge, *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, 9.

¹¹³ Öge, *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, 10.

¹¹⁴ Ebru Kayabaş, *Hukuk-i Aile Kararnamesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 140.

Aile Kararnamesi, İslam hukukunda aile hukuku alanında hazırlanmış ilk kanundur. Kararnâme iki kısımdan oluşup dokuz bâb, yirmi fasıl ve yüz elli yedi maddeden müteşekkildir. Kararnâme’de aile hukukunu yakından ilgilendiren talak, nikâh, mehir gibi pek çok husus aydınlatılmış olmakla beraber ihtilaflı olan veya eksik bırakılan noktalar da vardır. Eksik bırakılan noktalara örnek olarak vesayet, çocukların bakımı, mal rejimi, akrabalıkla alakalı nafaka hükümleri, nesep gibi konular verilebilir. Ancak bu konuların eksik bırakılmasının asıl sebebi bunların daha sonradan küçük kitapçıklar halinde kanunlaştırılma isteğidir. Ancak hem Hukuk-i Aile Kararnamesi’nin çok kısa süre yürürlükte kalması hem de bazı siyasi olaylar sebebiyle bahsi geçen bu konular kanunlaştırılamamıştır.¹¹⁵

2.1.2. İhtilaflı Meseleler

Hukuk-i Aile Kararnamesi hazırlanırken sadece Hanefî mezhebi esas alınmamış, bazı hususlarda Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine gidilmiş ve hatta İbn Şübrûme (ö. 144/761), Osman el-Bettî (ö. 143/760), Ebubekir el-Esamm (ö. 201/816) gibi alimlerden dahi faydalanılmıştır. Farklı mezheplerden alınan görüşler dönemin uleması tarafından tepkiyle karşılanmış ve bazı alimler Hukuk-i Aile Kararnamesi’nde geçen görüşlere karşı reddiyeler hazırlamışlardır.¹¹⁶ Biz bu hususta sekiz ihtilaflı meseleyi inceleyerek iki eser arasındaki farklı görüşlere değineceğiz. Ayrıca bu meseleleri tahlil ederken öncelikle klasik kaynaklardan mesele hakkındaki görüşlere daha sonra meselenin Hukuk-i Aile Kararnamesi’nde ve *el-Mecmû’a*’da geçen haline değinerek bu meselelerin tahlilini yapmış olacağız.

¹¹⁵ Mehmet Akif Aydın, “Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/317.

¹¹⁶ Yazıcı, “*Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917) ve Sadreddin Efendi*”, 574.

2.1.2.1. Nikâhta Kullanılan Lafızlar

Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nde tartışılan meselelerden biri nikâhta hangi lafızların kullanılması gerektiğidir. Bilindiği üzere Hanefî mezhebince nikâhta temlik ifade eden lafızları kullanmak akdin geçerli olması için yeterlidir. Yani kişinin tezvîc veya nikâh lafızlarını kullanmadan hibe, sadaka, temlik, karz, selem gibi lafızları kullanması nikâh akdini geçerli kılar.¹¹⁷

Kudurî *Muhtasar* adlı eserinde bu konuyu şöyle ele almaktadır: “*Nikah akdi ancak nikah, tezvîc, temlik, hibe, sadaka gibi lafızlarla geçerli olur. İcâre ve ibâha gibi lafızlarla ise geçerli olmaz.*”¹¹⁸

Yine Hanefî mezhebi eserlerinden olan *Tuhfetü'l-Fukahâ* adlı eserde de bu konu şöyle yer almaktadır:

“Nikâhın tezvîc ve nikâh lafızlarıyla geçerli olmasında ulema arasında ihtilaf yoktur. İhtilaf; bey, hibe gibi temlik lafızlarının kullanılmasıyla nikâh geçerli olur mu olmaz mı hususundadır. İmam Şâfî bu lafızlarla nikâhın olmayacağını söylemiştir. Ashabımız ise bu lafızlarla akdin gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bizim ashabımız arasında ihtilafı olan konu ise ayânın temlik dışında temlik ifade eden lafızlarla nikâh akdinin geçerli olup olmayacağı hakkındadır. Tıpkı menfaatin temlik manasına gelen icâre ve iâre lafızları gibi. Ashabımızın çoğunluğu menfaatin temlik manasına gelen lafızlarla nikâh akdinin gerçekleşmeyeceğini söylerken Kerhî ayânın temlik veya menfaatin temlik manasına gelen her türlü lafızla nikâh akdinin gerçekleşebileceğini söylemektedir. Ancak vasiyet lafzına gelince eğer bu lafız mutlak olarak kullanılırsa mesela kızımı sana bin dirheme vasiyet ediyorum derse bu nikâh akdi sahih olmaz çünkü vasiyet ölümden sonra temlik manasına gelmektedir.”¹¹⁹

Verilen ibareden de anlaşılacağı üzere Hanefî mezhebinin görüşü ayânın temlik olarak kullanılan lafızlarla birlikte nikâh akdinin gerçekleşeceğidir.

Mâlikî mezhebine gelince Kadî Abdülvehhâb *Uyûni'l-Mesâil* adlı eserinin altı yüz elli dördüncü meselesinde şöyle demektedir: “*Nikâh kastedilirse hibe lafzıyla yapılan nikâh akdi sahih olur. Bana göre nikâh kastedildiği müddetçe mehri zikretsın*

¹¹⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/16.

¹¹⁸ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar* thk. Kâmil Muhammed Muhammed Aviza (y.y. Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 146.

¹¹⁹ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (Beyrut: Dâr'u Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 2/119.

veya zikretmesin bu böyledir. Bey ve sadaka lafızları da tıpkı hibe lafzının hükmü gibidir.”¹²⁰

Şâfiî mezhebinde ise nikâh akdinde yalnızca tezvîc ve nikâh lafızlarının kullanılması gerektiği söylenmektedir. Şâfiîlere göre hibe, temlik veya icâre gibi lafızlarla yapılan nikâh akdinin sonuçları doğmaz. *el-Mühezzebe* adlı eserde bu konu şöyle geçmektedir: “*Nikâh ancak tezvîc veya inkâh lafızlarıyla geçerli olur. Çünkü bu lafzın dışında kalan temlik ve hibe gibi lafızlar nikâh manasına gelmemektedir.*”¹²¹ Hanbelî mezhebi de bu konuda Şâfiî mezhebi gibi düşünmektedir. Hanbelî mezhebinin en temel kaynakları arasında yer alan İbn Kudâme’nin *el-Muğnî* adlı eserinde “*Nikâh inkâh ve tezvîc lafızlarıyla geçerli olur, tezvîc ve inkâh lafızlarının dışındakilerle mün ‘akit olmaz’*” şeklinde geçmektedir.¹²²

Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nde bu mesele hakkında otuz altıncı maddede “*Nikâhta icâb ve kabul tenkîh ve tezvîc gibi sarîh lafızlarla olur*”¹²³ denilmektedir. Bu ifadelerle göre fetvanın Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinden alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

Zühdü Paşa ise *el-Mecmû‘a*’da bu hususla ilgili şöyle demektedir:

“İcâb ve kabul ile olan akit nikâh ve tezvîc lafızlarıyla sarîhen ve ‘ayn-ı kâmilinin fi’l-hâl temlîkine vaz’ olunan hibe ve sadaka ve temlîk ve atıyye ve selem ve isticâr ve karz ve sulh ve sarfa ve temlîk-i rakabeye delâlet eder her lafız ile kinâyeten niyetin veya karînenin ve *Feth*’den naklen İbn ‘Âbidîn’in tahkîkine göre me’a karîne niyetin vücûdu ve şühûdun nikâh olduğuna luhûk-i ilimleri şartıyla sahîh olur.”¹²⁴

Zühdü Paşa’nın ifadelerinden anlaşıldığına göre nikâh akdinin geçerli olması için sadece nikâh veya tezvîc lafızları değil, bu lafızlara ilaveten hibe, sadaka, selem

¹²⁰ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *Uyûni’l-Mesâil* thk. Ali Muhammed İbrahim (Beyrut: Dâr’u İbn-i Hazm, 1430/2009), 305.

¹²¹ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe* (y.y. Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, t.y), 4/141.

¹²² Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğnî* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Suudi Arabistan: Dâr’u Âlimi’l-Kütüb, 1417/1997), 9/460.

¹²³ *Hukûk-i Aile Kararnâmesi*, 36. Madde.

¹²⁴ Zühdü Paşa, *el-Mecmû‘a*, 2/13-14.

gibi temlik ifade eden lafızlarda nikâh akdinin kurulması için geçerli olmaktadır. Böylece Zühdü Paşa'nın zikri geçen konu hakkında Hanefî mezhebini tercih etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2.2. Nikâh Akdinde İlan Şartı

Nikâh akdinin geçerli olması için ilanın şart koşulması hususunda Mâlikî mezhebi yalnız kalmıştır. Konuyla ilgili Hanefî mezhebi fakihlerinden İbn Âbidîn nikâhta ilanın mendup olduğunu *Reddû'l-Muhtâr* isimli eserinde ifade etmektedir.¹²⁵ İbn Hümâm da (ö. 861/1457) *Fethü'l-Kadîr*'de Mâlikî mezhebinin nikâhta ilanı şart koştuğunu ancak aslında ihtilafın nikâhın ilan edilme hususunda olmadığını ifade etmektedir. Çünkü nikâh esnasında şahitliğin şart koşulması aynı zamanda ilan edilmesi anlamına gelmektedir. İhtilafın olduğu nokta ise şahitlik olmaksızın yapılan nikâhın sonradan ilanı halinde nikâhın geçerli olup olmayacağı hususundadır.¹²⁶

Mâlikî mezhebinde ise nikâh esnasında şahitlik yapılmaya bile zıftan önce nikâhın ilan edilmesiyle yani sonradan şahitliğin yapılması veya söz ile ilan edilmesiyle birlikte nikâh geçerli olmaktadır. İbn Rüşd (ö. 520/1126) *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât* adlı eserinde şahitliğin nikâhın sıhhat şartlarından olmadığını ve şahitsiz yapılan bir nikâh akdinin geçerli olacağını ancak muâmele-i zevciyye yapılamayacağını, nikâh yapıldıktan sonra şehadet yerine getirilirse artık muâmele-i zevciyye yapılabileceğini söylemektedir. Ancak eğer şahitlere nikâhı gizlemeleri hususunda bir talimat verildiyse şahitlik yapılsa dahi bu nikâh geçersiz olacaktır. Bunun delili ise Efendimizin gizli yapılan nikâhı yasaklamasıdır.¹²⁷ Bu ibarelerden anlaşılan Mâlikî mezhebinde nikâhın sıhhat şartı şahitlik değildir. Zira şehadet olmaksızın yapılan nikâhı geçerlidir. O zaman nikâhın sıhhat şartının nikâhın

¹²⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/8.

¹²⁶ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethü'l-Kadîr* (Lübnan, Dâru'l Fikr, 1389/1970), 3/200.

¹²⁷ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât* (Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/479.

ilan edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Hukuk-i Aile Kararnâmesi'ne baktığımızda konuyla alakalı cumhurun görüşünün terk edilip, Mâlikî mezhebinin görüşünün alındığını görmekteyiz. Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin otuz üçüncü maddesinde konuya dair ifadeler şöyle geçmektedir: “*Akd-i nikâhın icrâsından evvel keyfiyyet i ‘lân olunur.*” Bu ifadelerden ilanın nikâhta şart olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda Mâlikî mezhebinin görüşünü tercih eden Hukuk-i Aile Kararnâmesi bir sonraki maddede “*Akd-i nikâh esnasında mükellef iki şahidin huzûru nikâhın sıhhatinde şarttır*” diyerek cumhurun görüşünü tercih etmiş, yani iki görüşü de birleştirerek nikâh akdinde hem şahitliği hem de ilanı şart koşturmuştur.¹²⁸

Kararnâme nikâhta ilanın şart koşulmasıyla alakalı şöyle demektedir:

“Nikâhın i‘lânı sadr-ı İslâmdan beri bir emr-i mesnûn olub hatta akdin cuma günleri mesâcid-i şerifede icrâsı menduptur ve işbu i‘lân keyfiyyeti bi’l-cümle memâlik-i İslâmiyyede ve fakat suver-i muhtelifede icrâ edilmektedir. Fî’l-hakika ehemmiyeti derkâr olan nikâhın ‘alâniyyeti, şer‘an matlûb ve mültezem olup hattâ hîn-i ‘akidde şühûdun iştirak-ı huzûru bu maksada mebnî olduğu gibi, nikâhın kable’l-‘akd i‘lânı bu bâbda vücûdu melhûz müdde‘îleri ve tarafeyn beyrinde radâ‘ bulunduğuna muttali‘ bulunanları vaktiyle haberdâr ederek akdin icrâsından meydana gelmesi melhûz fenalıkların önünü almak misillü nice mesâlihi muhtevî bulunduğundan otuz üçüncü madde buna hasredildi.”¹²⁹

Zühdü Paşa *el-Mecmû‘a*’sında bu konuyla ilgili müstakil bir meseleye yer vermemiş ancak nikâh kitabının mukaddimesinde “*(عَلِّمُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ)*¹³⁰ hadîs-i şerîfi mücebince nikâhı i‘lân ve eşref-i eyyâm-i üsbû‘ olan cuma günü âkid-i reşidin ma‘rifeti ve şühûd-i lâzimenin huzûr ve delâleti ile mescidde icrâ ve akit üzerine hutbeyi takdime i‘tinâ menduptur” diyerek nikâhı ilan etmenin nikâhta şart olmadığı aksine nikâhın menduplarından olduğunu ifade etmiştir.¹³¹ Böyle demekle birlikte de nikahta ilan şartı hususunda Hanefî mezhebinin görüşünü tercih etmiş olmaktadır.

¹²⁸ Hukuk-i Aile Kararnâmesi, 33-34. Madde.

¹²⁹ Hukuk-i Aile Kararnâmesi, Lâyiha, 12.

¹³⁰ Tirmizî, “Nikâh”, (No: 1089).

¹³¹ Zühdü Paşa, *el-Mecmû‘a*, 2/6.

2.1.2.3. Küçüklerin Evlendirilmesi Meselesi

İslam hukukunda birkaç istisna fakih dışındaki ulemanın çoğunluğu küçük çocukların velileri tarafından evlendirilmelerinin caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre sağır veya sağıra olarak ifade edilen küçük çocukların, velileri tarafından onların rızası alınmaksızın evlendirilmelerinde herhangi bir beis yoktur. Cumhur tarafında bu konu ittifaklı olmakla birlikte ihtilaf edilen mesele velinin kim olduğu hususudur. Hanefîlere göre asabeden olanların tamamı veli olabilirken Mâlikîlerde veli ancak baba veya vasiyy-i muhtârdır. Şâfiîlerde ise yalnızca baba veli olabilirken babanın yokluğu durumunda velilik dedeye geçer. Hanbelîlere göre ise velâyet öncelikle babasına, babası yoksa vasiyy-i muhtârına, eğer vasîsi de yoksa hâkime geçmektedir.¹³² Yukarıda belirttiğimiz istisna isimlere gelirsek bunlar, Kasânî'nin (ö. 587/1191) ifade ettiği üzere Osman el-Bettî ve İbn Şübrûme'dir. Bu iki alime göre velilerin küçük olan sağır ve sağırayı evlendirmeye velâyetleri yoktur.¹³³ Ayrıca Ebu Bekir el-Esamm da bu görüşü savunmaktadır.¹³⁴

Hanefî mezhebinin temel kaynağı olan *el-Asl*'da bu konu şöyle ele alınmıştır:

“Vasi eğer veli değilse sağır ve sağırayı evlendirme yetkisine sahip değildir. Ancak veli sağır veya sağırayı evlendirirse bu nikâh akdi geçerli olur, sağır ve sağıra buluşa erdiklerinde ise kendilerine nikâh hususunda muhayyerlik hakkı tanınır. Veli dışında bir kimsenin sağır ve sağıranın nikâhını akdetmesi caiz değildir.”¹³⁵

İmam Şâfiî küçüklerin evlendirilmesi hususunda *el-Ümm* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Erkek ve kızlardan olan küçüklerin evlendirilmesi ancak babaları veyahut dedeleri vasıtasıyla mümkün olabilir. Bunların dışında olan bir kimsenin küçük olan kız veya erkeği evlendirmesi halinde nikâh fesholunur.*”¹³⁶

¹³² Korkmaz, “Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi”, 457.

¹³³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâ'î fî Tertîbi's-Şerâi'* (y.y. Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/240.

¹³⁴ Öge, *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, 12.

¹³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl* thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: İdâratü'l Kur'ân ve'l Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y), 10/189.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1410/1990), 7 /163.

Mâlikî mezhebinin muteber alimlerinden İbnü'l-Cellab (ö. 378/988) bu konu hakkında *et-Tefrî* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Bulûğdan önce sağır için babası veya vasisi tarafından yapılan nikâh akdi geçerlidir.*”¹³⁷

Hanbelî mezhebine geldiğimizde ise bu konu ile alakalı *el-İrşâd* isimli eserde şu ifadelerle rastlamaktayız:

“Baba küçük kızını mehr-i misil olmaksızın evlendirse dahi nikâh geçerlidir ve kız için müsemma verilir. Ancak babanın dışında bir veli böyle bir nikâh akdi kıyarsa akit geçerli olmakla birlikte kız mehr-i mislin tamamını talep etmeye hak kazanır. Kızı velî-i asabesi dışında kimse evlendiremez. Ancak asabeden velisi yoksa kız, hâkim tarafından evlendirilebilir. Hâkimin evlendireceği kızın izninin olması, kızın dokuz yaşından fazla olması ve bu kızın evlendirilmesinde bir faydanın hasıl olması gerekmektedir.”¹³⁸

Görüldüğü üzere dört mezhebinde ortak görüşü sağır veya sağırının velileri tarafından evlendirilmelerinde bir beis olmadığı üzerinedir. Serahsî (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'unda Hanefî mezhebinin bu konu hakkındaki görüşünü açıkladıktan sonra şöyle der:

“İbn Şübrûme ve Ebu Bekir el-Esamm'ın bu konudaki görüşleri bizim görüşümüzün hilâfıdır. Onlar sağır ve sağırının (حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ)¹³⁹ ayeti gereğince buluğda ermediği müddetçe evlendirilemeyeceğini ifade ederek buluğdan önce sağır veya sağırının evlendirilmesinde bir fayda sağlanmayacağını söylemektedirler. Bizim mezhebimizin delili ise (وَالَّذِينَ لَمْ يَحْضُنْ)¹⁴⁰ ayetidir. Ayette sağırının iddeti belirtilmiştir ve iddetin sebebi de şeran ancak nikâh olabileceğinden yapılan akit sahihtir.”¹⁴¹

¹³⁷ Ebü'l-Kāsım Ubeydullâh b. Hüseyin b. Hasen b. el-Cellâb el-Basrî, *et-Tefrî* thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/366.

¹³⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Musa eş-Şerîf – Ebû Alî el-Hâşimî el-Bağdâdî, *el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Reşâd* (y.y. Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 269.

¹³⁹ en-Nisa 4/6. [Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.]

¹⁴⁰ et-Talâk 65/4. [Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapımlarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.]

¹⁴¹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1993), 4/212.

Hukuk-i Aile Kararnâmesinin yedinci maddesi “*On iki yaşını itmâm etmemiş olan sağır ile dokuz yaşını itmâm etmemiş olan sağıra hiçbir kimse tarafından tezvîc edilemez*” şeklindedir. Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nde geçen bu görüşün Ebû Bekir el-Esamm, İbn Şübrûme ve Osman el-Bettî’ye ait görüşlere dayandırıldığını daha önce ifade etmiştik.

El-Mecmû’a’da bu hususla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Sinn-i müştahât bil-ittifâk dokuz yaş ve ondan yukarısı olduğu ve binâberîn bundan dün yaşta bulunan sağıra gayr-ı müştahât bulunduğu cihetle onu mess veya nazar yahut vat’ı ile inzâl vâki’ olsun veya olmasın hurmet-i musâhara sübût bulmaz. İmdi bir racül müştahât olmayan sağırayı tezevvüc ve duhûldan sonra tatlîk edip de iddeti ba’d-e’l-inkidâ mezbûre diğer ere varsa ondan hâsıl olan kızı evvelki ehli olan racül-i mezkûr tezevvüc etmek câiz, çünkü hurmet-i musâharanın şartı olan iştihâ-ı sağıra gayr-ı hâizdir. Ama anası mücerred akit sebebiyle muharramadır.”¹⁴²

Yukarıda verilen ifadelerden anlaşılacağı üzere Zühdü Paşa evlendirilme yaşının sınırlandırılması hususunda bahsi geçen üç alimin görüşünü değil de cumhurun görüşünü tercih etmiş bulunmaktadır. Buna göre sağır veya sağıranın nikâhı velisi tarafından yapıldığı sürece geçerli olmaması için herhangi bir neden yoktur.

2.1.2.4. Mecnûn ve Mecnûnenin Evlendirilmesi

Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nin tartışmalı bir diğer konusu da mecnûnların evlenmesi ve evlendirilmesi meselesidir. Bu tür akıl hastalarının kendi beyanlarıyla evlenmesi meselesine gelinecek olursa evlilik için bazı ehliyet şartları gerekli olduğundan dolayı yaptıkları bu evlilik akdi geçerli olmayacaktır. Ancak bu tür akıl hastalarının velileri tarafından evlendirilebileceği cumhur tarafından kabul görülse de bazı ufak detaylarda ihtilaflar mevcuttur.

Hanefî mezhebinin bu konudaki tutumunu ele alacak olursak Ebu Hanife, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf’a göre akıl hastası olan kişinin baliğ veya sağır olup olmaması arasında herhangi bir fark yoktur ve velisi tarafından evlendirilmesi

¹⁴² Zühdü Paşa, *el-Mecmû’a*, 2/35.

mümkündür. İbn Âbidîn *Reddû'l-Muhtâr*'da bahsi geçen akıl hastasının cünûn-i mütbık¹⁴³ olduğunu ve bu akıl hastalığı buluşdan sonra ortaya çıksa dahi İmam Züfer (ö. 158/775) hariç diğer imamlara göre evlendirilmesinde bir sakınca olmadığını söylemektedir. Ayrıca mecnune olan kadının velisi İmam Muhammed'e göre babası iken Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre mecnunenin oğludur.¹⁴⁴

Şâfiî mezhebinde ise akıl hastası olan kişinin erkek veya kadın olması durumunda hükmün değiştiği görülmektedir. Zira akıl hastası olan kişi kadın olduğu durumda evlendirilmesinin kadına bir fayda sağlaması sebebiyle bu konuda cevaz verildiğini görülmektedir. Bu konu için Ebu'l-Hayr el-İmrânî (ö. 558/1163) *el-Beyân* adlı eserinde İnkâhu'l-Mecnûne başlığı altında şöyle söylemektedir:

“Mecnune olan kişi seyyib veya bıkır olsun, sağıra veya kebîre olsun eğer babası veya dedesi tarafından evlendirilmiş ise nikâh akdi sahihtir. Çünkü baba ve dedenin velâyet-i icbâr hakları vardır. Ancak evlendiren kişi baba veya dededen başka veli olursa akit sahih olmaz. Çünkü bu velilerin velâyet-i icbâr hakları yoktur. Eğer veli yoksa ve tezvic hâkim tarafından yapılırsa nikah akdi ancak zaruret halinde geçerli olabilir.”¹⁴⁵

Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) *et-Tehzîb*'de konu ile alakalı şöyle söylemektedir:

“Mecnun eğer sağır ise o mecnun için kimse nikâh akdini kıyamaz, çünkü o sağırın nikâha ihtiyacı yoktur. Buluşa erdikten sonra mecnun kimseye bakılır. Eğer kadınlara rağbeti yoksa evlendirilmez. Ancak bu rağbet şartı mecnune olanlarda aranmaz. Çünkü mecnunenin erkeklere rağbeti olmasa dahî onun evlendirilmesinde fayda vardır. Eğer mecnun olan erkek buluşdan sonra kadınlara rağbet ediyor ve nikâha ihtiyaç duyuyorsa o zaman yalnızca velisi olan baba veya dedesi tarafından evlendirilmesi caizdir. Bunun dışındaki veliler mecnun olan erkeği evlendirme velayetine sahip değildirler. Eğer mecnunun babası veya dedesi yoksa hâkim tarafından evlendirilir.”¹⁴⁶

Hukuk-i Aile Kararnâmesi dokuzuncu maddesinde Şâfiî mezhebinin görüşü

¹⁴³ “Mecnûn iki kısımdır: Biri, mecnûn-ı mutbikdir ki, cünûnu, cemi' evkatı müstev'ib olan kimsedir. Diğeri mecnûn-ı gayri mutbikdir ki, kâh mecnûn olup, kâh ifâkat bulan kimsedir.” (Mecelle 944. Madde).

¹⁴⁴ İbn Âbidîn *Reddû'l-Muhtâr*, 3/83.

¹⁴⁵ Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, *el-Beyân* thk. Kasım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 9/185.

¹⁴⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (y.y. Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/295.

üzere şöyle geçmektedir: “*Mecnûn ile mecnûnenin bir zarûrete mebnî olmadıkça nikâhları câiz değildir. Zarûret bulunduğu takdirde hâkimin izniyle nikâhları velileri tarafından akdolunur.*” Maddede görüldüğü üzere hem mecnûn hem de mecnûnenin nikâhına velisi olsa bile zarûret olmadığı durumlarda cevaz verilmemektedir.¹⁴⁷ Bu durum Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nde lâyiha bölümünde şöyle açıklanmıştır:

“Mezheb-i Hanefî’de mecnûn ve mecnûnenin velileri tarafından tezvîcleri tecvîz edilmiş ise de nikâhtan maksat, mücerred bir arzû-i cismânîyi tatminden ‘ibâret olmayıp onun üzerine nice makâsıd-ı mâddiyye ve mâneviyye terettüb etmektedir. Hâl-i cinnet ise, işbu maksadı derk ve istihsâle mâni olduktan başka cinnetin kabiliyyet-i tevârusiyyesine nazaran bu illete mübtelâ olanların tezvîcinden cemiyet içinde hayırlı bir netice muntâzar değildir. Halbuki mezheb-i Şâfiî’de mecnûn ve mecnûnenin velileri tarafından tezvîci esas itibarıyla gayr-ı câiz olup ancak bir zarûrete mebnî tecvîz edilmektedir. Bu re’y, zamanımızın efkâr-ı hukûkiyye ve ictimaiyesine daha muvafık görülmekle dokuzuncu madde bu esas üzere kaleme alınmıştır.”¹⁴⁸

el-Mecmû’a’da ise bu mesele Hanefî mezhebine binâen şöyle ele alınmıştır: “*Cünûn-i mutbik ile mecnûn olan kimseye velîsi cânibinden mahzar-ı şühûdda mehr-i misliyle bir kadın tezvîc edilse nikâh münakit olur. Mecnûne olan mer’enin kendisini âhara tezvîci sahîh olmaz.*”¹⁴⁹

Yukarıda geçen ifadelerden anlaşılacağı üzere Zühdü Paşa mecnûn veya mecnûne olan kimselerin evlendirilmeleri hususunda Hanefî mezhebinin görüşünü almış ve kitabında bu görüşü zikretmiştir. Ayrıca İbn Âbidîn’in görüşü üzere bahsi geçen deliliğin, kişinin sürekli deli olduğu veyahut vaktinin çoğunluğunu deli olarak geçirdiği kimse manasına gelen cünun-i mutbik olduğunu da ifade etmiştir.

¹⁴⁷ Hukuk-i Aile Kararnâmesi, 10, 9. Madde.

¹⁴⁸ Hukuk-i Aile Kararnâmesi, Lâyiha 11.

¹⁴⁹ Zühdü Paşa, *el-Mecmû’a*, 2/21.

2.1.2.5. İkraḥ ile Yapılan Nikâḥ ve Talâk

İbn Âbidîn *Reddû'l-Muhtâr* adlı eserinde ikrah ile yapılan talâk ve nikâḥın geçerli olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁰ Bunun sebebi ikrah halinde kişinin rızası olmasa bile ihtiyârı mevcut olduğundan yaptığı sözlü tasarruflarının geçerli olmasıdır. Ayrıca bu konuda Efendimizin hadisi bulunmaktadır. Hadise göre üç şeyin ciddisi de şakası da ciddidir. Bu üç şey talâk, nikâḥ ve ric'attır.¹⁵¹ Buna binâen Hanefî mezhebinde bir kimse ikrah altında olsa bile yapacağı feshe ihtimali olmayan sözlü tasarrufları geçerli olacaktır. Bu durumda kişinin ikrah altında olsa dahi zıhar, fey, nezir, kısastan af, nikâḥ, talâk, itak, boşamadan ric'at, îlâ ve yemin gibi sözlü tasarrufları söylemesi kendi sorumluluğundadır. Kişinin ikrah altında yaptığı sözlü tasarrufların geçerli olup olmaması hususunda diğer bir görüş ise Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Ali (ö. 40/661)'nin aralarında bulunduğu ve diğer üç mezhebin benimsediği herhangi bir hukuki sonucu olmayacağı görüşüdür.¹⁵² Zira İmam Şâfiî *el-Ümm*'de ikrahın tanımını yaptıktan sonra şöyle söylemektedir:

“Kişi ikrah altında kaldığı zaman eğer bu ikrahın gerçekleşeceğinden korkarsa o zaman yaptığı bey, şirâ veya bir kimse lehine yaptığı ikrâr veya bir haddi ikrar etmesi veya talâk ikrarında bulunması veya nikâḥı ikrar etmesi gibi sözleri geçersizdir. Ancak bu fiilleri ikrahın gerçekleşmesinden korkmadığı halde yaparsa o zaman yapmış olduğu bu fiillerin sonucu kendisi hakkında geçerli olmuş olur.”¹⁵³

Hukuk-i Aile Kararnâmesi de ikrah altında kişinin nikâḥ ve talâk gibi sözlü tasarruflarda bulunması hususunda Şâfiî mezhebinin görüşünü almış ve bu tür durumlarda nikâḥ ve talâkın gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak tam da bu noktada Sadreddin Efendi'nin bir itirazı gelmektedir. Sadreddin Efendi Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nde geçen ve ikrah ile nikâḥ ve talâkın geçersiz olduğunu ifade eden bu görüşün Şâfiî mezhebine dayandırıldığını ancak bîkr-i bâliḡ olan ve kerhen velisi tarafından evlendirilen kızın nikâḥının her mezhepte sahih olduğunu, sadece kızın

¹⁵⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 6/137.

¹⁵¹ Tirmizî, “Talâk” No: (1184). (ثَلَاثٌ جَدُّهُنَّ جَدُّ، وَهَزْلُهُنَّ جَدُّ: النِّكَاحُ، وَالطَّلَاقُ، وَالرَّجْعَةُ). [Üç şeyin ciddisi de şakası da ciddidir: Nikah, talâk, ve rac'at]

¹⁵² Mesut Bayar, *İslam Hukukunda İkraḥ ve Hukuki Sonuçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 189-192.

¹⁵³ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/240.

velisi olmayan bir kimse tarafından kerhen evlendirmesinde ihtilaf olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴

İkrah ile talâk ve nikâhın vuku bulmaması hususu Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin elli yedinci maddesinde “*İkrâh ile vukû‘ bulan nikâh fasittir*” şeklinde geçmekte ve yüz beşinci maddede de “*İkrâh ile vukû‘ bulan talâk muteber değildir*” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁵ Bu görüşlerin Şâfiî mezhebine dayandırıldığı açıktır. Bu hususla ilgili Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin lâyihasında şu ifadeler yer almaktadır:

“Mezheb-i muhtâra göre ikrah ile vukû‘ bulan nikâh muteberdir. Asırlardan beri icrâ edilen tecrübeye göre bu hükm-i muhtâr birtakım şerirlere cür’et vermiş ve birçok namuslu ailelerin şeref ve haysiyetini ihlale sebep olmuştur. Nice muhadderât kaçırılarak îmal-ı cebr ve şiddet ile eşirradan birine nikâh edilmiş ve muahharan ailelerin, kızlarını kurtarmak için vukû‘ bulan teşebbüsleri akîm kalıp bu hal çok kere büyük felâketler intâc eylemiştir. Halbuki nikâh-ı mükrehin ‘adem-i sıhhatına kâil olan İmam-ı Şâfiî (r.a) hazretlerinin kavli kabul edildiği takdirde bu türlü fenalıkların önü alınmış olacağından elli yedinci madde müşârun ileyhin re’yine tevfikân tanzim edildi.”¹⁵⁶

Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin lâyihasında görüldüğü üzere ikrah ile vuku bulan talakın geçerli olmaması hususundaki görüş İmam Şâfiî'ye aittir. Kararnâme bahsi geçen görüşün kabul edilmesi gerektiğini ve böylelikle fenalık ve şerhlerin önüne geçilebileceğini ifade etmektedir.

Zühdü Paşa *el-Mecmû‘a*’sında ikrah ile yapılan nikâh ve talâk hakkında şöyle söylemektedir:

“İkrâhla sahîh olan şeyleri *Nehr* sahibi ber vech-i âtî manzûmen beyân eylemişlerdir:

¹⁵⁴ Yazıcı, “*Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efendi*”, 579.

¹⁵⁵ *Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, 16/22.

¹⁵⁶ *Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, Lâyiha, 16.

طلاق وإيلاء ورجعة نكاح مع استيلاء عفو عن العمد
 رضاع وإيمان وفيئ ونذر قبول لإيداع كذا الصلح عن عمد
 طلاق على جعل يمين به انت كذا العتق والإسلام تدبير للعبد
 وإيجاب إحسان وعتق فهذه تصح مع الإكراه عشرون في العد

Yani talâk-ı bâin ve ric'î ve îlâ ve zihâr ve mahzar-ı şuhûdda nikâh ve câriyesini istîlâd ve 'amden vukû' bulan katl-i nefsin vâcib olan kisasını afv ve radâ' ve yemîn-i billâh ve fey' yani kavlen ve fiilen îlâdan rucû' ve nâzirin nezri ve vedîayı kabûl ve dem-i 'amdden mal ile sulh ve gerek zevce gerek gayr tarafından mal mukâbilinde olan talâk ve ta'likî bir şeye ta'lik ile olan yemîn ve i'tâk-ı 'abde edilen yemîn ve kabûl-i islâm ve 'abd ve emenin tedbîri ve îcâb-ı ihsân yani sadaka ve îcâb-ı 'ıtk hususlarında ikrâh vukû' bulur ise sahîh ve muteber olup bunun adedi yirmiye bâliğ olur."¹⁵⁷

el-Mecmû'a'nın ifadelerinden görüleceği üzere Zühdü Paşa nikah ve talakla beraber yirmi adet uygulama zikretmiş ve bu uygulamaların ikrah ile vuku bulsa bile hukuki sonuç ifade edeceğini söylemiştir. Geride geçtiği üzere bu görüş Hanefî mezhebine ait bir görüştür. Diğer üç mezhebe göre ise bu uygulamalar ikrah altında gerçekleşirse herhangi bir hukuki sonuç doğurmazlar. Zühdü Paşa da bahsi geçen konu hakkında Hanefî mezhebinin görüşünü tercih etmiştir.

2.1.2.6. Sarhoş Kimsenin Talâkı

Hanefî mezhebinin temel kaynağı olan *Kitabü'l-Asl*'da sarhoş olan kimsenin talâkı hakkında İmam Muhammed şu ifadeleri sarf etmektedir:

“Sarhoşun eşine yaptığı hul' ve talâk geçerlidir. Ali b. Ebî Tâlib, (ö. 40/661) Abdullah b. Mesud (ö. 32/652) ve İbn-i Abbas'tan (ö. 68/687) bize ulaştığına göre onlar şöyle demişlerdir: Sabînin ve ma'tûhun talâkı hariç yapılan bütün talâklar geçerlidir.”¹⁵⁸

¹⁵⁷ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 2/14.

¹⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 4/552.

Kudurî'de (ö. 428/1037) talâk bâbında şöyle geçmektedir: “*Mükrehin ve sarhoşun yaptıkları talâk vâkîdir, dilsiz olanın da işaret etmesiyle birlikte talâkı vâkî olur.*”¹⁵⁹ Kitaplarda geçen ibarelerden anlaşıldığı üzere Hanefîler sarhoş kimsenin talâkını geçerli görmekte idirler. Ancak sarhoş olunan maddenin haram veya helal olması arasında bazı ihtilaflar mevcuttur. *Tuhfetü'l-Fukahâ*'da geçtiği üzere bir kimse ister içki içerek sarhoş olsun ister nebiz içerek sarhoş olsun yaptığı talâkı geçerlidir. Tahâvî'nin tercih ettiği ve aynı zamanda İmam Şâfiî'nin de görüşüne göre ise kişi ilaç gibi helal olan yollar sebebiyle sarhoş olup da eşini boşarsa bu talâkı geçersiz sayılacaktır. Bize göre de bu talâk geçersizdir ancak ashabımızdan bazıları helal olan yolla olsa dahi sarhoşluk sonucu yapılan talâkın geçerli olacağını söylemişlerdir.¹⁶⁰

İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*'de sarhoş olan kimsenin talâkının geçerli olacağını söylemiş ancak İmam Şâfiî'nin bir kavline göre ve Hanefîlerden Kerhî (ö. 340/952) ve Tahâvî'nin (ö. 321/933) tercih ettiği görüşe göre sarhoşun talâkının vâkî olmayacağını ifade etmiştir.¹⁶¹ İbn Kudâme de (ö. 620/1223) *el-Muğnî*'sinde bu konuda iki görüşün bulunduğunu ilk görüşe göre talâkın vâkî olduğunu, bu görüşü alanların Said b. Müseyyeb, (ö. 94/713) Mücâhid, (ö. 103/21) İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) İbn Sîrîn, (ö. 110/729) Evzaî, Atâ b. Ebî Rebâh, (ö. 114/732) (ö. 157/774) Sevrî, (ö. 161/778) Ebu Hanîfe, Süleyman b. Harb, (ö. 224/839) ve Ebu Bekir el-Hallâl, (ö. 311/923) olduğunu söylemiştir. İkinci görüş sahipleri ise Ömer b. Abdülaziz, (ö. 101/720) Tâvûs, (ö. 106/725) Evzaî, (ö. 157/774) Leys, (ö. 175/791) Ebu Sevr, (ö. 240/854) Müzenî (ö. 264/878) gibi fukahâdır. İkinci görüş sahibi fukahâ sarhoşun talâkının vâkî olmayacağını tercih etmişlerdir.¹⁶²

Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin yüz dördüncü maddesinde “*Sarhoşun talâkı muteber değildir*” denilmektedir.¹⁶³ Böylelikle bu görüşün de İmam Şâfiî ve onunla beraber sarhoşun talâkını geçerli saymayanların görüşüne dayandırılmış olduğu anlaşılmıştır. Bu hususla alakalı Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin lâyihasında şöyle

¹⁵⁹ Kudurî, *el-Muhtasar*, 156.

¹⁶⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/195.

¹⁶¹ İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, 3/489.

¹⁶² İbn Kudâme, *Fethü'l-Kadîr*, 10/347.

¹⁶³ *Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, 22.

söylenmektedir:

“Cumhur-ı ulema hazerâtı sekri tarîk-i haram ve tarîk-i mübâh ile olmak üzere ikiye taksîm edip tarîk-i haram ile sekrân olan kimsenin talâkını muteber ve tarîk-i mübâh ile sekrân olan kimsenin talâk-ı gayr-ı muteber olduğuna kâil olmuşlardır. Halbuki burada maksad cinnet-i muvakkata halinde bulunan kimsenin talâkı meselesidir. Mecnûnun talâkı vâki olmadığına nazaran bu hükümde olan sekrânın talâkı dahi sûret-i mutlakada muteber olmamak lâzım gelir. Sekrin tarîk-i haram veya tarîk-i mübâh ile olmasına göre talâk hususunda bir fark olmamak îcab eder. Gerçi zeve bir emr-i haramı irtikâb ettiğinden dolayı hakkında ceza tertib edilebilirse de cinnet-i muvakkata halinde yaptığından dolayı hiçbir hüküm ifade etmemesi iktizâ eden bir fiiline eser tertib ederek bir ailenin mahvına gitmek beyninde bir münâsebet tasavvur edilememiş ve ‘ale’l-husûs zamanımız gibi fiskın şuyû’ bulduğu bir zamanda ailelerin sebât ve devamını sarhoşluğun haram yolla veya tarîk-i mübâh ile olması beynindeki farka bina etmek onları pek çürük bir temele istinâd ettirmek demek olacağı derkâr bulunmuştur. Halbuki Muhammed b. Sellâm hazretleri talâk-ı sekrânın gayr-i vâki olduğuna kâil olduğu gibi Kerhî ile Tahâvî bunu ihtiyâr etmiştir. *Tatarhâniyye*’de dahi mesele böyle nakledilmiştir. İmam-ı Şâfiî hazretlerinden mervî olan iki kavilden biri de budur. Osman b. Âffan (r.a.) hazretlerinden de böyle rivayet edilmiştir. Esbâb-ı sâlifeye binaen lâyhada sarhoşun talâkı vâki olmadığı kabul ve yüz dördüncü madde bu yolda tanzim edildi.”¹⁶⁴

el-Mecmû ‘a’da ise bu hususla ilgili olarak şöyle denilmiştir:

“İmâm-ı Muhammed ‘indeinde sekri hamrdan veya eşribe-i erba‘a-ı muharramadan yahut hubûb ve ‘aselden müttehaze eşribeden olsun sekrânın müftâ bih olduğu üzere haddi vâcib ve talâkı vâkidir.” Şer‘î şerîf (sekrânı) hâl-i sekrinde salât misillü furû‘ ile mükellef tuttuğu ve hakkında emir ve nehy icrâ buyurduğu cihetle ahkâm-ı fer‘iyyede kendisini kâimü’l-‘akl gibi itibâr eylemiştir.”¹⁶⁵

Zühdü Paşa’nın ifadelerinden anlaşıldığı üzere sarhoş olan kimse şeriat tarafından sanki akıl sahibiymiş gibi muamele görmektedir. Çünkü şeriat, kişi sarhoş olsa dahi ondan namaz gibi farz olan ibadetleri ıskat etmemektedir. Buna binaen sarhoş olan kimsenin eşini boşaması tıpkı akıllı bir kimsenin boşaması gibi vaki olmaktadır. Her ne kadar Hanefî fukahası arasında bazı alimler bu hususta zıt görüş bildirmiş olsalar da Hanefîlerin cumhuru sarhoşun talakının vaki olduğu hususunda hemfikirdirler. Hukuk-i Aile Kararnâmesi ise sarhoş olan kimsenin talakının vaki

¹⁶⁴ *Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, Lâyiha 19.

¹⁶⁵ Zühdü Paşa, *el-Mecmû ‘a*, 2/16-17.

olmayacağını ifade ederken yukarıda bahsi geçen fukahanın görüşüne dayanmıştır.

2.1.2.7. Zina Sebebiyle Hurmet-i Musâhara

Hanefî mezhebinde evlenme engelleri zikredilirken zina da bu engellerden biri olarak belirtilmektedir. Örneğin Kudurî *el-Muhtasar* adlı eserinde bu meseleyi kim bir kadın ile zina yaparsa annesi ve kızı o kimseye haram olur şeklinde ele almaktadır.¹⁶⁶ İbn Hümam da *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde evlenilmesi haram olan kadınları zikrederken musahara sebebiyle haram olanlar kısmında zina ile olsa dahi hurmet gerçekleşir şeklinde ifade etmektedir.¹⁶⁷

Konu ile ilgili Şafiî mezhebine bakıldığında ise zinanın hurmet sebebi olmadığı görülmektedir. Mesela Nevevî (ö. 676/1277) yazmış olduğu *Ravzatü't-Tâlibîn* adlı fıkıh eserinde zinânın hurmet-i musâhara sebebi olmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁸ Kazvînî'de (ö. 623/1226) *Şerhu'l-Kebîr* olarak bilinen kitabı *Fethu'l-Azîz fî Şerhi'l-Vecîz*'de zinânın hurmet-i musâhara sebebi olmayacağını ancak Ebu Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'e göre hurmet-i musâhara sebebi olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁹

Mezhepler arasında var olan bu ihtilafın sebebi aslında nikah kelimesinin hakikat veya mecaz olarak kullanımıyla alakalıdır. Buna göre tartışmanın asıl noktasını Nisa Suresi 22. ayette (وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ)¹⁷⁰ geçen “nikah” lafzı oluşturmaktadır. Nikah lafzının manası araştırıldığında hakiki mana olarak cinsel birliktelik, mecaz mana olarak ise nikah akdi manasına geldiği görülmektedir. Bu noktada Şafiî ve Mâlikî mezhepleri nikah lafzında akit manasını tercih ederken, Hanefî ve Hanbelî mezhepleri hakikat mana varken mecaz manaya gitmek için bir sebep

¹⁶⁶ Kudurî, *el-Muhtasar*, 145.

¹⁶⁷ İbn Hümam *Fethü'l-Kadîr*, 3/208.

¹⁶⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn* thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991), 7/113.

¹⁶⁹ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvînî, *Fethu'l-Azîz Bi-Şerhi'l-Vecîz* (y.y. Dâru'l Fikr, t.y), 8/36.

¹⁷⁰ en-Nisâ 4/22. [Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.]

olmadığından cinsel birliktelik manasını tercih etmişlerdir. Nikah lafzının akit manasını tercih eden Şafîî ve Mâlikî mezheplerine göre söz konusu ayet babalarınızın nikah akdi yapmış olduğu kadınlarla evlenmeyin manasına gelmektedir. Ancak nikah lafzının ayette mutlak geçişinden ötürü hakikat manası olan cinsel birlikteliği kabul eden Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre aynı ayet babalarınızın cinsel birliktelikte bulunduğu kadınlarla evlenmeyin manasındadır. Bu lafız ayrılığının sonucu olarak bazı mezheplere göre zina sıhriyyet sebebi olurken bazılarına göre sıhriyyet sebebi olmamaktadır.¹⁷¹

Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nde zikredilen konuyla ilgili herhangi bir madde yer almamasına rağmen lâyiha kısmında şöyle söylenmektedir:

“Mezheb-i muhtârda zinâ ile dahî hurmet-i musâhara sâbit olursa da İmam Şafîî hazretleri sıhriyyet gibi bir nimetin bir fiil-i memnu‘ üzerine terettüb etmeyeceğine kâil olmuştur. Sübûtundaki müşkilattan dolayı zinânın esbâb-ı sıhriyyetten addedilmesi aileler beyninde bîsûd birtakım davalar tekevvününe sebebiyyet vereceği derkârdır. Bu mütalaâta binâen zina sıhriyyeti müstelzim esbâb meyânında ta‘dâd edilmedi.”¹⁷²

Kararnâme’de görüldüğü üzere zinâ Hanefî mezhebinde hurmet-i musâhara sebebi sayılmasına rağmen birtakım faydalar sebebiyle İmam Şâfîî’nin görüşlerine dayandırılarak hürmet-i musâharaya sebebiyet olmaktan çıkarılmıştır.

el-Mecmû‘a’da zina ile hürmet-i musâharanın sâbit olması hususunda şöyle denilmektedir:

“Hurmet-i musâhara zinâ ile dahî sâbittir. Binâen ‘aleyh zânînin mezniyeye ve mezniyenin zânîye neseben ve radâ‘en dahî usûl ve furû‘ları haramdır. Lafz-ı zinâdan vat’ı haram maksut olmakla bu da nikâh-ı fâsit veya şirâ-ı fâsit ile ma‘kûde olan zevce ve câriyenin ve mükâtebe ve eme-i müşrike ve mecûsiyyenin ve hayz ve nifas halinde bulunan menkûha ve câriyenin ve zihâr ettiği zevcesinin haram olan vat’larına ve zevcin hâl-i ihrâm veya sıyâmda vukû‘ bulan vat’ı haramına da şâmilidir.”¹⁷³

İbarelerden anlaşıldığı üzere Zühdü Paşa zinanın hurmet sebebi olup olmaması

¹⁷¹ Ali Kumaş, Muharrem Yılmaz, “Sıhriyyetin Oluşmasında Zinanın Etkisi”, *Tokat İlmiyat Dergisi* 5/2 (Temmuz 2017).

¹⁷² *Hukuk-i Aile Kararnâmesi*, Lâyiha 12.

¹⁷³ Zühdü Paşa, *el-Mecmû‘a*, 2/32.

hususunda Hanefî mezhebinin görüşlerini esas almış ve zinanın hurmet-i musahara sebebi olduğunu beyan etmiştir. Zühdü Paşa görüşünün devamında zina kelimesinin ne manaya geldiğinin anlaşılması için ibaresini detaylandırmış ve kelimenin şamil olduğu manaları bir arada zikretmiştir.

2.1.2.8. Çok Eşliliğin Şarta Bağlanması

Hukuk-i Aile Kararnâmesi ve *el-Mecmû'a* arasındaki ihtilaflı konulardan birisi de çok eşliliğin şarta bağlanması hususudur. Bu husus hakkında Hanefî mezhebine bakıldığında böyle bir şartın akdi iptal etmeyeceği ancak adamın şarta vefa göstermemesi halinde eşine mehr-i mislini vermesi gerektiği görülecektir. Örneğin Kudûrî, *el-Muhtasar*'ında bu meseleyi ele alırken “*bir adam bir kadınla bin dirhem üzerine kadını memleketinden dışarıya çıkarmamak veya onun üzerine evlenmemek şartıyla evlense bu şartına vefa gösterdiği müddetçe bin dirhem üzerine nikâh geçerli olur, eğer şartına vefa göstermezse eşine mehr-i mislini vermesi gerekir*” diyerek açıklamıştır.¹⁷⁴

Hanbelî mezhebinden İbn Kudâme ise *el-Muğnî*'sinde “*bir adam eşinin üzerine evlenmemek veya onu beldesinden dışarı çıkarmamak şartıyla evlense ve bu şartlarını yerine getirmese kadının onunla beraber evliliği devam ettirme veya o adamdan ayrılma muhayyerliği vardır*” demektedir.¹⁷⁵ Hukuk-i Aile Kararnâmesi de evlilikten önce böyle bir şart koşulması halinde adamın bu şarta vefa göstermesi gerektiği hususunda tıpkı Hanbelî mezhebi gibi söylediğinden söz konusu fetvanın Hanbelî mezhebinden alındığı söylenebilir.

Konuyla alakalı Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin otuz sekizinci maddesinde şöyle söylenmektedir: “*Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezvîc sahîh ve şart mu 'teberdir.*”¹⁷⁶ Kararnâme'de görüleceği üzere bir kimse karısına evlenmeden önce böyle bir şart koştuğu takdirde

¹⁷⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 148.

¹⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/483.

¹⁷⁶ Hukuk-i Aile Kararnâmesi, 13, 38. Madde.

buna uymak zorundadır. Aksi halde nikâhı bozulmuş olacaktır. Halbuki Hanefî mezhebinde böyle bir şart koşulduğunda nikâh akdi bozulmamaktadır.

Zühdü Paşa'dan bu hususla ilgili olarak açık bir ifade bulunmasa da zikretmiş olduğu bazı meselelerden ilgili fetva anlaşılmaktadır. Örneğin Zühdü Paşa *el-Mecmû'a*'sının nikâh bölümünün dördüncü kısmında şöyle bir meseleye değinmektedir:

“Bir racül bir mer'eyi bulunduğu mahalden hârice çıkarmak veya onun üzerine teehhül etmemek şartıyla farazâ bin kuruş mehir ile tezevvüc etse racül şarta vefâ eylediği halde mer'e için zikrolunan mehr-i müsemmâ ve vefâ eylemediği takdirde mehr-i müsemmâ mehr-i misle müsâvî veya mehr-i mislden ziyâde ise kezâlik müsemmâ lâzım gelir ve eğer mehr-i müsemmâ mehr-i mislden noksan ise mehr-i misle eblağ olunur. Kadın kendisine zevc olacak erkeğin kendi üzerine câriye tutmamak şartına ta'lîken nikâha vekîl ta'yîn eylediği kimse şart-ı mezbûru takyîd etmeksizin tezvîc eylediğini yahut kadının ta'yîn eylediği racülün gayrıya kendisini vekîlin tezvîc ettiğini mezbûre istimâ' eyleyerek reddeylese her iki sûrette akit bâtıl olur.”¹⁷⁷

Görüldüğü üzere nikâh esnasında böyle bir şartın koşulması caizdir. Çünkü caiz olmasaydı o zaman şarta uymamanın sonucunda ne gibi durumların meydana geleceği hususu tartışılmazdı. Ancak ifadelerden anlaşılabacağı üzere böyle bir şarta vefa göstermemenin sonucu nikâhın batıl olmasını gerektirmemektedir. Yukarıda da geçtiği üzere kadın böyle bir şart koştuğu halde koca eşinin koşmuş olduğu şarta vefa göstermezse mehir hususunda bazı yaptırımlara maruz kalmaktadır ancak nikâhı akdinin sıhhatine herhangi bir zarar gelmemektedir.

¹⁷⁷ Zühdü Paşa, *el-Mecmû'a*, 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
el-MECMÛ‘ATÜ’Z-ZÜHDİYYE fî’l AHKÂMI’D-DÎNİYYE
LATİNİZESİ

3.1. *el-MECMÛ‘A’NIN LATİNİZESİ*

Tezimizin son kısmı olan bu bölümde tahlilini yapmış olduğumuz *el-Mecmû‘a* adlı eserin nikâh bölümünü latinize halde sunacağız. Bu latinize çalışması esnasında kitapta geçen ifadeler aynen aktarılmış ve herhangi bir ziyade veya eksiltme yapılmamıştır. Çok nadir de olsa anlaşılması güç bazı kelimeler parantez içinde Arapça alfabesiyle birlikte verilmiştir. Aynı zamanda eserde dipnot olarak tarafımızdan herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmamış olup verilen bütün dipnotlar Zühdü Paşa’nın kendisine aittir. Fakat *el-Mecmû‘a*’da geçen bazı hadis ve ayetlerin tahrîci Zühdü Paşa tarafından yapılmadığından bunların kaynaklarının gösterilmesi gerekmektedir. Biz bu kaynakları gösterirken dipnotta roma rakamları ile ifade ederek eserin orijinal dipnotlarıyla karışmasının önüne geçmeye çalıştık. Eserde bulunan Arapça ifadeler ayet, hadis veya fıkhi kaide şeklinde ise latinize edilmemiş ve parantez (...) içerisinde aktarılmış olup, müftâ bih, ve hüve’l-muhtâr gibi fikhî ifade şeklinde olanlar ise köşeli parantez [...] içerisinde aktarılmıştır. Bunların dışında kalan ifadeler ve noktalama işareti gibi durumlar eserin kendisinde olduğu gibi korunmuş ve eserde geçtiği şekliyle aynen verilmiştir. Son olarak eserin kendisinde fihrist bulunmadığından fihrist tarafımızca hazırlanmış olup *el-Mecmû‘a*’nın tanıtıldığı kısım olan birinci bölümde verilmiştir.

el-Mecmû‘atü’z-Zühdiyye fî’l Ahkâmi’d-Dîniyye

Eser

Seyyid Ahmed Zühdü

**Fetavâhânenin nazar-ı tedkîkinden geçirildikten sonra Maârif
Nezâreti’nin ruhsatnâme-i resmîsiyle tab‘ olunmuş ver her hakkı
sâhib-i esere âit bulunmuştur.**

Dersaadet

Matbaa-ı Osmâniyye 1311

Dîbâce

Hamd ü senâ lâ-yühsâ zât-i ecelli ve a'lâsı eşbâh ve nezâirden münezzeh olan Rabbimiz vâcibi'l-vücûd-i mutlak ve ma'bûd-i bi'l-hakk hazretlerine mahsûstur ki zübdeti'l-hakâik olan nev'i insanı cevhere-i neyyire-i 'akl ile mümtâz ve iktihâl-i 'ilm ve 'amel ile tenvîr-i ebsâr edenleri bidâye ve nihâyede kenz-i lâ-yüfnâ 'inâyât ve tecelliyât-ı rabbâniyyesinden intişâr eden dürrer-i gurer-i saâdetle serefrâz buyurmuştur. (جَلَّ جلاله وعم نواله)

Salavât ve tahiyyât-ı zâkiye habîb-i muhterem hudây-ı müte'âl muharrem-i haremsarây-ı ezel velâ yüzâl olan peygamber-i şefâat perverimiz Muhammedü[ni]'l-Mustafâ hazretlerine ahrâdır ki cânib-i celîl cenâb-i akdesden ibâdillâha mübelleğ dîn-i mübîn ve ber nehc-i muhtâr redd-i muhtâr ile vikâye ve hidâyemize kâfî vâdî-ı şer'i metîn olmuştur. (صلى الله تعالى عليه وسلم)

Ta'zimât ve teslîmât-ı kâfiye encüm-i tâbân-ı hidâyet olan âl ü ashâb-ı kerâmet-i meâb hazerâtına elyaktır ki cihâd-ı ekber ve esgarda ihtimâm-ı tâmdan sonra ictihâd-ı usûl ve fûrû'i islâmiyyeye bezl-i mesâ'i-i mâ-lâ kelâm ve tahrîk akdâm-i ikdâm ile a'lâm-ı şerî'at-ı garrâyı i'lâ ve ihkâm etmişlerdir. (رضوان الله تعالى عليهم اجمعين)

Revnağ-bahş erike-i me'âlî pirâye-i saltanat şeref-i efzâ makâm-ı 'azamet ittisâm-ı hilâfet hâmi-i a'zam dîn ü devlet zıll-i zalîl Rabb-i 'izzet vekîl-i nebî sâhib-i şerî'at velî-i ni'met bî müntemiz-i şehriyâr mekârim-i haslet şehenşâh-ı 'âdil bî mu'âdil ve bî medânî gâzî sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni (Allah onun saltanat ve hilâfetini son ana kadar bâki kılsın.) Efendimiz hazretlerinin mağbûti-i a'sâr ve ezmân olan 'asr-ı 'âli-i mülûkânelerinde envâr-i envâ' fûnûn ve ma'rifet ânen fe-ânen inâre-i dâire-i terakkî ve vüs'at etmekte olduğu gibi zât-ı kudsiyyet sıfât-ı hilâfetpenâhîlerinin min 'indillâh muttasıf ve mecbûl buyurdıkları kemâl-i takvâ diyânet-i ihtivâ mülûkâneleri iktizâ-ı 'âliyesince memâlik-i mahrûse-i şahânelerinin her cihetinde 'ulûm-i dîniyyenin dahî tamâm-i intişâr ve te'ammümü bi'l-hâssa matlûb-i me'âlî mashûb-i şehenşâhları olarak bu yolda sarf olunacak mesâ'i-i hâlisânenin efkâr-ı kerâmet âsâr-ı tâcdârîlerine en muvâfık olacak husûsâttan olduğu emr-i müsellemler bulunmasına ve ahkâm-ı münîfe-i fıkhiyye vasıta-ı belâğ-ı dîn-i mübîn olan lisân-ı

bedî'ü'l-beyân-ı 'arabda envâ'ı suver-i mükemmele de mazbût ve müdevven olup bilâd-ı Osmâniyye'de yetişen 'ulemâ-ı a'lâmın (Allah yattıkları yeri nurlandırsın.) himem-i bergüzîdeleriyle bunlardan terceme sûretiyle Türkçe'de dahî pek çok müellefât ve âsâr-ı zînetsâz iyâde-i itibâr olmuş ise de işbu müellefât-ı terkiyyenin bir kısmı 'asîri'd-ı dâbt olacak kadar mutavvel ve kısm-ı diğeri de bilinmesi lâzım gelen mesâili ihâta edemeyecek mertebe muhtasar olmakla beraber Türkçemiz lisân ve mekân itibarıyla tehavvülât-ı gûnâ-gûne uğrayarak bir iki asır evvel yazılmış eserler şimdi hüsn-i tefehhüme hâlel verecek kelimât ve ta'bîrât-ı metrûkeden hâlî görünmemesine mebnî fikh-ı şerîften kimsenin vukûfundan müstağnî olamayacağı ahkâmı yani emr-i dîne te'alluk eden 'ibâdât ve emr-i dünyâyâ âit muâmelâtın bazı aksâmı hâvî ve mütâlâa edecek ihvân-ı dînin sühûletle istifâdelerine hizmet edecek yolda ibârece mümkün olduğu kadar tekellüften ve ifâdece tatvîl ve ta'kîdden 'ârî olmak üzere kütüb-i mevcûde-i fıkhiyyeden ahz ve iltikât ile bir eser tedvîni arzû-i hâlisânesiyle müste'înen bi tevfihi'l-kerîm vaz'ı hâme-i 'aciz-i câmeye mübâderet ve husûle gelen işbu risâleyi (*el-Mecmû'atü'z-Zühdiyye fi'l-Ahkâmî'd-Dîniyye*) ismiyle tevsîme müsâberet eyledim.

Mutâlaasından ma'lûm olacağı vecihle *Kudûrî* ve *Dürr-i Muhtâr* ve *Dürer* ve *Mültekâ* ve *Halebî* ve bunların şürûh ve havâşîsi ve emsâli kütüb-i mu'tebera esâs ittihâz olunarak ilm-i fikhın müftâ bih, sahîh, esah, ahvad, ezhar, eşbeh olan mesâilinden cem' ve tertîb edilip müte'allik oldukları mebâhis itibarıyla müte'addid kitâba ve bunlarda bir hayli ebvâba taksîm ile îcâbına göre âyât-ı beyyinât ve ehâdis-i hidâyet-i gâyat makâm-ı istidlâlde züyûr-i sûtûr-i tasdîr ve bazı mesâilde îzâh-ı muktezâ-ı 'ilel-i mücebe 'alâ vecih-i ihtisâr îrâde ve tezbîr ve mesâil-i mazbutânın kemâl-i sıhhat-i emrinde bir gûne tereddüte mahal kalmamak ve mütâlâa eden ihvân-ı dîn arzu ettikleri sûrette ümmühât-ı kütübe mürâcaatla tevsî'i dâire-i 'ilm ü yakîn etmek için meâhiz-i asliye yegân yegân irâe ve tahrîr olunmuş ve ne kadar sâde yazılsa ıstîlâhât-ı şer'îyye ile bazı lügât mutlâka tavzîhe muhtaç olduklarından onlarında müştemil oldukları me'ânî zîl-i sahâyifde beyân kılınmıştır.

(مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ)¹ hadîs-i şerîfinin mütezammin olduğu hayr-ı cezîle mazhar olan zevât-ı fihâmın müellefât-ı celîlelerinden en elzem olan aksâm-ı mühimmesini sırasıyla ‘alâ tarîki’l-îcâz cem‘ ve neşre delâlet ecrine nâiliyyeti ehass-ı âmâl-ı ittihâz ile teşebbüs eylediğim işbu emr-i cesîm istitâat-ı külliyyeye mevkûf ve bu bâbda her cihetle biğâ‘asızlığım ma‘lûm ve ma‘rûf ise de hulûs-i niyyete makrûn ve ma‘tûf bulunan a‘mâl ve mesâ‘îde mededres kâfi ve vâfi olan tevfk-i cenâb-ı Rabb-i kerîme istinâdım sebebiyle bi ‘avnihi te‘âlâ pezîrâ-ı hüsn-i hitâm olarak mevki‘i intişâra vaz‘ olunan ve ‘ibâdât-ı bedeniyeye ve mâliyyeye âit ahkâmı müştemil bulunan işbu cüz-i evvel misillü bazı muâmelâtta bâhis olan cüz-i sâninin dahî hüsn-i ikmâline muvaffakiyyetimi hazret-i müvaffiki’l-umûr olan hudây-ı müte‘âl hazretlerinin iltâf ve inâyât-ı celîle-i âlihiyyesinden istid‘â ve istirhâm eylerim.

Muhteviyât-ı mecmû‘a ber vech-i ma‘rûz kâmilten kütüb-i mu‘tebere-i fikhiyyeden me’hûz ve menkûl olduğundan esâs-ı mesâilce bir gûne yanlışlık vukû‘ bulmamasına i‘tinâ edilmiş ise de killet-i istitâ‘a ve sermayeden nâşî ifâde ve ibârece bir takım nekâyıs eksik olmayacağından bunların afvını imâle-i nazar edecek erbâb-ı irfân ve kemâlden hâssaten temennî ederim.

Şu eser hayırda bu ‘abd-i âcize en birinci sâik ve müşevvik velî-i nimet bî minnet a‘zamımız velî-i nimet ‘âlim Efendimiz hazretlerinin efkâr-ı mekârim âsâr-ı şehenşahîlerine muvâfık hizmet emr-i cemîli olmakla bu devlet-i muazzama-ı Osmâniyyenin bâ‘is-i saâdet-i hâl ve istikbâlî ve ‘âmme-i re‘âyâ ve berâyânın kâfil-i refâhiyet-i bâlî olan zât-ı şevket-i simât hilâfetpenâhîlerinin kemâl-i sıhhat ve âfiyetle mâ dâme’n-nehâr ve’l-leyâl şeref-i pirâye-i erîke-i mehâbet ve eclâl olmaları duâ-ı vâcibü’l-edâsını ki — lisân ve vicdân-ı sıdk-ı beyân memlûkânemin vird-i fâhir-i dâimîsîdir — burada dahî kemâl-i ta‘zîm ve tevkîr ile tekrâr ‘alâ’t-tekrâr züyûr-i zebân-ı tezkâr eylerim.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-şâhih*, thk. Mustafa Dipboğa (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “İlm”, 13 (No. 71). [Allah kim için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.]

I. Mukaddime

Her ‘ilmin tâlibine bilinmesi mûcib-i basîret olan mebâdî ondur. Bunlarda o ‘ilmin ismi, tarifi, mevzû‘u, me’hazi, gâyeti, vâdî‘ı, mesâili, hükmü, şeref ve fazîleti, nisbetidir. Şu halde beyân-ı sadedinde bulunduğumuz ‘ilmin ismi fıkıh olup ta‘rîfi vesâir mebâdîsi ber vech-i âtî zikrolunur, şöyle ki: fıkıh lugatte bâb-ı râbî‘den mutlaka bir şeyi bilip fehmetmek demek olup ba‘dehû bâb-ı hâmisden şerîat-ı mutahharaya ilm ve ma‘rifet hâsıl eylemek manasında isti‘mâl olunmuş ve ‘inde’l-usûliyyîn edille-i tafsîliyyeden mükteseb olarak ahkâm-ı şer‘iyye-i fer‘iyyeye müteallik ‘ilme ıstılâh olmuştur. Buna nazaran ‘inde’l-usûliyyîn fakîh lafzının müctehide ıtlâkı hakîkat ve mesâili hıfzeden mukallide ıtlâkı mecâz ve ‘inde’l-fukahâ ıtlâkı sâni hakîkattir. Fıkıh fukahâ nezdinde ahkâm-ı şer‘iyye-i fer‘iyyeyi gerek delâiliyle gerek bilâ edille hıfzetmek manasına olup lâ ekall üç hükm-i şer‘î-i fer‘îyi hıfzedene fakîh ıtlâk olunur. Erbâb-ı hakîkate göre ‘ilim ile ‘amel beynini cem‘den ‘ibâret olduğundan onların ‘indinde fakîh dünyadan mu‘rið ve ahirete râğib ve kendi ‘uyûbunu basîr ve ibâdete müdâvim olandır.

Fıkıhın mevzû‘u yani kendûde a‘râz-ı zâtıyyesinden bahsolunan şey sübûten veya selben ‘abd-i mükellefin fiilleridir ki bu da iki kısım olup biri vâcib ve haram gibi kendisiyle teklîf ve ilzâm sâbit olan fiildir. Diğeri mübâh ve mendûb gibi kendisiyle teklîf sâbit olmayan fiildir. Binâberîn mükellefin gayrının fiili ‘ilm-i fıkıhın mevzû‘undan olmadı. Ama sabî ve mecnûn ve behâimin ıtlâf ettikleri şeylerin tazmîniyle olan teklîf onların fiillerine âit olmayıp belki velîleriyle sâhiplerine râci‘ olduğundan bu misillü mesâil-i fıkhiyyeden bahs dahî ef‘âl-i mükellefînden bahs demek olmakla ilm-i fıkha dâhil olmuş olur. Fıkıhın me’hazi kitap ve sünnet ve icmâ‘-ı ümmet ve kıyastır. Kitaptan maksat Kur‘ân-ı ‘Azîmü’ş-Şân ve sünnetten Rasûl-i Ekrem ve Nebî-i Muhterem (صلى الله تعالى عليه وسلم) Efendimiz hazretlerinin akvâl ve ef‘âl-i şerîfe ve takrîrât-ı münîfe-i hikmet-i beyânlarıdır. Ashâb-ı güzîn (رضوان الله تعالى عليهم) hazarâtının akvâl-ı fesâhet-i iştimaleri sünnet-i seniyyeye tâbî‘dir. Ashâb-ı kirâm gibi mesâil-i dîniyye de ictihâd ve ittifaklarına i‘timâd olunan zevât-ı fihâmın ittihâd ve icmâ‘larına icmâ‘-ı ümmet ve kitap ve sünnet ve icmâ‘dan ahz ve istihrâc

olunan ahkâm-ı diniyyeye gayrı bir şeyi kıyas etmeğe (kıyâs-ı fukahâ) denilmiştir. Bir şeyi kıyasta makîs-i aleyhte mevcûd olan illetin makîste dahî mevcûdiyyeti mu‘teberdir. Kitaptan olan kıyasa ehl-i usûlün delâlet-i nass bahsinde îrâd etmiş oldukları âyet-i kerîme misâl olabilir ki [استعِذْ بِاللّٰهِ] (وَلَا تَقُلْ لَهُمَا اَفٍّ)^{II} nazm-ı celîli ebeveyne karşı (اَفٍّ) deyu eser-i đacerat izhârından bizi nehy etmekte olduğu halde darb ve Şetm gibi îzââtten evleviyyetle men‘ ve tahrîm eylemekte olmakla darb ve Őetmin hurmeti nass-ı âyette olan hurmet-i teğaccura kıyâsen sâbit olmuştur. Sünnetten olan kıyas mesela nohutun bir ölçeğini iki ölçeğe bey‘in hurmetini (الْجُنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلًا بِمِثْلِ يَدَا بَيْدٍ وَالْفَضْلُ) ^{III} hadîs-i Şerîfi ile hurmeti sâbit olan bir sâ‘ buğdaya iki sâ‘ buğdayı bey‘in hurmetine kıyas gibidir. İcmâ‘an olan kıyas fukahâ hazerâtının hurmet-i musâharada vat‘ı haramı vat‘ı helale yani bir kimse zinâ ettiği mer‘enin anasını nikâh etmenin hurmetini istifrâş eylediği cârîyesinin anasını nikâhın hurmetine kıyasları gibidir. Şu meselede makîs-i aleyhdeki hurmet icmâ‘la sâbittir. Zîrâ bu bâbta mahsûsan nass olmayıp ancak nass-ı Şerîf ümmehât-ı nisâ‘ hakkındadır. Makîs-i aleyh ile makîste vücûdu mu‘teber olan illet emsile-i selâse-i muharraranın her birinde mevcuttur.

İlm-i fikhın illet-i gâyesi saâdet-i dâreyne nâil olmaktır çünkü bunun ehli dünyada ‘azîz ve muhterem ve dâr-i ukbâda mütena‘im-i envâ‘-ı ni‘am olur. İlm-i fikhın vâdı‘ı İmâm-ı A‘zam hazretleridir. Fikhın mesâili, mevzû‘u fiil-i mükellef ve mahmûlu vücûb ve nedb ve ibâha ve hurmet ve kerâhetten ‘ibâret bulunan ahkâm-ı hamse-i Şer‘iyyeden (Bu fiil vâcibtir veya harâmdır veya mendûbtur veya mübâhtır veya mekruhtur) gibi cümlelerin biridir. Fikhın hükm-i Şer‘îsi mesela tahâret ve salât ve savm ve Őurûtunun husûlüyle tahakkuk-i vücûbu halinde zekât ve hac misillü ibâdete dâir olan ahkâmı icmâlen olsun teallüm ve tederrus eylemek müslimîne farz-ı ‘ayn ve nikâh ve radâ‘ ve talâk ve bey‘ ve Şirâ ve ‘itâk ve emsâli muâmelâta âit mesâili

^{II} el-İsrâ 17/23. el-Mecmû‘a’da her ne kadar ayete “وَلَا” diyerek başlasa da doğru olan “فَلَا” şeklinde olduğudur. [Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.]

^{III} Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Müsned-i Ebî Hanîfe*, (Mısır: el-Âdâb, t.y), “Buyû”, (No. 6). [Buğdayı buğdaya karşılık misliyle ve peşin olarak (satın). Fazlalık ise ribâdır.]

mümkün mertebe öğrenmek farz-ı kifâye olmasıdır.

Fıkıhın şeref ve fazîleti kelâm ve tefsîr ve hadîs ve usûl-i fıkıhtan mâ-‘adâ kâffe-i ‘ulûmun efdali ve ehâdîs-i nebeviyyenin semere ve mahsûlû bulunmasıdır. Zîrâ ehâdis-i şerîfenin her biri evâmir ve nevâhîyi müştemildir. Binâberîn İmâm-ı A‘zam (رضي الله عنه) hazretleri fikhî (مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا) yani insan kendi nef‘ ve zararını bilmek ile tarif buyurmuşlardır ki bu da fıkıhın ‘aynı evâmir ve nevâhîden ‘ibâret olduğunu demek olur. ^{IV} (مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ) ve ^V (مَنْ تَقَفَّ فِي دِينِ اللَّهِ كَفَاهُ اللَّهُ هَمَّهُ وَرَزَقَهُ مِنْ) ^{VI} (مَا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى أَفْضَلُ مِمَّنْ فَقَّهَ فِي الدِّينِ) ve ^{VII} (الْفَقِيهُ الرَّاجِدُ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنَ الْفَاعِلِ) ^{VIII} (لِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ وَعِمَادُ الدِّينِ الْفَقْهُ) ve ^{IX} (أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْفَقْهُ) ve emsâli ehâdîs-i şerîfe ve daha nîce âsâr-ı münîfe ile ilm-i fıkıhın kadr ve meziyyet-i ‘ulviye ve fâide ve ehemmiyet-i mâddiyye ve ma‘neviyyesi müsbit bulunmakla bu makamda daha ziyâde tafsîlât i‘tâsına hâcet görülmemiştir. Fıkıhın salâh-ı zâhire nisbeti akâid ve tasavvufun salâh-ı bâtına nisbeti kabîlindendir.

Mezheb-i Hanefîye müte‘allik ahkâm-ı dîniyye Abdullah b. Mes‘ûd hazretlerine muttasıl olan tarîk ile istinbât olunmuştur ki mezhebimizin İmâm-ı A‘zam’ı olan Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit, Hammâd’dan ve Hammâd, İbrâhim Neha‘î’den ve bu da Alkame’den ve Alkame Abdullah b. Mes‘ûd’dan ve Abdullah b. Mes‘ûd dahî (رضوان الله تعالى عليهم اجمعين) Rasûl-i Ekrem (صلى الله تعالى عليه وسلم) Efendimiz hazretlerinden ahz ve telakkî eylemişlerdir. İmâm-ı Ebî Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Züfer b. Hüzeyl ve İmâm-ı Hasan b. Ziyâd (رحمهم الله) cenâb-ı imâmın telâmîzidirler. Bu sûrette ahkâm-ı şer‘iyyeyi eimme-i müşâr-i ileyhim derece-i ‘âliye-i ictihâd ve istinbâda îsâl ve is‘âda hâriku’l-‘âde sûrette bezl-i mukadderat ve ‘inâyet

^{IV} Buhârî, *Müsned*, “Buyû”, (No: 6) [Allah kim için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.]

^V Ebu Hanîfe, *Müsned-i Ebî Hanîfe*, “İlm”, (No: 3). [Kim Allah’ın dininde anlayış sahibi olursa Allah onun sıkıntısını giderir ve ummadığı yerden onu rızıklandırır.]

^{VI} Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-Ummâl*, “İlm”, (No: 28752). [Allah katında dinde anlayış sahibi olan kimseden daha faziletli bir kimse yoktur.]

^{VII} Beyhakî, *Şa‘bü’l-İmân*, “Fî Fazli’l-İlm”, (No: 1712). [Şeytana karşı bir fakih bin âbiddenden daha çetindir.]

^{VIII} Beyhakî, *Şa‘bü’l-İmân*, “Fî Fazli’l-İlm”, (No: 1712). [Her şeyin bir dayanağı vardır, dinin dayanağı da fıkıhtır.]

^{IX} Taberânî, *Mu‘cemu’l-Evsat*, 9/107. [En faziletli ibadet fıkıhtır.]

buyurmuşlar ve eimme-i mezâhib-i selâse dahî kendi tarîkleri üzere bâb-ı istihrâcta pek çok himmetler göstermişlerdir.

Eimme-i Hanefîyyeden İmâm-ı Muhammed hazretleri ulûm-i dîniyyede bin kadar kitap te'lîf etmiştir. Muşâr-i ileyh telâmîzinden bulunan İmam-ı Şâfi'înin (رحمه الله تعالى) vâlikesini tezevvüc eylemiş bulunduklarından hîn-i vefâtlarında müellefât vesâir metrûkâtı kendisine intikâl ederek hakâik ve dekâik-i ahkâm-ı şer'îyyece İmâm-ı Şâfi'î hazretleri tezyîd-i vukûf ve ma'lûmât eylemişler ve hatta (kasem ederim ki furû'-i fikhîyyede benim vukûf ve ittilâ'ım İmâm-ı Muhammed'in kitaplarını tedkîk ve mütâlâ'a ile müzdâd oldu.) Binâen aleyh (ilm-i fikhî kesb ve tahsîl etmek isteyen Ebû Hanîfe'nin ashabına mülâzemet ve musâhabet etsin) demişlerdir. İmâm-ı Şâfi'î (nâsın küllîsi İmâm-ı A'zamın 'iyâlidir) buyurdu yani İmâm-ı A'zam hazretleri 'ibâd-ı Allâh'ın umûr-i diniyyelerinde muhtâc oldukları mesâil ve ahkâmın ictihâd ve istinbâdını kişi kendi 'iyâlinin nafakasını iltizâm ettiği gibi tekeffül ve te'ahhüd eyledi demektir. İmâm-ı A'zam hazretleri her sabah namazını mescitte edâdan sonra vakt-i zuhra kadar tâlibîne müzâkere ve neşr-i ilimle ve salât-ı zuhru ba'de'l-îfâ vakti asra ve ondan sonra akşama ve ba'dehû yatsıya değin tadrîsle ihtiyâr-ı meşgûliyyet edip salât-ı 'işâdan sonra saâdet-i hânelerini bi't-teşrîf biraz meks ve ikâmet ba'dehû yine mescide hurûc ve azîmet ve tulû'-i fecre dek mütevağğil-i salât ve ibâdat oldukları ve ba'de edâi'l-fecr yine derse mübâşeret buyurdıkları selef-i sâlihînden Mis'ar bin Kidâm ve sâir zevât-ı 'ızâmdan mervîdir. Mûmâ ileyh müs'ir hazretleri

حسبي من الخيرات ما أعددتُهُ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي رِضَا الرَّحْمَانِ

دِينُ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ خَيْرُ الْوَرَى

X ثُمَّ اعْتَقَادِي مَذْهَبَ النُّعْمَانِ

^X Kıyamet günü Rahmân'ın rızasını kazanmak için hazırladığım şu hayırlar bana yeterlidir, (dinim) gönderilmişlerin en hayırlısı olan Nebî Muhammed'in dini(dir), itikâdım ise Nu'mân'ın mezhebidir.

nazmını inşâd eylemiştir. Bazıları nazm-ı mezkûrun nâzımını İmâm-ı Ebî Yûsuf hazretleri olduğunu rivâyet etmişlerdir.

Muşâr-ı ileyh İmâm-ı A‘zam ve Hümâm-ı Efham hazretlerinin kırk sene yatsı namazının abdestiyle salât-ı fecri edâ ve elli beş defa ziyâret-i beyt-i mu‘allâ ve son haccında hacebe-i kabeden bi’l-isti‘zân leylen beyt-i muazzama duhûl ile iki rekat namazda bir hatm-i şerîf icrâ eyledikleri ve ba‘de’s-selâm bükâ’ ve “Allahım, bu zayıf kul hakkıyla sana kulluk yapamadı ancak seni hakkıyla tanıdı. Hakkıyla tanınmasına karşılık hizmetindeki noksanlığı bağışla” diyerek münâcât ve duâ eyledikte hâtiften “Ey Ebu Hanîfe, bizi hakkıyla bildin, hizmetini ettin ve bunu da güzel yaptın, biz de seni ve kıyamete kadar senin mezhebine tabi olanları bağışladık” nidâsı zuhûr etmiş olduğu ve müddet-i ‘umr-i sâmilinde yetmiş bin kere hatm-i Kur’ân-ı Kerîme muvaffak oldukları ‘inde’r-ruvât mütevâtir ve muhakkaktır. Habîb-i Kibriyâ (عليه اكل التحايا) Efendimiz hazretleri İmâm-ı muşâr-ı ileyh hakkında (Âdem veya cemî‘-i enbiyâ-ı kirâm [عليهم الصلاة والسلام] benimle iftihâr eyledikleri gibi bende ümmetinden künyesi Ebû Hanîfe ve ismi Nu‘man bir racûl ile iftihâr ederim ki ol zât: ümmetin sirâcı hükmünde olup onları zulmet-i cehl ve dalâletten tarîk-i istikâmet ve hidâyete idhâl edecektir) buyurmuşlardır.

Muşâr-ı ileyhın bazı ashâb-ı ‘ızâm hazerâtından hadîs-i şerîf rivâyetinde ittifâk-ı ulemâ vardır. Zîrâ kendileri seksen tarihinde dünyayı teşriflerinde yirmi kadar sahâbî hazerâtı mevcûd idi. Sinn-i seniyyeleri yetmişe bâliğ olduğu halde Bağdat’ta yüz elli sene-i hicriyyesinde sicn-i dünyayı terkle ‘âzim-i serây-ı ‘ukbâ oldular.

(تَرْفَعُ زِينَةُ الدُّنْيَا سَنَةً خَمْسِينَ وَمِائَةً)^{XI} hadîs-i şerîfi İmâm-ı muşâr-ı ileyhın ‘ızam-ı şânına delîl olduğuna alâmet İbn Hacer el-Mekkî (الْخَيْرَاتُ الْجَسَانُ فِي تَرْجَمَةِ أَبِي حَنِيفَةَ النُّعْمَانِ) nâm kitâbında tahrîr etmiş ve bu hadîs-i şerîf İmâm-ı muşâr-ı ileyhın vefâtına mahmûl olduğunu Şemsü’l-Eimme el-Kerderî beyân eylemiştir. Muşâr-ı ileyh ümmet-i

^{XI} Benzer ifadeler için bakınız: Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecme‘u’z-Zevâid* thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî, (Kâhire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414/1994), 7/257. [150 senesinde dünyanın zineti kaldırılacak.]

Muhammediyyeyi zulmet-i cehl ve zûnûn ve şukûktan envâr-ı ilm ve ictihâd ile tahlîs ve tenvîre muvaffak buyurulmuş ve eimme-i dîni ilim ve kemâlde sâbık ve fâik ve eshâb-ı rasûlillâha müdrik ve lâhik olmuştur. Zikr-i âtî duâya sabah ve akşam müdâvemet: şedâid-i yevm-i kıyâmetten bi-lutfihî'l-celîl mûcib-i necât ve selâmet olacağını İmâm-ı muşâr-ı ileyh hazretleri tebşîr ve beyân buyurmuşlardır. (سبحان الأبدى، سبحان الواحد الأحد، سبحان الفرد الصمد، سبحان رافع السماء بغير عمد، سبحان من بسط الارض على ماء جمد، سبحان من خلق الخلق فأحصاهم عدد، سبحان من قسم الرزق ولم ينس أحد، سبحان الذي لم يتخذ صاحبة ولا ولد، سبحان الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا أحد) Hazreti İmâmın rihletleri eyyâmında İmâm-ı Şâfi'î hazretlerinin kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olmaları fâl-i hayr addolunmuştur.

Muşâr-ı ileyh İmâm-ı A'zam hazretleriyle telâmîzi beyninde bazı mesâilde vukû' bulmuş olan ihtilâf (اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةً)^{xii} hadîs-i şerîfî delâletiyle âsâr u şî'âr-ı rahmet olduğu zâhir ve ihtilâf her ne kadar ekser olur ise rahmet dahî ol-derece ezyed ve evfer olacağı emr-i bâhirdir. İmâm-ı hazretleri kemâl-i ihtiyâd ve ver'lerinden nâşî kâffe-i ashâbına hitâben (sizin için bir meselede benim dediğimin hilâfına bir delîl zuhûr ederse onunla ahzediniz.) deyu emir buyurup ba'dehû her birisi kendisinin rivâyâtından birini tercîh sûretiyle zâhîren muhâlefette bulundular ise de kâffesi kasem ederek (biz hiçbir meselede İmâm-ı A'zam hazretlerinden mervî olmayan bir kavli kâil olmadık) demişlerdir. Eimme-i Hanefîyyenin ihtilâf buyurdıkları mesâil-i dîniyye de hangilerinin akvâl-ı savâb meâlleriyle iftâ lâzım olduğunda beyne'l-ulemâ 'adem-i ittifâk rûnümâ olup fakat esahh-ı akvâl olmak üzere *Sirâciyye*'de ve gayrıda ber vech-i âtî beyân olunmuştur şöyle ki: Müftû müctehid olmazsa evvelen 'alâ'l-itlâk yani İmâm-ı muşâr-ı ileyh gerek yalnız bulunsun gerek diğerleriyle beraber olsun onun kavliyle iftâ eder. Sâniyen İmâm-ı Sâni -ki Ebî Yûsuf- sâlisen İmâm-ı Muhammed, râbi'an İmâm-ı Züfer ve Hasan b. Ziyâd hazerâtının akvâliyle fetvâ verir ve bir meselede İmâm-ı A'zam bir tarafta ve İmâm-ı Ebî Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed diğer cânibte bulunsalar müftû iftâda muhayyer bulunup tarafeynden hangisinin kavliyle iftâ

^{xii} Halil İbrahim Kutlay, "Keşfü'l-gummeh bi-tahrîci hadîsi "İhtilâfu ümmetî rahmeh", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 2/1 (2004), 81-104. [Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.] Halil İbrahim Kutlay bu lafızlarla bir hadisin bulunmadığını pek çok hadis aliminin dile getirdiğini ancak mana olarak mezkûr sözün doğru bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir.

Ve İmâm-ı Züfer ve İmâm-ı Hasan derece-i vâhidde i'tibâr edildi. Bazıları tarafından müftî müctehid olursa eimme-i muşâr-ı ileyhim akvâlinden ehadühümâ âhara nisbetle delîli daha kavî olan kavlin ihtiyâr ve tercîhi lüzûmî gösterildi. Bir meselede iki kavl-i musahhah bulunsa ve ehadühümâ da lafz-ı tashîh diğëerinden âkid olmazsa kavleyn-i mezkûreynin birisiyle kazâ ve iftâ câiz olacağı *Bahrü'r-Râik* ile diğëer bazı kütüb-i fikiyyede tasrîh ve tescîl olunmuştur. İftânın alâmâtı fukahânın ona وبه يفتى، وعليه الفتوى، وبه نأخذ، وعليه الاعتماد، وعليه عمل اليوم، وعليه عمل الامة، وهو الصحيح، وهو الاصحّ،) (واظهر، واشبه، واوجه، ومختار، وبه جرى العرف، هو المتعارف، وبه اخذ علمائنا و Muzmerât nâm kitabın evâilinde zîkr ve tafsîl kılınmıştır. Alâmet-i iftâ elfâzının bazısı bazı âharından âkid ve akvâ olduğundan bir meselede akvâ olan alâmetle mu'anven bulunan kavlin akvâl-i sâireye takdîmi evlâ olduğu mesela فتوى، صحيح، اصحّ، اشبه، أوجه،) (صحيح) lafzı (وبه يفتى،) lafzı (عليه الفتوى) dan ve (اصحّ) (صحيح) lafzı (وجيه، أوجه، احتياط، احوط) tabîri misillü kelimâttan ve eşbâhı dahî sırasıyla birbirinden âkid ve akvâ bulunduğu Şeyh Hayreddîn Remlî'nin fetavâsında beyân olunmuş ve erbâb-ı tercihten iki İmâm-ı sâhib-i makâm beyninde bir meselede teâruz ve ihtilâf vâki' birisi kavlini (هو الصحيح) ve diğëeri (هو الاصحّ) ünvânıyla takyîd ve tezyîl eylese sahîh olmasında ikisinin ittifâkları hâsıl ve esahhiyyetine ancak birinin kâil olmuş bulunmasından nâşi kavl-i sahîhi ahz ile onunla amel evlâ olduğu ve (وجيه، أوجه، احتياط، احوط) tabirleri dahî bu kabîlden idügü *Halebî Kebîr*'de muharrar bulunmuştur. Bu surette (اصحّ) ve (صحيح) lafızlarının tercihinde iki kavi bulunmuş olur. Fukahâ yedi merâtib-i meşhûra üzere olup Kemâl Paşazade'nin *Vakfu'n-Niyyât* nâm risâlesinde merâtib-i mezkûra şu vecihle beyân olunmuştur. Tabaka-ı ûlâ, müctehid fi's-şer' ki edille-i erba'adan kavâid-i usûliyeyi te'sîs ve tersîn ve ahkâm-ı furû'iyyeyi istinbât ve ta'yîn eden eimme-i mezâhib-i erba'a ve emsâlidir. Tabaka-ı sâniye, müctehidîn fi'l-mezheb ki İmâm-ı A'zam hazretlerinin (رضي الله عنه) kavâid-i müessesesi üzere edilleden ahkâm istihrâc eden İmâm-ı Ebî Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed ve sâir ashâbıdır. Sâlisen, müctehidîn fi'l-mesâil ki sâhib-i mezhebden mensûs olmayan meselede onun usûl ve kavâ'id-i muktezâsı üzere ahkâm istinbât edip usûlen ve furû'en asla muhâlefete kâdir olmayan zevât-ı kirâmdır. Bunlar İmâm-ı Tahâvî ve Hassâf ve Kerhî ve Halvânî ve

Serahsî ve Fahru'l-İslâm ve Kâdihân ve emsâlidir. Rabi'an, tabaka-ı ashâb-ı tahrîc ki aslâ ictihâda muktedir olmayıp belki usûl-i 'alâ vecihî'l-itkân zabt ve ihâta ile İmâm-ı A'zam ve ashâbı hazretlerinin akvâl-ı ictihâd iştimâllerinden iki vecihle muhtemel olan kavî-i mücmeli ve hükm-i mübhemi muşâr-ı ileyhî usûl-i rasînesine nazar ve furû'dan emsâl ve nezâirine mukâyese ile tafsîl ve îzâha muktedir ve muvaffak olanlar olup bunlarda İmâm-ı Râzî ve akrânı zevât-ı kîramdır. Hâmisen, mukallidinden tabaka-ı erbâb-ı tercîhdir ki bunlar Ebi'l-Hasen el-Kudûrî ve Sâhib-i Hidâye gibi zevât olup bazı mesâilde (هذا اصح رواية، وهذا أولى، وهذا اوفق للناس) kavilleriyle bazı rivâyetleri diğerkileri üzerine tafdîl ve tercîh eylemişlerdir. Sâdisen, tabaka-ı mukallidîn ki kavî ve akvâ ve zayıf ve zâhir rivâyet ve rivâyet-i nâdirâ beynlerini temyîze kâdir olan ve kütüb-i müellefelerinde akvâl-i merdûdeyi asla nakil ve rivâyet eylemeyen müteehhîrinden erbâb-ı mütûn-i mu'tebere olup bunlarda *Kenz* ve *Muhtâr* ve *Vikâye* ve *Mecmu'* ashâbı misillü zevât-ı 'âliyedir. Sâbi'an ahvâl-i meşrûhadan bir şeye muktedir olamayan ve kavî-i zayıfı fark edemeyen mukallidîndir. (*ed-Dürri'l-Muhtâr*, *Reddî'l-Muhtâr*, *Tahtâvî*)

II. Mukaddime

‘Âbidînin iştigâlleri ‘ibâdât ve bekâları mu‘âmelât ile olduğundan mu‘âmelâtta nikâhın diğerleri üzerine takdîmi ibâdete ekraab bulunmasındandır.

Nikâhta tesviye-i umûr-i ‘iyale ve terbiye-i evlâda kıyâm ve i‘fâf-ı’n-nefs ani’l-harâm misillü meşguliyyet-i meşrû‘a ve makbûle ve meziyyet-i mergûbe vardır. Binâen ‘aleyh nikâha tevessül ve ibtidâr ve bunun istilzâm edeceği esbâb-ı ma‘îşet ve nafakayı ve levâzım-ı sıhhat ve terbiyeyi istihzâr, nevâfil-i ‘ibâdât için tehallî ve inzivâdan efdaldır. Hattâ mütezevvicin fakir hali olsa bile nikâh niyet-i halîsa ile olduğu takdirde ^{XIII} (إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) [استعِذْ بِاللَّهِ] nass-ı münîfi ve ^{XIV} (الْتَمَسُوا الرِّزْقَ بِالنِّكَاحِ) hadîs-i şerîfi iktizâsınca ekseriyâ vüs‘at-ı rızk ve ni‘meti müstelzimdir.

İmâm-ı Kuhustânî nikâhın ‘ibâdetten te’hîrinin vechi ibâdete nisbetle mürekkep ile basît gibi olmasıdır dedi. Çünkü nikâh min vechin ‘ibâdet ve min vechin mu‘âmeledir. (Hulâsa ‘ani’t-Tahtâvî ve Gayrihî)

Nikâhta üç devâ‘î-i mutelife ictimâ‘ etmiştir. Bunların biri dâ‘iye-i şer‘ ve diğeri dâ‘iye-i akl ve âhiri dâ‘iye-i tab‘dır.

Dâ‘iye-i şer‘iyye [استعِذْ بِاللَّهِ] ^{XV} (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ) ve ^{XVI} (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ) âyeteyn-i celîleteyni ve *Sahîh-i Buhârî* ve *Müslim ile İhyâ-ı ‘Ulûm* ve şerhinde munderic bulunan (تَزَوَّجُوا فَإِنِّي مُكَاثِّرٌ بِكُمْ الْأُمَمَ وَلَا) ^{XVII} (تَكُونُوا كَرِهَانِيَّةِ النَّصَارَى) ve ^{XVIII} (تَتَاكَحُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى بِالسَّيْطِ) ^{XIX}

^{XIII} en-Nûr 24/32. [İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah’ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir.]

^{XIV} Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-Ummâl*, (No: 44436). [Nikahla rızık talebinde bulunun.]

^{XV} en-Nisâ 4/3. [Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.]

^{XVI} en-Nûr 24/32.

^{XVII} Beyhakî, *Süneni’l-Kübrâ*, “Bâbu’r-Rağbeti fi’n-Nikâh” (No: 13457). [Evleniniz, zira ben diğer ümmetle karşı sizin çokluğunuzla iftihâr edeceğim, Hristiyan rahipleri gibi olmayınız.]

^{XVIII} Beyhakî, *Marîfetü’s-Sünen*, “Bâbu’t-Terğîb fi’n-Nikâh” (No: 13448). [Evleniniz, çoğalınız; çünkü ben, kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizinle öğünürüm.]

مَنْ كَانَ مُوسِرًا (XX) (النكاح سُنتي مَنْ أَحَبَّ فِطْرَتِي فَلَيْسَتْ بِسُنَّتِي) ve (XIX) (سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَقَدْ رَغِبَ عَنِّي يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغْنَى لِلْبَصْرِ وَاحْصَنُ) (XXI) (لَنْ يَنْكِحَ ثُمَّ لَمْ يَنْكِحْ فَلَيْسَ مِنِّي) (XXII) (لَلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ) ehâdis-i şerîfi ve emsâlidir.

Dâ'îye-i akliyye her âkil-ı lebîb ve kâmil-i edîb için benî nev'inin tekessür ve tezâyüd-i i'dad ve nüfûsunu ve kendisinin irtihâlinden sonra mümkün mertebe dünyada bekâ-ı nâm ve şânını emel ve arzu eylemek tabî'î olup bu da tenâsül ve tevâlüd tarîkiyle sehli'l-husûl olmasına nazaran nikâha meyîl ve rağbet ve bu vesile-i cemîle ile teksîr-i ebnâ-ı cinsine hizmet ve zuhûr edecek evlâd ve ahfâdına mehir ve muhabbet etmek insâniyet mukteziyyâtından bulunmasıdır.

Dâ'îye-i tab'îyye dahî mübâda'ât¹⁷⁸ ve müdâca'ât-ı¹⁷⁹ nefsanîyyeye temâyül ve mecburiyet muktezâ-ı tabîat olmakla bunun emr-i meşrû' nikâh ile icrâsında muhsenât ve mesûbât-ı 'azîmenin vücûdu rehîn-i rütbe-i bedâhet olmasıdır. (Mulâhhas 'ani'l-Mevkûfât ve Gayrihâ)

(أَعْلَنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ) ^{XXIII} hadîs-i şerîfi mücebince nikâhı i'lân ve eşref-i eyyâm-i üsbû' olan cuma günü âkid-i reşidin ma'rifeti ve şühûd-i lâzîminin huzûr ve delâleti ile mescidde icrâ ve akit üzerine hutbeyi takdime i'tinâ mendûbtur. Meselâ الحمد لله الذي أحلَّ لنا النِّكَاحَ وَحَرَّمَ عَلَيْنَا السَّفَاحَ وَ الصَّلَاةَ وَ السَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمَلَاحِ الَّذِي أزال ظِلَامَ الشِّرْكِ بِنُورِهِ الْوَضَّاحِ أَمَا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَ رَسُولَهُ أَمَرَنَا بِالنِّكَاحِ وَهُوَ سُنَّةُ الْإِسْلَامِ فَقَالَ فِي كَلَامِهِ الْعَزِيزِ وَهُوَ أَفْصَحُ الْكَلَامِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَنَاقَحُوا تَكَثَّرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْاُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى بِالسَّقَطِ

^{XIX} Buharî, *el-Câmi*, "et-Terğîb fi'n-Nikâh" (No: 4776). [Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden yüz çevirmiştir.]

^{XX} Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (No: 2748). [Nikah benim sünnetimdir. Her kim benim fitratımı seviyorsa sünnetimi uygulasin.]

^{XXI} Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, (No: 989). [Evlenmek için imkânı olupta evlenmeyen benden değildir.]

^{XXII} Buharî, *el-Câmi*, (No: 4779). [Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Çünkü evlenmek gözü haramdan daha çok korur ve ferci de daha çok muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen de oruç tutsun. Çünkü oruç, onun için bir kalkandır.]

¹⁷⁸ Mübâda'ât: Mücâme'at.

¹⁷⁹ Müdâca'ât: Meyil ve teveccüh göstermek.

^{XXIII} Tirmizî, "Nikâh", (No: 1089).

denildikten sonra akde bed' ve şuru' olunur.^{xxiv}

Rasûl-i ekrem (صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم) Efendimiz hazretlerinin hutbe-i belîğâ-ı nebeviyyeleri olmak üzere Hasan Hüseyin sâhibinin rivayet eylediği hutbe-i şerîfe teberrüken pirâyeye-i sahîfe kılındı. (وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا) الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ ، وَنَسْتَغْفِرُهُ ، وَمَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ ، يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ الْآرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَفُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا)^{xxv} te'affüf-i¹⁸⁰ niyet-i hâlisânesiyle tenâküh zımında istidâne etmek ve mer'e sinnen ve haseben ve 'izzen ve mâlen racülün mâ dûnünde ve ahlâken ve âdâben ve ver'an ve 'iffeten ve cemâlen erkeğin fevkinde bulunmak dahî mendûbâtandır. (*Reddû'l-Muhtâr, Tahtâvî ve Gayrihâ*)

^{xxiv} Nikahı bize helal kılıp, zinâyı haram kılan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm seçilmişlerin efendisi olan ve parlak nuruyla şirkin karanlığını gideren Efendimiz Muhammed'in üzerine olsun. Bundan sonra Allah ve Rasûlü nikâhı emretmiştir ve bu İslâm'ın sünnetlerindendir. Allah şöyle kelam etti -ki o kelam en fasih olan kelamdır - Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Allah'ın Rasûlü şöyle buyurdu: Evleniniz, çoğalınız; çünkü ben, kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizinle öğünürüm.

^{xxv} en-Nisâ 1/1, Âl-i İmrân 3/102 [Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin], el-Ahzâb 33/70-71 [Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder.]

¹⁸⁰ Te'affüf: İffet yani mehârimden nefisini sıyânet etmek.

3.1.1. BİRİNCİ KİTAP

(Ahkâm-ı Nikâha Müteallik Olup Sekiz Bâbı Hâvîdir)

3.1.1.1. Birinci Bâb

(Nikâhın Ta'rîfâtıyla Bazı Mesâili Şâmildir)

Nikâh fukâhâ-ı i'zâm hazerâtı 'indeinde milk-i müt'a için şer'an mevzû olan yani nikâha hiçbir mâni'-i şer'îyyesi olmayan mer'eden racülün istimtâ'ının hıllini kasten ifâde eyleyen bir akittir.

İşbu tariftten müşrikenin ve birinin racüliyyeti ve diğerinin ünûsiyyeti tezâhür etmemiş olan hunsâ-ı müşkilin ve nisâdan neseben veya sıhren yahut radâ'en 'alâ't-te'bîd muharram olanların nikâhlarının 'adem-i cevâzı mütebeyyin olur ve maksûd milk-i rakabe olduğundan teserrî¹⁸¹ için câriye iştirâsı misillü intifâ-ı hıll-i zımnîyi ifâde eden akit dahî hâric kalır. (*Mulahhas 'ani'd-Dürri'l-Muhtâr, Tahtâvî, Dürer*)

Sadrü's-şerîa'nın beyânına göre müteâkideyn beyninde i'lel-i erba'a mevcûd olup bunlar illet-i mâddiyye olan îcâb ve kabûl, illet-i fâiliyye olan mûcible kâbil, illet-i sûriyye olan akd-i hâsıl, illet-i gâiyye bulunan milk-i istimtâ'dan 'ibârettir. (*Mecma'u'l-Enhur, Dürer*)

Milk-i müt'aya zevcin mâlikiyyetinden maksat mücerret a'ðâ-ı zevceden zevcin istimtâ'a mâlik olmasıdır. Keenne hükmen zevc zevcenin 'aynına mâlik olmuş olur ise de hakîkaten 'aynına mâlik olmuş olmaz.

Zîrâ hakîkaten 'aynına mâlik olmuş olsa şüphe ile vat'ı olunan menkûhanın u'kru zevcin olur idi. Halbuki bunda bedele zevce mâlik olup zevcin mâlikiyyeti ancak istimtâ'ın tahlîli hakkındadır yoksa hakk-ı zevciyyete müteallika olmayan ahkâmda zevcin mâlikiyyeti yoktur.

Nikâh ehl-i usûl ve lugat nezdinde vat'ıda hakîkat ve akitte mecâzdır. Bu

¹⁸¹ Teserrî: İstifrâş etmek.

takdirce nikâhın şer‘an ve lugaten manâları bir olur.

Nikâh akit ile vat‘ıya sâdık olan dâmm manâsına mevzûdur diyenlere göre manâda iştirâk-ı manevî bulunmak lâzım gelir. (*ed-Dürrü ‘l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Nefsin nisâya şiddet-i rağbet ve iştiyâkı halinde zinâ irtikâbı müteyakkin ise kendini ondan muhâfaza ve tehassun¹⁸² için mehir ve nafakaya kudretin vücûduyla nikâh farz olur.

İ‘tidâl ve mehir ve nafakaya iktidâr sûretinde nikâh sünnet-i müekkededir. Hâleyn-i mezkûreynde terk-i nikâh müceb-i işmdir.

Cevr ve ğadr havfında yani hukûk-i zevciyyeti hakkıyla ve lâıykıyla icrâda kusur ve fütûr vukû‘unu teyakkun hâlinde nikâh tahrîmen mekruhtur. (*ed-Dürrü ‘l-Muhtâr, Mültekâ*)

Nikâh kendileriyle tasarruf-i şer‘iyyenin inşâ ve îcâdı kasdolunan tarafeynden birinin hadesin tahakkuk ve vukû‘una ziyâde delâlet eden lafz-ı mâzîyi isti‘mâl ederek îcâbı ve diğlerinin kabulü ile münakit ve mürtebıt olur.

Ehadühümâdan birinin yani bi‘z-zât mer‘enin (زوجت نفسي) veya velîsi olan pederinin (زوجت بنتي) yahut vekîlinin (زوجت موكلتي منك) ve âharının yani bi‘z-zât racülün (قبلت لنفسي) veya velîsi olan babasının (قبلت لابني) yahut vekîlinin (قبلت لموكلتي) demeleri gibi. (*ed-Dürrü ‘l-Muhtâr, Dürer*)

În‘ikât kendi sebebiyle akd-i şer‘î vecihle iki kelâmın yekdiğlerine irtibâtıdır ki bu da zikrolunan îcâb ve kabulden ‘ibâret olup şu makamda îcâbtan ehadü âkideynden yani gerek bi‘z-zât mer‘e ve racûlden veya vekilleri canibinden evvelen sâdır ve îcâba sâlih olan lafz-ı tâm ve kabulden her hangisinden olur ise olsun sâniyen vukû‘ bulan kelâm maksuttur. (*Mecma ‘u ‘l-Enhur, Tahtâvî*)

Nikâh lafz-ı mâzî ile münakit olacağı gibi biri mâzîye ve diğeri istikbâle veya

¹⁸² Tehassun: Tehaffuz ve ihtirâz etmek.

hâle mevzû‘ iki lafızla da meclis-i vâhidde in‘ikât eder.

Racülün (زَوْجِنِي) yahut (زَوْجِنِي) ve (كُونِي امْرَأَتِي) veya vekîlin (كُونِي امْرَأَةً مُكَلِّي) ve velînin (كُونِي امْرَأَةَ ابْنِي) misillü taht-ı istikbâlde dâhil bulunan kelimalarına cevâben bi’z-zât mer’e veya vekîl veya velî taraflarından (زَوْجْتُ) veya (قَبِلْتُ) yahut (بِالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ) denilmesi gibi.

İstikbâle mahsus olan (زَوْجِنِي) yahut (زَوْجِنِي) veya (كُونِي امْرَأَتِي) cümleleri emir sîğasıdır. Zîrâ emrin medlülü ancak kendini telaffuz ettikten sonra tahakkuk eyler bu ise tekellüm zamanına nisbetle müstakbeldir.

Hâle mevzû‘ olan sîğa kâilin istikbâli niyet etmeyerek hemze veya tâ yahut nûn ile bed’ ve tekellüm eylediği müzârî‘ sîğasıdır. Meselâ racülün (اتَزَوَّجْ) veya (أَنَا) (متَزَوَّجٌ) veya (تَزَوَّجْنِي نَفْسُكَ) kavillerine mer’enin (زَوْجْتُ نَفْسِي) cevâbını i’tâ etmesiyle akit hâsıl olur.

(ذَاتُ قَامَ بِهَا الْحَدُثُ وَتَحَقَّقَ فِي وَقْتِ التَّكَلُّمِ) deki mütezevvic (أَنَا مَتَزَوَّجٌ) manâsına mevzû‘ ism-i fâil olup iltizâmen hâle delâlet eyler.

İstifhâm tarîkiyle birine ma‘lûme olan bir mer’e için (هَلْ اعْطَيْتَنِيهَا) yani sen o kadını bana verdin mi denildiğinde muhâtap verdim cevâbını i’tâ eylediği ve meclis nikâh meclisi olduğu sûrette akit tahakkuk eder. (*ed-Dürri’l-Muhtâr, Tahtâvî, Dürer*)

Bir kimse iki racül huzurunda gayr-ı müteehhile bir mer’eye (يَا عَرَسِي) diye nidâ edipte mezbûre cevâbında (لَيْيَكُ) dese nikâh münakit olacağı mezheb-i muhtâr olarak *Dürri’l-Muhtâr*’da gösterilmiş ve *Halebî* (لَيْيَكُ) lafzı (أَجَبْتُكَ إِجَابَةً بَعْدَ اجَابَةٍ) manâsını mütezammin bulunduğu kabul mâzî ve îcâb cümle-i ismiyye ve şu halde (يَا عَرَسِي) (يَا عَرَسِي) demektir ki (أَنَا مَتَزَوَّجٌ) menzilesinde olur demiş ise de zikrolunan sûret hilâf-ı zâhir-i rivâyet olduğuna binâen nikâhın ‘adem-i in‘ikâtı kavî-i savâb olmak üzere *Bahr* ve *Nehr* ile diğer bazı kütüb-i fihriyyede tasrîh ve beyân olunmuştur. (*Tahtâvî, Reddû’l-Muhtâr*)

Lafz-ı vâhid ile de akit câizdir meselâ sağîr veya sağîranın velî-i vâhidi yahut tarafından vekîli hâzır olan sağîra ile sağîri işaret ederek (زَوْجْتُ هَذِهِ مِنْ هَذَا) dediği sûrette

akit hâsıl olur. (Cevhera)

Mesâil-i muharraranın cümlesinde nikâhın maksût ve şühûdun hâzır ve mevcût olması meşrûttur.

Âkideynin îcâb ve kabulden bir şey tezkâr etmeyerek yalnız mehirden bir miktâr üzerine husûl-i rızâlarıyla onu kabz ve te'âtû eylemeleri misillü fiil ile nikâh münakit olamayacağından îcâb ve kabûlün vech-i meşrû' üzere zikri ve şühûdun huzûru lâzımdır.

Hâzır bi'l-meclis olan iki kişiden birinin (تزوجتك) diyerek ketb ve âharının (قبلت) diye tahrîr eylemeleriyle de akit hâsıl olmayıp belki meclisten gâib olan kimsenin emir lafzıyla olmayarak mektûbun mazmûnunu şâhitlere i'lâm şartıyla olur ki hatta îcâb ve kabule şehâdetleri vâki' ola. Çünkü şâhideynin gâib hakkındaki mektûbun mazmununu semâ'ları hâzır hakkında vukû' bulan istimâ'ları gibidir.

Ama emir lafzıyla olursa yalnız mer'enin kelâmını istimâ' ile iktifâ olunur ve bu da îcâb ve kabul makamına kâim olur.

Fetâvâ-ı Hindîyye 'de meşûr olduğu üzere bir kadın tezevvüc için (bana fülân erkek mektûb göndermiş olduğundan siz şâhid olunuz ben nefsimi ona tezvîc ettim) dese nikâh sahîh olur zîrâ şâhitler mezbûrenin îcâb-ı akit ile olan kelâmını ve mezbûrenin onlara ismâ'ı sebebiyle hâtıbın yani tezevvüce tâlip olan kimsenin güftârını istimâ' etmiş oldular.

Bir racûl tezevvüc için bir mer'eye birini irsâl edip mezbûrede şahs-ı mürselin kelâmını istimâ' eden şâhideyn huzûrunda kabul eylese meclis ma'nen müttehid olduğuna binâen nikâh câiz olur. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Dürer, Tahtâvî*)

(Şu mer'e benim zevcemdir ve ben bunun zevciyim) ve bil-'aks (Bu racûl benim zevcimdir ve ben onun zevcesiyim) misillü ikrârlar ile kavî-i muhtâr üzere nikâh münakit olamaz. Çünkü ikrâr zâtında sâbit olan şeyi izhâr olup müceddeden inşâ ve îcâd değildir.

Lakin ikrâr mahzar-ı şühûdda vâki‘ olursa inşâ addolunarak nikâh münakit olur. (وهو الاصح)

Kavl-i esahha göre bir zatta hıll ve hurmeti mûcib olan şey ictimâ‘ edeceğinden bundan hurmeti tercîh için zevcin (تزوجت نفسك) yani senin nısfını tezevvüc ettim demesiyle nikâh hâsıl olmayıp belki küllîsinin veya külden ma‘dûd olan ra’s ve rakabe ve zahr ve batn misillü a‘dâya izâfe edilmek lâzım olduğu kavl-i eşbeh olarak *Zahîre*’de muharrardır. Ama talâk bunun hılâfınadır ki zevcenin zikrolunan uzuvlarından birine izâfetle talâk vâki‘ olmaz. (وهو الاصح)

Îcâb tesmiye-i mehre vaslolunsa îcâb tamam olur ise de taraf-ı âhardan kable’t-tesmiye kabul vukû‘ bulsa kabul sahîh olamaz. Zîrâ kendisinde evvelini tağyîr eden hâl bulunduğu vakitte kelâmın evveli âhirine tevakkuf eder.

Meselâ bir kadın bir erkeğe (nefsimi sana yüz altın mehir ile tezvîc ettim) demek istediği sırada yüz altını zikretmezden mukaddem erkek cânibinden kabul vukû‘ bulmuş olsa nikâh in‘ikât etmez. (*Tenvîr, ed-Dürrü’l-Muhtâr, Reddû’l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Îcâb ve kabul ile olan akit nikâh ve tezvîc lafızlarıyla sarîhen ve ‘ayn-ı kâmilinin¹⁸³ fî’l-hâl temlîkine vaz‘ olunan hibe ve sadaka ve temlîk ve atıyye ve selem ve istîcâr ve karz ve sulh ve sarfa ve temlîk-i rakabeye delâlet eder her lafız ile kinâyeten niyetin veya karînenin ve *Feth*’den naklen İbn ‘Âbidîn’in tahkîkine göre me‘a karîne niyetin vücûdu ve şühûdun nikâh olduğuna luhûk-i ilimleri şartıyla sahîh olur.

Racülün (نكحت منك) veya (زوجتك) kelâmına mer'ê tarafından (قبلت) cevâbının i’tâsı yahut mer'enin (وهبت نفسي منك) veya (تصدققت) veya (تملكت بنفسي عليك) ve (بعث نفسي) (تأثريت لنفسي منك) veya (قبلت) veya (اشتريت لنفسي منك) ve eşbâhı cevâb-ı kabûl verilmesi gibi. Ama temlîk ifâde etmeyen icâre ve icâze ve i‘âre ve ibâha ve

¹⁸³ Kâmile kaydı şirket ve ba‘zıyyeti ifâde eden elfazdan ihtirâz içindir ki onlar ile nikâh münakit olmaz. (زوجتك نصف جاري) demek gibi.

vasiyyet-i mutlaka ve rehin ve vedî‘a ve ikâle ve kitâbet ve bunların mânendi elfâzın isti‘ mâliyle nikâh münakit olmaz.

Binâen ‘aleyh kadının (اَجْرْتُكَ) ve (اَعْرْتُكَ) ve (اَبَحْتُكَ نَفْسِي) ve (اَوْصَيْتُ بِضَعِّ جَارِيَتِي) (قبْلْتُ) misillü kelimalarına erkeğin (قَبِلْتُ مِنْكَ) ve (اَسْتَأْجَرْتُ) ve (اَسْتَعَرْتُ مِنْكَ) ve kezâ (قبْلْتُ) demesi sıhhat-i nikâhı istilzâm eylemez. Lakin kendileriyle mülk sâbit olmayan elfâz-ı muharrara ve emsâli ile şübhe-i nikâh vâki‘ olursa da mücâme‘at sebebiyle had lazım gelmez ve mer'e mehr-i müsemma ile mehr-i mislin ekallini ahzeder.

Kast-ı sahîh olmayarak hataen sâdır olan elfâz-ı musahhafâ ile de nikâh münakit olmaz. (تَزَوَّجْتُ) denilecek yerde (تَجَوَّزْتُ) demek gibi.¹⁸⁴

Çünkü bu misillü hata ve galat olan lafızlar ne hakikat ve ne de mecâz olduğundan gayr-ı mu‘teber olduğu *Telvîh*’te meşûrdur.

Ama talâkın (تَلَاقٌ) ve (تَلَكَ) misillü elfâz-ı muharrefe ile sudûru kazâen talâk vukû‘unu îcâb edeceği *Evâil-i Eşbâh*’ta muharrardır. (*ed-Dürrü’l-Muhtâr*, *Dürer*, *Mültekâ ve Gayruhum*)

Âkideyn hâzır oldukları sûrette muhayyara’da¹⁸⁵ olduğu gibi meclisin imtidadı hâlinde bile ittihâdı ve kezâlik (nikâhı kabul ettim mehri kabul ettim) misillü îcâb-ı kabule veya kabul-i îcâba muhâlif kelâmın ‘adem-i vücûdu îcâb ve kabulün şerâitindendir.

Halebî ile *Hindiyye*’de beyân olduğu vecihle sûret-i meşrûha da îcâbın cüz’ü bulunan mehir zikrolunduğuna ve cüz’ün nefyi ise küllün nefyini müstelzim bulunduğuna mebnî nikâh sahîh olmaz. Eğer nikâh kabul edilipte mehirden sükût olunur ise beyne’l-âkideyn nikâh münakit olur. *Halebî*’de zikrolunduğu üzere gâib hakkında kitâbet sûretiyle bir mecliste îcâb ve diğer mecliste kabul vukû‘ bulupta

¹⁸⁴ Lisân-ı arabîyyeyi bilene göre mes’ele böyledir. Bilmeyene ve hatta galat olarak öyle belleyene ve doğrusunu telaffuza dili dönmeyene göre ta‘birât-ı muharrafe ile nikâhın in‘ikâtını İbn ‘Âbidîn beyân etmiş ve *Redd-i Muhtâr*’da dahî Fetâvâ Ebû’s-Suûd’dan naklen bunu müeyyide sözler görülmüştür.

¹⁸⁵ Muhayyara eb ve ceddinin gayr-ı vâsıtasıyla tezvîc olunup bâliğa olduğunda sâhibe-i hıyâr bulunan sağîradır.

ittihâd-ı meclis olmasa akit sahîhtir.

İttihâd-ı meclisten maksûd âkideyn-i hâzırayndan birinin kable vukû‘-i’l-kabûl mecliste bulunmamak veya ihtilâf-ı meclisi mûcib olur bir işle meşgul olmak gibi ahvâlin mevcûd olmamasından ‘ibârettir. (*ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddî’l-Muhtâr*)

Müsemmâdan noksan etmek şer‘an sahîhtir. Meselâ zevce (bin kuruşa tezevvüc ettim) deyip zevce (beş yüz kuruşa kabul eyledim) dese zevce bini kabul ve beş yüzü had¹⁸⁶ etmiş olacağından müsemmâ sahîh olur ki bu da meclis-i akitte zevce tarafından mehir üzerine vukû‘ bulan ziyâdeyi zevcenin kabul eylesinin sıhhati gibidir. Meselâ zevce (bin kuruşa nefsimi sana tezvîc ettim) deyipte zevce (iki bin kuruşa kabul eyledim) dese mehir bin olup eğer zevcin ziyâde eylediği miktarı yine o mecliste zevce kabul ederse bu sûrette kavı-i müftâ bih üzere mehir iki bin olur. (*Halebî naklen ‘ani’l-Bahr*)

Îcâb ve kabulun faraza (ben kızımı yarın sana nikâh ettim) veya (eğer Zeyd yarın gelirse ben kızımı sana tezvîc eyledim) denilerek bir şeye izâfe ve ta‘lîk olunmaması ve iki kızı olan kimseye birini ismini zikir ve tasrîh etmeyerek bir şahsa akdetmek gibi menkûhenin mechûle olmaması dahî şerâit-i îcâb ve kabuldendir.

Lakin *Bezzâziyye*’de zikrolunduğu üzere iki kızdan biri mütezevvice ise akit fâriğaya yani gayr-ı müteehhileye munsarif olacağından sahîh olur.

Müslimenin nikâhında kavı-i esahha göre müteâkideynin rızâları tahakkuk eylemek için her biri âharın kelâmını işitmeleri ve mezheb-i muhtâr üzere nikâh olduğunu fehmeder âkil ve bâliğ iki müslim hür veya bir müslim hür ile iki müslime-i hürre şâhitlerin hâzır bulunmaları şarttır.

Zimmîyenin müslime nikâhında şâhideyn mezbûrenin dinine muhâlif olsa yani zimmîye musevî ve şâhideyn îsevî bulunsalar bile iki zimmînin şehâdetiyle akit hâsıl

¹⁸⁶ Had: Noksan etmek.

olur. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Reddû'l-Muhtâr, Kudûrî*)

(لا نكاح إلا بشهدين)^{xxvi} hadîs-i şerîfi mücebince bir kimse gerek şehirde gerek şehrin gayrı mahalde bilâ şühûd bir mer'eyi kendine akdeyledikten sonra şâhit bularak onlara haber verse nikâh sahîh olmaz. Meğerki şâhitlerin huzûrunda müceddeden lâzime-i akdi icrâ eyleye. (*Tahtâvî*)

Sağîranın pederi bir racülü mezbûreyi tezvîce tevkîl edip ba‘dehû babası meclis-i akitte hâzır olduğu halde vekîl bir erkeğin veya iki kadının huzûruyla sağîrayı birine tezvîc etse eb hükmen âkid olduğuna mebnî nikâh sahîh olur. Eğer sağîranın pederi mecliste hâzır bulunmaz ise vekîl müvekkilin ibâresini nakleden muabbir hükmünde olduğundan akit câiz olmaz.

Bir müslim âkile ve bâliğa olan bir kerîmesini yalnız bir şâhit mahzarında bir müslime tezvîc etse mezbûre mecliste hâzıra ise kendisi âkide olacağından akit câiz olur. Eğer mecliste hâzıra değilse akit nâfiz olmayıp icâzetine mevkûf kalır.

Ama kız sağîra veya mecnûne ise mecliste hâzıra bulunsa bile akdin kendisine nakli mümkün olmadığından ve velî de şâhit olamayacağından akit câiz olmaz.

Hindiyye'de gösterildiği üzere bir mer'e kendisini bir racüle tezvîc etmek için birini tevkîl edip müvekkile meclis-i akitte bulunduğu halde vekîl iki kadın huzûrunda nikâh etse in'ikât eder. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Bir kimse bâliğ kölesini kendi ile diğer biri huzûrunda tezvîc eylemek kavlı-zâhir üzere câiz değildir. Lakin tehhül için efendisi kölesine izin verse de ‘abd seyyid ile bir âhar racül mahzarında bir mer'eyi tezevvüc eylese sahîh olur çünkü köle efendisinin izniyle akde mübâşeret ettiğinde efendisi âhar kimse ile şâhit olur. Ama seyyidin mübâşereti sûretinde ‘abd şâhit olamaz. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Bir racül bir kimseye meclis-i akdin hâricinde (kızını bana veya oğluma tezvîc

^{xxvi} Tirmizî, *Sünen*, (No: 1104). [Nikah ancak şahitlerle birlikte olur.]

eyledin mi) dese ve o kimse de (tezvîc ettim) cevâbını verse racül kabul eyledim demedikçe akit olmayıp istihbâr olduğundan nikâh münakit olmaz. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Reddû'l-Muhtâr*)

Mer'e mecliste hâzıra olmadığı halde vekîl mezbûrenin babası isminde galat etse gıyâbette cehâlet olduğundan akit sahîh olmaz.

Kezâlik bir kimse bir kızı olup da hâzıra-ı bi'l-meclis değilken hîn-i akitte isminde galat etse akit sahîh olamaz. Meğerki her iki sûrette mer'e hâzıra olup da kendisine işâret oluna.

Gayr-ı mütezevvice iki kerîmesi olan kimse büyük kızını tezvîc etmeyi kast eylemişken galat olarak küçük kızının ismini tezkâr etse nikâh küçük kerîmesi için in'ikât eder. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr naklen 'ani'l-Hâniye*)

Nikâh irâde eden kimse bazı ahhâbını görücülük için bir kıza gönderipte kızın babası veya velîsi onların hûzûrunda mezbûreyi akdeylese mütekellim hâtıb ve bâkîler şâhit olmak üzere nikâh tahakkuk eder. [وبه يفتى] (*ed-Dürrü'l-Muhtâr naklen 'ani'l-Feth*)

Bir kimse kız babasına kerîmenin talâk hususunda emri senin yedinde olmak şartıyla bana nikâh et dese tefvîz kable'n-nikâh olduğundan peder için emir olamaz.

Kezâlik mütezevvic mer'eye emr-i talâk senin yedinde olmak üzere seni tezevvüc eyledim dese İmâm-ı Muhammed 'inde nikâh câiz ve talâk bâtıl olacağından mer'enin yedinde emir kalmaz.

Fakîh Ebû Leys hazretleriyle sâhib-i bahrın beyânına göre mer'e kendisini tezevvüc edecek olan racüle mahzar-ı şühûdda (irâde ettiğim vakitte talâk emri benim elimde bulunmak şartıyla nefsimi sana tezvîc eyledim) diyerek ibtidâ eylese ve racülde (o sûretle kabul ettim) cevâbını verse nikâh câiz ve emr-i talâk mer'enin yedinde vâki'

olur.¹⁸⁷ (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, İbn 'Âbidîn*)

Bir kimse fülân mer'eyi şu kadar mehir ile bana tezcîc et diye tevkîl eylediği racül kendiliğinden mehri bir miktar tezyîd etse akit nâfiz olmaz. Ber vechi muharrar ziyâde edilen miktardan zevcin ma'lûmâtı olmayarak zifâf vukû' bulsa müvekkilin icâzet veya fesh beyninde hıyârı bâkî olur. Eğer feshi ihtiyâr ederse mehr-i müsemâmâ mehr-i mislden ekall olduğu halde mer'e râziye olmuş bulunduğundan mehr-i müsemâmâ ve mehr-i misl mehr-i müsemâmâdan ekall bulunduğu sûrette tesmiye akd-i mevkûf zımnında bulunduğundan ve akd-i mevkûf ise akd-i fâsit gibi olduğundan mehr-i misl lâzım gelir.

Bir kimse bir kadını Allah Te'âlâ ve Rasülü şahit olsunlar diyerek tezevvüc etmek istese aslâ ve kat'â câiz olmaz. (*Mulahhas 'ani'd-Dürri'l-Muhtâr*)

Bir racül bir mer'eyi bulunduğu mahalden hârice çıkarmamak veya onun üzerine teehtül etmemek şartıyla farazâ bin kuruş mehir ile tezevvüc etse racül şarta vefâ eylediği halde mer'e için zikrolunan mehr-i müsemâmâ ve vefâ eylemediği takdirde mehr-i müsemâmâ mehr-i misle müsâvî veya mehr-i mislden ziyâde ise kezâlik müsemâmâ lâzım gelir ve eğer mehr-i müsemâmâ mehr-i mislden noksan ise mehr-i misle eblağ olunur. (*Kudûrî, Cevhera*)

Kadın kendisine zevc olacak erkeğin kendi üzerine câriye tutmamak şartına ta'lîken nikâha vekîl ta'yîn eylediği kimse şart-ı mezbûru takyîd etmeksizin tezcîc eylediğini yahut kadının ta'yîn eylediği racülün gayrıya kendisini vekîlin tezcîc ettiğini mezbûre istimâ' eyleyerek reddeylese her iki sûrette akit bâtıl olur. (*'Abdurrahîm*)

Hîn-i akitte mer'e tarafından zevc olacak racüle hıtâben (sen üzerime teserrî eylediğin halde bana meselâ bin altın nezrin olmak üzere beni tezevvüc eder isen sana

¹⁸⁷ Me'a mâ-fîh zarûret sahîha-ı meşrû'aya müstenid olmayarak zikrolunduğu vecihle talâk hususunda zevceye tefvîz olunacak olan emrin sû-i isti'mâle uğratılması ihtimâl kaviyyesine mebnî ihtiyât tahtında olan o misillü akitte 'adem-i tevessül daha ziyâde muvâfık-ı emr-i tevekkül olur.

nefsimi tezvîc eyledim) denilip racülde mahzar-ı şühûdda (ol sûretle kabul ve seni tezevvüc ettim) cevâbını verse nikâh sahîh olur. (*Behcet*)

Bir kimse şühûd-i lâzime huzûrunda hizmetkârı olan Zeyd'e kızım Hind-i sağîrayı sana tezvîc ettim deyip Zeyd ben dahî tezevvüc eyledim dese sağîra Zeyd'in menkûhası olur.

Mahzar-ı şühûdda âkideynden ehadühümâ âhardan ba'de't-taleb (verdim aldım) lafızlarından maksatları inşâ olduğu halde nikâh in'ikât eder.

Sağîrayı babası maraz-ı mevtinde vech-i meşrû' üzere bir ere tezvîc eylese câizdir. ('*Abdurrahîm*)

Bâkir diye tezevvüc edilen mer'e seyyib zuhûr etse nikâh sahîhtir. (*İbn Nuceym*)

Cünûn-i mutbik¹⁸⁸ ile mecnûn olan kimseye velîsi cânibinden mahzar-ı şühûdda mehr-i misliyle bir kadın tezvîc edilse nikâh münakit olur. (*Netîce*)

Mecnûne olan mer'enin kendisini âhara tezvîci sahîh olmaz. (*Ali Efendi*)

Mecnûn-i mutbikin menkûhasını kâdı tefrîka kâdir olamaz. ('*Abdurrahîm*)

Racül mer'enin rızâsı olmaksızın onu tezevvüc ve mer'e racülün rızâsı olmadığı halde nefsinı ona tezvîc etmek İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerince rızâyâ mevkûfen câiz ise de İmâmeyn-i Hü mâmeyn hazerâtı 'indlerinde meclis-i akitte kabul şart olduğundan tecvîz olunmamıştır.

Amcasının oğlu 'âmmının kızını sağîra ise bilâ isti'zân ve kebîre ise bil-isti'zân kendisine tezvîc eylemek câizdir. (*Kudûrî, Cevhera*)

Bir kadın zevc-i mutallikine (Allah ile ahdim olsun bir daha sana nefsimi tezvîc etmem) deyip ba'dehû yine tezvîc eylese nikâh sahîh ve kefâret lâzım olur. (*Netîce*)

¹⁸⁸Cünûn-i mutbik: Bir kimsenin cemî' evkâtını isti'âb eyleyen cinnet demektir.

Birinin mutallakası olan kadın vakt-i tatlîkten itibâren yetmiş beş gün murûrunda üç hayz görmekle iddetim münkağiye oldu diyerek nefsinin bir ere şühûd-i lâzime huzûrunda tezvîc eyledikten sonra zamân-ı tezvîcden otuz gün geçtiğinde müstebîn-i'l-hilka¹⁸⁹ bir cenîn-i meyyit¹⁹⁰ ilgâ eylese nikâh sahîh olmaz.

Bir kimse sağîr oğluna iki kızı olan bir şahsın kızlarından birini tezvîc etmek isteyipte babası kızlarından birini ta'yîn ve ismini tebeyyün etmeyerek mahzar-ı şühûdda (kızımı oğlun fûlâna nikâhla verdim) deyip oğlanın pederi de (oğlum için kabul ettim) cevâbını i'tâ eylese nikâh in'ikât eylemez.

Bir müslim câriyesini âzât eylemeksizin bir miktar akçenin mehr-i tesmiyesiyle kendine akdedip ba'dehû i'tâk etse usûl-i meşrû'a üzere tecdîd-i akit eylemeksizin akdi mâ-sebaka binâ ederek mezbûre ile mu'âmele-i zevciyyeyi icrâya kâdir olamaz. (*Behcet*)

Bir kimse ümm-i veledini¹⁹¹ i'tâk etmeksizin şühûd mahzarında âhara tezvîc eylese akit câiz olur. (*Netîce*)

Zât-ı hayz olup hâmil olmadığı halde i'tâk olunan ümm-i veled üç hayız görmeksizin kendini bir ere tezevvüc edemez. (*Ali Efendi*)

Bir kimse câriye-i müdebberesini¹⁹² veya ümm-i veledini âzât eylemeksizin kendisine akdeylese sahîh olmaz. (*Ali Efendi*)

Zeyd ümm-i veledini âhara tezvîc eyledikten ve nikâh tamam olduktan sonra

¹⁸⁹ Müstebîn-i'l-hilka: Cemi' a'dâsı kâmil ve müteayyin olan.

¹⁹⁰ Cenîn: Henüz rahm-i mâder de bulunan çocuk.

¹⁹¹ Ümm-i veled: Hamlini veyâ doğurduğu veledi efendisinin bendendir bu diye ikrâr ettiği câriyeye denir ki hükmü de müdebber gibidir fakat ümm-i veled cemi' maldan ve müdebber sülûs-i maldan âzât olur.

¹⁹² Müdebber: Lugatte de âkibet-i emre nazar manâsına olan tedbîrden me'hûz olarak (ben vefat eylediğim vakit âzât ol) gibi sözlerle 'ıtkı efendisinin meytine ta'lîk olunan câriyeye denir ki bu vecih üzere tedbîr-i mutlak ile tedbîr olunan câriye hakkında bey' ve hibe ve rehin ve irs misillü mu'âmelât-ı temlîke cereyân edemez. Ama tedbîr-i mukayyetle yani (bu yolculukta veya bu hastalıktan vefat edersem âzât ol) gibi sözler ile vukû' bulan tedbîr mu'âmelât-ı mezkûreye mâni' olamaz. Köleye müdebber denilir.

pişman olsa akdi fesh eyleyemez. (*Feyziyye*)

Bir racül mahzar-ı şühûdda câriyem Hind'i kölem Zeyd'e tezvîc eyledim dese nikâh mün'akıt olur.

Tevşîh'den naklen *Nehr*'de beyân olunduğu üzere hâmil olan câriyesini veya ümm-i veledini efendisi hamline ba'de'l-vukûf veledin kendisinden olduğunu kable'l-ikrâr âhara tezvîc eylese câiz ve bu sûrettelâleten nesebi nefy vâki' olur. Ama hamle vâkıf olmazdan evvel tezvîc etse nesebi nefyetmiş olmaz.

Sağîranın derecede müsâvî iki velîsi olup da biri bir belde de ve diğeri âhar bir şehirde sağîrayı başka başka adamlara akdetseler hangisinin evvel akıt eylediği bilinmediği sûrette nikâhların ikisi de fesholunur. (*İbn Nuceym*)

Mer'e-i kebîre tarafından rızâsıyla pederi ve racül cânibinden âharı bil-vekâle usûl-i meşrû'ası vecihle icrâ-ı akıt eyleseler nikâh tahakkuk eyler.

Bir kimse maraz-ı mevtinde ümm-i veledini i'tâk ve mehr-i misliyle kendisi tezevvüc ettikten sonra fevt olsa mezbûre tereke-i müteveffâdan mehrini ve hissa-ı irsiyyesini alır.

Bir kimse maraz-ı mevtinde câriyesini i'tâk ve mehr-i misliyle kendine nikâh ve duhûl ettikten sonra fevt olup câriyenin kıymetine ve mehr-i mezbûruna sülûs-i mal müsâit olsa câriye bilâ si'âye¹⁹³ âzât olacağından nikâh sahîh olup mezbûre terekeden hissa-ı zevciyyeti ve mehrini alır. (*Abdurrahîm mulahhasan*)

Efendisinin izni olmaksızın köle ve câriyenin nikâhı câiz olmaz. Bunlar bilâ izin tezevvüc ederlerse efendilerinin icâzetine mevkûf kalır. Eğer mucîz olur ise akıt câiz ve mucîz olmaz ise bâtil olur.

İzn-i mevlâ ile tezevvüc eden 'abdin akdi sahîh ve zevcesinin mehri

¹⁹³ Si'âyet: Köle veya câriyeye kendi rakabesini tahlîs için kesb eylemek manâsındadır ki ol sûretle istis'â olunan köle ve câriyenin mükellef olduğu meblağı husûla götürmek için çalışmasıdır.

rakabesinde deyn olmakla seyyidi vermez ise ‘abd mehir için bey’ olunur.

Efendisi câriyesini birine tezvîc eyledikten sonra kendi hizmetinde kullanmayarak zevcinin hânesinde tahliye etmek lâzım olmadığından mevlâsı isterse istihdâm eder ve vakit buldukça onunla birleşmesi için zevcine emreyler.

Seyyid câriyesini birine nikâh edip ba‘dehû âzât eylese mu‘tekaya hıyâr sâbit olacağından zevci hür veya ‘abd olsun mezbûre dilerse o nikâh üzere devâm ve isterse feshe kıyâm eder. Mükâtebe¹⁹⁴ hakkında dahî mu‘âmele böyledir.

İzn-i mevlâ olmaksızın tezevvüc eyledikten sonra i‘tâk olunan emenin ba‘de’l-izin nikâhı sahîh ise de hıyâr mu‘teber olmaz. (*Kudûrî, Cevhera mulahhasan*)

Bir kimse nâmzedine nişan nâmına bazı eşya verip yedinde mevcût iken tezevvücden fâriğ olsa verdiği şeyleri istirdâda kâdir olur. Zeydin nâmzedine verdiği nişan zâyî‘ ve namzedi de fevt olsa terekesinden tazmîn ettiremez.

Zevc ve zevceden her biri âhara eşya gönderip ba‘dehû talâk vâki‘ olduğunda zevc irsâl eylediği şeyleri ‘âriyet idi iddiâsıyla geriye alsa zevce dahî verdiği eşyayı ahzeylemeye kâdir olur. (*Behcet*)

Zevc zevcesine gönderdiği esvâbı ba‘de’t-tadlîk mehri mukâbilinde idi diye davâ ve zevce dahî hibe eylemişti diyerek iddiâ eyleyipte müddeâlarına beyyineleri olmasa söz zevcin olur. Nâmzedimdir diye mer’e nikâha cebr olunamaz.

Nâmzed olmakla ehadühümâ âhara vâris olamaz. (*Netîce*)

Nâmzedi bulunan mer’eden ferâgat eden racül mezbûrenin kızını veya oğlunun nâmzedi olan kadını tezevvüc eylese sahîh olur.

Zeyd nâmzedi olan Hind’e kable’l-akd kız karındaşım ol dedikten sonra onunla

¹⁹⁴ Mükâtebe: Hâllen tasrîfî ve müstakbelen rakabesi cihetinden kendisine hürriyyet verilmiş olan câriyeye denir ki akd-i kitâbetle ta’yîn olunan bedeli ne zaman tamâmen te’diye ederse ol vakit büsbütün âzât olur. Köleye mükâteb denilir.

teehhül etse câizdir. (‘Abdurrahîm, Ali Efendi)

Bir kimsenin nâmzedi olan mer’e nefisini âhara tezvîc eylese nişan diye irsâl eylediği eşyayı mevcûd olduğu halde o kimseye istirdâda muktedîr olur.

Nikâhtan evvel nikâha mâni‘ olmasın için kızın eb ve akrabasına verdiği nakit ve eşyayı zevc geriye alabilir.

Zeyd nâmzedi Hind’e nişan nâmıyla gönderdiği eşyayı geriye alsa Hind dahî onun mukâbili irsâl eylemiş olduğu şeyleri mevcûd ise istirdâd eyler.

Nâmzedi bir diğerini tezevvüc eylediğinde nişan tarîkiyle ehadühümânın âhara mukaddemen gönderdiği eşya telef olmuş olsa damân lâzım gelmez. (‘Abdurrahîm)

3.1.1.2. İkinci Bâb

(Muharremâta Dâirdir)

Nikâhın esbâb-ı tahrîmesinden biri karâbettir. (*Tenvîru’l-Ebsâr, ed-Dürrü’l-Muhtâr*)

Binâen ‘aleyh mütezevvicin yani tezevvüc murât eden erkeğin veya kadının furû‘u olan kızları ve evlâdının kızları ve usûlü bulunan babaları ve anaları ve analarının anaları ve ebeveyninin furû‘ları ve erkek ve kız karındaşlarının kızları ve bunların kızları ve ecdâd ve ceddâtının furû‘u olan bir batından munfasıla teyze ve hâleleri haramdır. (*Reddî’l-Muhtâr*)

Tafsîlâtı karîben zikrolunacağı vecihle esbâb-ı mebsûtadan biri de musâharattır. (*Tenvîr*)

Bu da medhûl bihâ olan nisânın usûl ve furû‘u ve ricâlin usûl ve furû‘unun halîleleri gibi. (*Halebî ve Gayruhû*)

Biri de [استعيز بالله] ^{xxvii} nass-ı celîli ve (وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ) ^{xxviii} hadîs-i şerîfi icâbınca neseb cihetindeki hurmet misillü radâ‘ cihetinden dahî olan hurmettir. Bunun bazı müstesneyâtı olduğundan radâ‘ bahsinde ityân olunur. (*Tenvîr, Tahtâvî*)

Diğeri mehârimden olan iki kız karındaşın beynini nikâhen veya milk-i yemîn ile vat’en veya dörtten ziyâde de ecnebiyyât beynlerini nikâhen cem‘dir. (*Halebî, Mültekâ*)

Biri de mülktür ki seyyidenin memlûküne ve câriyenin mâlikine nikâhı ve bir diğeri de şırttır ki [استعيز بالله] ^{xxix} nass-ı celîli iktizâsı üzere dîn-i semâvîsi olmayan ve hâlik-i kevneyni ve mâ fihimâ olan vâcibu’l-vucûd hazretlerini münkir bulunan dehriyye ve kevkeb ve sanem ve ateşperest olan sâbiyye ve mecûsiyye misillü müşrike ile mürteddenin akdi gibi. (*Dürer, Halebî, Bahr, Reddû’l-Muhtâr*)

Biri dahî talâk-i rici‘ ve bâinde hürrenin iddeti içinde olsa bile (لا تُنكِحُ الْأُمَةَ عَلَى) ^{xxx} hadîs-i şerîfi delâletiyle hürre-i menkûha üzerine câriyeyi nikâhen idhâl veya ikisini birden akd-i vâhide ile akdeylemektir ki her ikiside gayr-ı câizdir.

Şayet ikisi birden bir akit ile tezevvüc eyledilerse bu sûrette hürrenin nikâhı sahîh ve câriyenin ki bâtıl olur.

Ama câriyenin diğeri câriye üzerine veya akd-i vâhide ile ikisinin me‘an nikâhı

^{xxvii} en-Nisâ 4/23. [Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.]

^{xxviii} Buhârî, *el-Câmi‘*, (No: 4941). [Süt emzirme doğumun (nesebin) haram kıldıklarını haram kılar.]

^{xxix} el-Bakara 2/221. [İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğinde hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.]

^{xxx} Beyhakî, *Süneni’l-Kübrâ*, (No: 14004). [Hürre üzerine cariye nikahlanmaz.]

yahut zinâdan olan babasının veya anasının yine zinâdan kız karındaşı bulunsa bu sûretlerin cümlesinde nikâh ona haramdır. (*Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr*)

Zikrolunan âyet-i kerîme de ced ve ceddenin li-ebeveyn veya li-eb ve li-ümm olan teyze ve hâleleri ve usûl ve furû'unun mâ-'adâsı olan akraba muharramâta idhâl ve [استعيذ بالله] (وَأَجَلْ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ) ^{xxxiii} mazmûn-i şerîfiyle mütezevvicin li-ümm hâlesinin hâlesi ve li-eb teyzesinin teyzesi 'umûcesinin ve hâlesinin ve dayı ve teyzesinin kızları gibi helal kılındı. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Hâle hâlesinde en yakın hâle vâlide tarafından ise uzağı haram olmadığı gibi teyze teyzesinde en yakın teyze baba tarafından olursa onun da uzağı haram olmaz ama baba hâlesiyle ana teyzesi ne kadar 'âlî gitse haram olur. (*Reddû'l-Muhtâr*)

Ânifen zikrolunduğu vecihle hâle eğer li-ebeveyn yahut li-eb ise o hâlenin hâlesi haramdır. Çünkü hâlesi pederinin li-ebeveyn ya li-eb kız karındaşı olduğu halde onun hâlesi pederinin babası olan ceddinin kız karındaşıdır ki bu da muharramâtandır.

Lakin hâle li-ümm ise ol vakit hâlesinin hâlesi haram değildir. Zîrâ hâlenin vâlidî babasının anasının zevci oluyor. Bu takdirce li-ümm hâlenin hâlesi baba anasının zevcinin hemşerisi olduğundan evlâ bi't-tarîk helaldir.

Teyze eğer li-ebeveyn veya li-ümm ise o teyzenin teyzesi haram olup li-eb olduğu sûrette helaldir. Çünkü en yakın olan teyzesinin anası mütezevvicin anasının babasının zevcesi olup anasının anası olmadığından onun kız karındaşı mütezevvicin anasının babasının zevcesinin kız karındaşı oluyor. Binâen 'aleyh ceddin zevcesinin kız karındaşı mütezevvice haram olmaz. (*Tahtâvî*)

^{xxxiii} en-Nisâ 4/24. [Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan karı-koca ilişkisi yaşadıklarınıza kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.]

usûl ve furû‘un halâili haramdır. Bunun istisnâları bâb-ı radâ‘da beyân olunur.

Bir kimse babasının câriye-i mevtûasını milken iştirâ etse istimtâ‘ı kendine haram ve aksi takdirde yani câriyeyi pederinin vat‘ı eylemediği ma‘lûm olduğu veya şekk eylediği sûrette helal olur. Zîrâ ‘adem-i mücâme‘atı yakînen bilmek nâdir ve müte‘assir olmakla ilimden maksat galebe-i zanna şâmil olan ilim olduğuna ve şekk ise hıll-i yakîniyyeyi izâle etmeyeceğine nazaran sûret-i mezkûra da vat‘ın hıllı lâzım gelir. (Tenvîr, ed-Dürri‘l-Muhtâr, Tahtâvî, Halebî, Reddû‘l-Muhtâr)

Zevce-i mevtûasının kızı ve menkûhasının anası sıhriyyet sebebiyle zevce haram olduğu gibi mezniyyesinin anası ve li-ümm ve li-eb ceddeleri de musâharat itibârıyla tahrîm olundu. [كما مر]

Hurmet-i musâhara zinâ ile dahî sâbittir. Binâen ‘aleyh zânînin mezniyeye ve mezniyenin zânîye neseben ve radâ‘en dahî usûl ve furû‘ları haramdır. Lafz-ı zinâdan vat‘ı haram maksut olmakla bu da nikâh-ı fâsit veya şîrâ-ı fâsit ile ma‘kûde olan zevce ve câriyenin ve mükâtebe ve eme-i müşrike ve mecûsiyyenin ve hayz ve nifas halinde bulunan menkûha ve câriyenin ve zihâr¹⁹⁵ ettiği zevcesinin haram olan vat‘larına ve

¹⁹⁵ Zihâr: Zevce, menkûhasının küllen vücûdunu veya a‘dâsından küll ifade eden ra’s ve rakabe ve emsâli mahallerinden yahut nisf ve sülûs gibi cüz‘i şây‘inden birini neseb ve radâ‘ cihetinden kendisinin müebbeden mehâriminden olan mer‘enin zahr, batn, fehîz gibi zevce için nazar etmek haram bulunan bir uzvuna teşbîh eylemektir ki işbu teşbîh menkûhayı küllen veya cüz‘en talâkın muzâf olduğu şeye teşbîh olduğundan hükmü kefâret eyleyinceye kadar zevcin hâiz-i nikâh olan zevcesinden istimtâ‘ının hurmetini istilzâm eyler. Meselâ zevce tarafından menkûhasına hitâben sen bana vâlidemin zahrı gibisin denilmek külle veya senin ra’sın bana mâderimin fehîzi gibidir denilmek küllden muabber bih olan uzva yahut nısfın veya sülûsün bana hemşerimin batnı veya senin zahrın bana teyzemin zahrı gibidir denilmek dahî cüz‘ü şâi‘a delâlet eder. Zihârın zuhûrunda [استعِذَ بِاللَّهِ] (رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا) [Mücâdele 58/3, Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.] âyet-i celîlesi iktizâsınca kefâret vâcib olduğundan kudret var ise ‘itk-ı rakabe etmek ve yok ise şehrayn-i mütetâbiayn oruç tutmak yahut altmış fakiri it‘âm etmek sûretiyle kefâret olunur ve kefâret edinceye değin zikrolunduğu üzere menkûhasına vat‘ı ve bunun devâ‘îsi olan mess ve takbîl mu‘âmelesi zevce üzerine haram olur. Eğer zevce kable‘l-kefâret vat‘ı ve devâ‘îsi mu‘âmelesinde bulunursa istiğfâr etmek icâb eyler. Kable‘l-kefâret istimtâ‘ ve devâ‘îsinde bulunduğu sûrette Saîd b. Cübeyr iki ve İmâm-ı Nehaî üç kefâret olunması ve zevce ve zevcenin hacceylemesi lâzım olduğunu beyân ederler. (Hulâsa ‘ani‘d-Dürri‘l-Muhtâr, Mültekâ, Mecma‘u‘l-Enhur) Zihârın vukû‘una sebep olan teşbîhâtтан begâyet tevakkî ve tahazzur olunması ve kütüb-i fıkhiyye de zihârın bâb-ı mahsûsu olduğundan tafsîlâtına ittilâ‘ arzu olunduğu halde bunlara mürâcaat edilmesi ihtâr olunur.

zevcin hâl-i ihrâm veya sıyâmda vukû‘ bulan vat'ı haramına da şâmindir.

Erkeğe bi's-şehvet mess veya zekerine nazar eden mer'enin âliyen ve sâfilen usûl ve furû‘u erkeğe ve kadını şehvetle mess veya dâhil-i fercine velev camdan yahut içinde bulunduğu sudan nazar eden racülün kezâlik âliyen ve sâfilen usûl ve furû‘u kadına haramdır.

Çünkü mess ve nazar bi's-şehvet devâ‘î-i mücâme‘attan olduğundan hurmet-i musâharayı îcâb hususunda duhûl gibidir. (من مسَّ امرأةً بشهوةٍ حرَّمَتْ عليه أمُّها وابنتُها) ^{xxxvi} ve (من نظرَ إلى فَرْجِ امرأةٍ لم تحِلَّ له أمُّها وابنتُها) ^{xxxvii} hadîs-i şerîfleri bunlara delildir.

Müstersil¹⁹⁶ olan saçın mâ dînünü ki cihet-i ra'se mülâsık bulunan kısımdır gerek bunu gerek vusûl-i harâreti mâni‘ olamayan hâilin vücûdu takdîrinde bile helâli olmayan nisânın a‘dâ ve cevârihinden birini bi's-şehvet mess etmek ve *Hulâsâ*'nın tashîhine göre şakq-i ferce kezâlik şehvetle nazar eylemek dahî sübût-i hurmet-i musâharayı mûcib olan ahvaldendir.

Şehvete itibâr mess ve nazar vaktinde olup ondan sonra peydâ olan şehvet gayr-ı mu‘teberdir. Bu bâbta şehvetin haddi aletin taharruk ve intişârı veya evvelce vâki‘ olan hareketin mess ve nazar sebebiyle izdiyâdıdır. [وبه يفتى]

Ferce nazarda taharruk-i aletin ‘adem-i iştirâtı da *Cevhere*’de müftâ bih olarak gösterilmesine nazaran her iki kavlin mu‘teber olduğu anlaşılıyor.

Mess veya nazarla hurmet-i musâharanın sübûtu inzâl vâki‘ olmadığı sûrette olup eğer hîn-i mess veya nazarda inzâl vukû‘ bulursa hurmet tahakkuk etmeyeceğine dâir İbn Kemal ve gayrıları tarafından fetvâ verilmiş ve ‘adem-i inzâlde matlûb mucâme‘at ve vukû‘-i inzâlde maksût mücerred şehvet olduğunun tebeyyün

^{xxxvi} Bu ifadeler bir hadise ait olmayıp ifadelerin benzeri Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sinde bulunmaktadır: (ومن مسَّه امرأةً بشهوةٍ حرَّمَتْ عليه أمُّها وابنتُها) Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. Talâl Yûsuf, (Beyrut, Dâr-u İhyâ-i't-Türâs, t.y.), c.1 s.188. [Kim bir kadına şehvetle dokunursa onun annesi ve kızı kendisine haram olur.]

^{xxxvii} İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (No: 17013). [Bir kadının fercine nazar eden kimseye o kadının annesi ve kızı helal olmaz.]

¹⁹⁶ Müstersil: Aşağı sarkmış olan.

eylemesini illet olarak *Halebî* ve diğerleri beyân ve işâret eylemişlerdir. Çünkü ‘adem-i inzâl vat’ı mufdî olup inzâl ise cimânın maksût olmadığına dâl olmakla hurmet sâbit olmuyor.

İnzâl hurmeti mûcib olmaz demekten maksat ibtidâen bi’ş-şehvet messte hakikat mestûr olduğundan işbu hakikat tebeyyün edinceye kadar messin hükmü mevkûf olmakla inzâlin vukû‘uyla maksadın cimâ‘ olmayıp mücerred şehvet olduğu tezâhür ederek hurmetin sâbit olmamasıdır.

Ama inzâlin ‘adem-i vukû‘unda ber vechi muharrar maksûdun vat’ı olması anlaşılmasıyla hurmet sübût buluyor. Binâen ‘aleyh bu bâbda mess ile hurmet sâbit olur da inzâl ile sâkıt olur manâsı maksût olmayıp belki hakikatin tezâhürü matlubtur. Zîrâ hurmet-i musâhara sâbit olduktan sonra asla sâkıt olmaz. (*Reddû’l-Muhtâr*)

İmra’ede ve şeyh-i kebîr ve ‘innîn¹⁹⁷ ve mecbûbta¹⁹⁸ şehvet teharrukât-ı kalbiyyeden veya onun tezâyüdünden ‘ibârettir.

Hunsâ-ı müşkilin nisâyâ tâbi‘ olduğunu İbn ‘Âbidîn beyân ediyor.

İştihâ’ hükmü tahtında bulunan acûz-i bed-ligâya vech-i meşrûh üzere vukû‘ bulan mess ve nazar dahî mezbûre veledde mahal olmakla imra’e-i müştehat gibi hurmet-i musâharayı mûcibtir.

Aynadan veya içinde bulunmadığı sudan in‘ikâs ile dâhil-i ferci görünen kadının usûl ve furûu nâzıra haram olmaz. Zîrâ merî olan aslı olmayıp belki in‘ikâs sûretiyle misâlidir.

Sinn-i müştehat bil-ittifâk dokuz yaş ve ondan yukarısı olduğu ve binâberîn bundan dîn yaşta bulunan sağîra gayr-ı müştehat bulunduğu cihetle onu mess veya nazar yahut vat’ı ile inzâl vâki‘ olsun veya olmasın hurmet-i musâhara sübût bulmaz.

¹⁹⁷ ‘İnnîn: Burada mutlakan cimâyâ muktedir olmayan kimse maksuttur. Zîrâ ‘innîn iki nevi‘ olup biri bâkire mukârenet edemeyip seyyib ile mücâme‘at eder ve diğeri her ikisiyle cimâyâ kudretyâb olamaz.

¹⁹⁸ Mecbûb: Zekeri ve husyeteyni maktû‘ olan.

İmdî bir racül müştahât olmayan sağîrayı tezevvüc ve duhûldan sonra tadlik edipte iddeti ba‘de’l-inkidâ mezbûre diğer ere varsa ondan hâsıl olan kızı evvelki ehli olan racül-i mezkûra tezevvüc etmek câiz, çünkü hurmet-i musâharanın şartı olan iştihâ-ı sağîra gayr-ı hâizdir. Ama anası mücerred akit sebebiyle muharramadır.

Şehvetle mess ve nazarda ‘âmd ve nisyân ve ikrâh ve hata ve sâhib-i sirâcın beyânına göre nevm halleri beyinde bir fark yoktur.

Binâen ‘alâ zâlike zevc cimâ’ kastıyla ve zevcesini îkâz ediyor zannıyla hataen eliyle zevcesinin müştahât olan kızını ve yine o kasıtlı zevce zevci zannederek zevcinin murâhık oğlunu vücûd-i şehvetle yahut şehvetin izdiyâdıyla mess eylese ümm ebeden zevcine haram olur. (*ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû’l-Muhtâr*)

Dâmat kâim vâlikesini fem ve zeķan¹⁹⁹ ve ĥadd²⁰⁰ ve ra’s veya sâir a‘dâsının birinden takbîl etse ‘adem-i şehvet sâbit olmadıkça zevcesi ona haram olur. (وهو الصحيح)

Kezâlik kâim vâlide dâmadını şehvetle mess veya takbîl edipte inzâl vâki’ olmasa kerîmesi dâmadına haram olacağı *Behcet*’de muharrardır.

Ümm-i zevcenin mahall-i ma‘hûdünü messte vücûd-i şehvet tabî‘î olmakla bundan mâ-‘adâ a‘dâsından birini zevc mess eylemekle hâl-i şehvet ma‘lûm olmadıkça zevcesi haram olmaz. Zîrâ kubled²⁰¹ aslanan şehvet olup messte ise ilim kifâyet eder.

Mu‘âneķa ve ķars²⁰² ve ‘add²⁰³ dahî şehvetsiz olduğu bilinmedikçe mer’e-i ecnebiyye için bile hurmet-i musâhara da takbîl hükmünü hâiz vücûd-i şehvet ehadühümâdan yalnız birinde bulunmak kâfidir.

Mes’ele-i muharrarada murâhık ve sekrân bâliğ ve sâhî gibidir. Binâen ‘aleyh sermest olan bir kimse müştahât bulunan kızını öpse kızın anası ona haram olacağı

¹⁹⁹ Zeķan: (نقن) Çene.

²⁰⁰ Ĥad: (خذ) Yanak.

²⁰¹ Kuble: Öpmek.

²⁰² Ķars: (قرص) Çimdiklemek.

²⁰³ ‘Add: (عض) Isırmak.

Kunye'de mestûrdur. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr*)

Zeyd oğlunun mevtûası olan câriyeyi şehvetle mess veya takbîl eylese mezbûrenin vat'ı her ikisine de müebbeden haram olur.

Zevc zevcesinin müştêhât bulunan süt kızını kezâlik bi'sh-sehvet mess veya bûse edipte inzâl olmasa hurmet-i musâhara sübût bulur.

Bir kimse haramının kızının veya oğlunun müştêhât olan kızını şehvetle mess etse kendisine halîlesinin hurmeti tahakkuk eder. (*Behcetü'l-Fetâvâ*)

Hurmet-i musâhara ile nikâh mürtefi' olmayıp yalnız ifsâda münkalib olacağından mütârekeden ve inkiâf-ı iddetten evvel zevcenin âhar biriyle tezevvücü câiz ve helal olmayacağı gibi zevceyi zevcin vat'ı dahî zinâ olmaz. Belki şüphe ile kırbân olduğundan hadd mündefi' olur. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr ve Gayruhû*)

Pederi tarafından ferc-i binte şehvetle nazar vukû' bulsa veya bir şeyden dolayı hâsıl olan havf ve feza'a mebnî müştêhât bulunan kızı babasının firâşına 'uryân olarak duhûl ve mess eylemekle pederine hareket zâhir olsa babasına kızın anası haram olur. (*Hâniyye*)

Bir kimse zevcesi döşeği zannıyla kızının firâşına gırıpte bedenine dokunmaksızın dönüp çıksa bu mertebe ile kızın anası zevce haram olmaz. (*Ali Efendi*)

Gerek kadın gerek erkek tarafından olan takbîlin şehvetle vukû'unu kadının iddiâsı sûretinde zevc inkâr edecek olursa zâhir-i hâl kendisini tekzîb etmedikçe zevc tasdîk olunur. (*Reddû'l-Muhtâr*)

Şehvetle olan lems ve takbîldeki ikrâra veya nefs-i lems veya takbîle yahut racûlün zekerine ve mer'enin fercine bi'sh-sehvet vukû' bulan nefs-i nazara ve kezâlik bunlarda vâki' olan ikrâra kavî-i muhtârda şehâdet makbûledir. Zîra şehvet, aleti münteşir olanlar haklarında ma'lûm olup intişâra mâlik olmayan imra'e ile 'innîn ve mecbûb ve mürd-i salhurde misillülerde ise (televvün-i sîmâ ve ra'sa-i a'dâ gibi) bazı âsâr ve 'alâim ile fil-cümle itilâ' hâsıl olabilen hâlâttandır. (*Tenvîr, ed-Dürrü'l-*

3.1.1.4. Dördüncü Bâb

(Mehârim Beynini Cem'in 'Adem-i Cevâzı Tafsîlâtını Müştemildir)

Muharramâtta icmâlen zikrolunduğu üzere nikâhen ve iddeten neseb ve radâ' cihetinden mehârim beynini cem' haramdır. İddet her ne kadar talâk-ı bâinden olur ise de yine hüküm birdir.

İddet-i mezkûra talâk-ı ric'iden ve ümm-i veledin i'tâkından²⁰⁴ ve nikâh-ı fâsîdin tefrîkinden olan iddete de şâmilidir.

Kezâlik vat'en milk-i yemîn ile hangisi müzekker farzolunsa diğeri ebeden helal olmayan iki kadın yani iki 'âmmete²⁰⁵ ve iki hâlete²⁰⁶ meyânelerini cem' dahî haramdır. Bir mer'e ile onun 'âmmete veya hâletesi yahut neseben ve radâ'en ana ile kızı beynlerini cem' gibi.

İşbu hükmün delili *Sahîh-i Müslim* ve *Ebû Dâvud* ve *Tirmizî* ve *Nesâî*'de rivâyet olunan (لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَاتِهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أَخِيهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أُخْتِهَا فَإِنَّكُمْ إِذَا (فَعَلْتُمْ ذَلِكَ قَطَعْتُمْ أَرْحَامَكُمْ) hadîs-i şerîfidir.^{xxxviii}

Meselâ iki racûlden her biri diğlerinin vâlidesini tezevvüc edipte birer kızları vücûda gelse bu iki kızın her biri âharın 'âmmetesi yahut iki kimse yekdiğerinin kerîmelerini tezevvüc eyleyipte her birinden birer bint hâsıl olsa bunların her biri âharının hâletesi olurlar. Binâen 'aleyh mezbûratânın mâ-beyni nikâhen ve iddeten ve

²⁰⁴ Bu iki mes'elede İmâmeynin Hazreti İmâm'a muhâlefetleri vardır.

²⁰⁵ Yekdiğerinin vâlidesini tezevvüc etmiş bulunan iki kimsenin sulbünden kalan iki kız birbirinin 'âmmetesi olur.

²⁰⁶ Ehadühümâ âharın kızını tezevvüc etmiş bulunan iki kimsenin sulbî kızları birbirinin hâletesi olur. (*Reddû'l-Muhtâr*)

^{xxxviii} Buhârî, *el-Câmi'*, (No: 5108); Ebû Davud, *Sünen*, (No: 2065). [Bir kadın teyzesi, halası, erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı ile nikahlanamaz. Şayet böyle bir şey yaparsanız akrabalık bağını kesmiş olursunuz.]

milki-yemînle vat'ên cem' edilemez.

Lakin bir kadın ile zevc-i sâbıkının kızı beyinlerini cem' ile nikâh câizdir.

Çünkü zevc-i sâbıkın kızı müzekker farzolunup meselâ o zevcin oğlu olsa mezbûre kadını (babasının mevtûesi olup analığı bulunduğundan) tezevvüc eyleyemez.

Ama bil-'aks kadın müzekker farz edilse zevc-i sâbıkın kızını (racül-i ecnebînin kızı olmuş olacağından) kendisine almaya cevâz vardır.

Yahut bir imra'e ile oğlunun zevcesi aralarını cem' etmek kezâlik câizdir. Zîrâ imra'e-i mezbûre müzekker farz olursa kendine oğlunun zevcesini tezevvüc haram olur ise de lakin oğlunun haramı müzekker farz edilse kendisine ecnebiyye olacağından tezevvücü mücâzdır.

Mukaddimen câriyeyi ba'dehû onun seyyidesini tezevvücle beyinlerini cem' tecvîz olunmuş ise de ikisi bir akit ile tezevvüc edilirse cem' câiz olmayıp belki sâbıkta beyân olunduğu üzere hürrenin nikâhı sahîh ve emenin ki bâtıl olur. Meğerki her biri başka başka akdedilmiş ola. Lakin muharramâtta zikredildiği vecihle seyyidenin nikâhı eğer mukaddem vâki' olmuş ise câriyenin akdi gayr-ı sahîhtir. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî*)

Zevc menkûhasının üvey anasını zevcesi üzerine tezevvüc edip onunla cem' eylese câizdir.

Kezâlik zevcenin müteveffâ babasının ümm-i veledini zevc zevce üzerine tezevvüc ederek kendisiyle cem' eylemek sahîhtir.

Duhûl ve halvet vukû'undan evvel tadlîk olunan mer'eye iddet lâzım olmadığından talâktan bir gün sonra mezbûrenin kız karındaşını tezevvüce cevâz vardır. (*Behcet*)

Zevc zevcesinin anasının kız karındaşını nikâhen zevcesiyle cem' edemez. (*İbn Nuceym*)

Bir kimse haramının li-eb er karındaşının li-ümm kız karındaşını tezevvüc ve haramıyla cem‘ eder. (Ali Efendi)

Vat’ı olunan câriyenin kız karındaşı nikâh-ı sahîh ile tezevvüc edilirse sahîhtir.

Çünkü mezbûre câriyenin vat’ı istihdâm kabîlinden olmak münâsebetiyle hemşerisini nikâh ehlinden sâdır ve mahallinde vâki‘ olmuş olur. Şu kadar ki ehadühümâdan câriyenin bey‘i ve ‘ıtkı ve hibesi ve kitâbeti ve vefâtı misillü esbâb-ı tahrîmiyyeden biri vukû‘ bulmadıkça menkûhaya ve üht-i menkûhanın talâkı ve mevti vâki‘ olmadıkça câriyeye vat’ı helal olmaz. Zîrâ bunlardan birine mücâme‘atın helal olması âharın istimtâ‘ı haram olmasına mütevakıf ve bu bâbda menkûha her ne kadar mevâtü değilse de nikâh vat’ı hükmünü hâizdir.

İbn Kemal’in beyânına göre devâ‘î-i cimâdan olan şehvetle lems ve mess ve kuble gibi hallerin memlûkü hakkında evvelce vukû‘u vat’ı hükmünü hâiz olduğundan bu sûrette câriye menkûhanın ve menkûha câriyenin hurmetini müstelzimdir. (ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî)

Şöyle ki bir kimse câriyesini takbîl veya şehvetle lems veya mess eyleyipte ba‘dehû onun hemşerisini tezevvüc etse onlardan biri zikri sebk eden esbâb-ı tahrîmiyyeden biriyle haram olmadıkça ikisinin de vat’ı helal olmaz. (Reddû’l-Muhtâr)

Bir kimse iki kız karındaşı yahut hangisi müzekker farz olursa diğeri âharına helal olmayan iki kadını birlikte akd-i vâhid ile nikâh etse veya her birini başka başka akit ile tezevvüc edipte hangisinin nikâhı evvel olduğunu unutsa²⁰⁷ her iki sûrette zevcin onlardan ayrılması lâzım gelir.

Eğer zevc onlardan müfârat etmez ise ma‘lûmu oldukça def‘an li’l-ma‘siyet bunların beynleri hâkim-i ş-şer‘ tarafından tefrîk edilir ve işbu tefrîk zevc cânibinden

²⁰⁷ Eğer unutmamış ise evvelkisi ‘alâ’t-ta’yîn sahîh ve ikincisinin akdi bâtıl olacağından ikincisi tefrîk olunur ve akd-i bâtıla dühul vâki‘ olmadıkça mehir terettüb etmez. (Reddû’l-Muhtâr)

vukû‘ bulan talâk gibi talâk sayılır. Hatta zevce sonradan onunla tezevvüc eylemiş olsa bile mezbûratândan her birinin talâktan bir talka tenâkus eder.

Nisyân mes’elesinde vâki‘ olan tefrîkte eğer duhûl vukû‘ bulmamış ise nısf-ı mehr lâzım gelir. Çünkü bu bâbda sâbıkanın nikâhı sahîh ve lâhikin ki gayr-ı sahîh olup nikâhı sahîh olan sâbıkanın kable’ d-duhûl mufârakatı îcâb eylese ikisine bir nısf-ı mehir terettüb eder ve bu tefrîk mücerred vukû‘u cehle mebnî ta’yîn eylemesi sebebiyle zevcelerin ikisine de mehrin nısfı iktizâ eyler.

Ama akd-i vâhidle ikisinin me‘an tezevvücü halinde nikâhları bâtıl olduğundan tefrîk kable’ d-duhûl ise asla ne mehir ve ne de iddet lâzım gelir. Eğer tefrîk duhûlden sonra ise her ikisine mehr-i mislin ve mehr-i müsemmânın ekallî âit ve onlara iddet lâzım olur.

Bir mehrin tansîf edilmesi meselâ her birinin mehri biner kuruş olmak sûretinde nısfı olan beş yüz ikisine munkasimen verilmesi gibi.

Mehirlerin cinsen ve kadren mütesâvî bulunması ve hîn-i akitte tesmiye edilmiş olması ve furkatın bir minvâl mezkûr duhûldan mukaddem bulunması ve her ikisinde bilâ-beyyine kendisinin nikâhı diğerinden evvel olduğunu iddiâ eylemeleri sûretindedir.

Ama mezbûratânın akitlerinin hangisi evvel olduğunu ta’yîn edemedikleri sûrette muḏza lehin cehâleti sıhhat-i kazâya mâni‘ olduğundan bir şeyle hükmolunmaz.

Eğer yalnız biri nikâhının âharından sâbık olduğuna dâir beyyine ikâme eylerse onun nikâhı sahîh ve diğerininki bâtıl olur.

Mehirler kadren ve cinsen muhtelif ve ma‘lûm olurlarsa meselâ *Halebî*’nin beyânı vecihle kadren birinin mehri bin ve diğerinin iki bin kuruş sîm ve cinsen birinin mehri bin kuruş fîḏda ve âharının bin kuruş zeheb akçe veya kadren ve cinsen ehadühümânın mehri bin kuruş gümüş ve âharının iki bin kuruş altın akçe olsa her birine mehr-i muayyeninin rub‘u âit olur.

Mehirleri ‘alâ hidetin bi ‘aynihâ ma‘lûm olmaz ise ekall-i müsemmeyeynin nısfı münâsafeten taksîm olunur.

Şöyle ki zevcelerinden birinin mehri bin ve diğerinin altı yüz kuruş olup fakat hangisinin bin ve hangisinin altı yüz olduğu bilinmese ekall-i müsemmeyeyn olan altı yüz kuruşun nısfı bulunan üç yüz kuruş bi’t-tansîf her birine yüz ellışer kuruş olarak i’tâ edilir ki bu da ekall-i müsemmeyeynin rub‘u demek olur.

Mezbûratândan hiçbir i için tesmiye-i mehir olunmamış olduğu takdirde ikisine bir müt‘a lâzım gelir ki kendilerine nısf-ı mehir bedeline bir (dir‘ ve himâr ve milhâfe) verilir.

Eğer birisinin tesmiye-i mehri bulunupta diğerinin bulunmaz ise tesmiye-i mehri bulunan imra’eye müsemmânın rub‘u ve bulunmayan mer’eye müt‘anın nısfı lâzım gelir.

Furkat duhûlden sonra vukû‘ bulmuş ise duhûl ile mehir takarrur eylemiş olacağından her biri için tam bir mehir müterettib olur.

Zikrolunan mes’eleden ber vechi âtî dört sûret teşekkül eder ki bunlarda mezbûratânın müsemmâları ya müttehid veya muhtelif ve her iki sûrette mehr-i mislleri kezâlik ya müttehid yahut muhtelif olmaktan ‘ibâret olup mezbûralardan birinin nikâhı ise sahîh ve diğerininki fâsit bulunmakla nikâhı sahîh olana mehr-i kâmil ve fâsit olana mehr-i misl lâzım iken zât-ı sahîh ile zât-ı fâsit mechûl olduğundan müteyakkin olan miktar suver-i erba‘ada beynlerinde taksîm olunmak îcâb eder.

Şöyle ki eğer müsemmeyeyn ile mehreyn müttehid olursa ehad-i müsemmeyeyn ile ehad-i mehreyn veya yalnız müttehid bulunursa ehad-i müsemmeyeyn ile ekall-i mehreyn ve kezâlik yalnız müsemmeyeyn muhtelif olursa ekall-i müsemmeyeyn ve ehad-i mehreyn ve eğer müsemmeyeyn ile mehreyn muhtelif bulunursa ekall-i müsemmeyeyn ile ekall-i mehreyn i’tâ olunur. Yani bunlardan her biri cem‘ ile münâsafeten taksîm edilir. (*İbn ‘Âbidîn*)

Ama bunlardan yalnız birine duhûl vukû‘ bulmuş ise medhûl bihâya

müsemmânın nısfıyla mehr-i misl ve müsemmmâdan ekallinin nısfı vâcip olur.

Zîrâ medhûl bihâ sâbıkâ ise tamâm-ı müsemmmâyı, müteehhira ise mehr-i misl ile müsemmânın ekallini alacağından tekaddüm ve teehhur meçhul olduğu için her birinin nısfını alır.

Medhûl bihânın gayrı olan imra'eye müsemmânın rub'u lâzım gelir. Çünkü sâbıkaya kendi müsemmmâsının nısfı ve müteehhiraya asla bir şey vâcip olmadığından nısf-ı mehir bi't-tansîf yalnız rub'u i'tâ kılınır.

Mes'ele-i mezkûrada zevc zevcâtından hangisinin nikâhı sâbık olduğunu bilmeyerek duhûl eylediğini ikrâr eylemek şarttır.

Zîrâ bilerek dâhil olursa medhûl bihânın sıhhat-ı nikâhına hükmolunur ve tamâm-ı mehir lâzım gelir ve artık diğerinin müteehhira olduğu zâhir ve binâen 'aleyh nikâhı bâtil olduğu sebeble onunla beynleri tefrîk edilir ve duhûl vâki' olmuş olmadıkça nikâh-ı bâtila bir şey terettüb etmez. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Dürer, Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr*)

Bir kimse mahall-i âharda olan zevcesini fevt oldu zannıyla onun kız karındaşını tezevvüc eyledikten sonra zevce sağ olarak zuhûr etse nikâh-ı sâni fâsit olmakla zevce-i sâniye tefrîk olunduğunda iddeti munkâdiye oluncaya kadar eski zevcesini vat'ı edemeyip onun iddeti munkâdiye olduğunda tecdîd-i akit eylemeksizin zevce-i ûlâ ile muamele-i izdivâciyyede bulunmak câizdir. (*Fetâvâ-ı Feyziyye*)

Muharramâtta mulahhasan zikrolunduğu üzere efendisi câriyesini ve köle seyyidesini kable'l-ıtk nikâh etmek memlûkiyyet mâlikiyyete münâfi olduğundan câiz olmaz. Zîrâ nikâhın meşrûiyyeti beyne'l-mütenâhikeyn bazı menâfi' ve semerât-ı müşterekenin husûlüne mübtenîdir.

Meselâ zevcine nefsinin teslim ve itaat ve vat'a temkîn ve hânesinde karâr ve ikâmet ve gayrıdan kendini hıfz ve sıyânet ve dâhil-i beytte de olan umûr ve hıdmâtı

îfâ ve ru'yet zevceye ve nafaka, mesken, kisve, mehir, kasm²⁰⁸ gibi şeyler zevce vâcip olmakla bunların mâlik ile memlûk meyânelerinde hüsn-i teyessürü gayr-ı kâbil ve husûsen seyyid zâten câriyesinin müt'asına sâhip bulunduğundan nikâh tahsîl-i hâsıl olur.

Bahr ve gayrının beyânına göre bu bâbdaki 'adem-i cevâz yani hurmet seyyid için müstelzim-i ukûbet demek olmayıp belki zimmet-i seyyidde mehrin sübûtu ve ba'de'l-'itâk nikâhın bekâsı ve talâkın vukû'u ve tesviye-i kasmin vücûbu ve bilâ da'vâ veledin kendisinden sübût-i nesebi misillü nikâha terettüb eden şeylerin seyyid üzerine müterettib olmamasından 'ibârettir. Me'a mâ fih câriye diye iştirâ olunan mer'enin hürre veya biri tarafından mü'teka bulunması yahut 'ıtkıyla üzerine yemin olunup hâlifin hânis-i makûleden olması gibi ihtimâlâta karşı haramdan ictinâben ihtiyât ederek mâlik memlûkesine (dört menkûhası olmadığı halde) nikâh eylemek ahsendir.

Kitâbiyyeyi yani bir kitâb-ı münezzele bir nebî-i mürsele imânı olan mer'eyi nikâh ile tezevvüc etmek tenzîhen mekruh olmakla beraber tecvîz olunmuş ve bunun harbiyye ve zimmiyye ve hürre ve emeye şümûlu bulunmuştur.

Hür için harâir ve imâeden nihâyet dörde kadar sûret-i meşrûada nikâh ve cevârîden iktidârı derecede teserrî câizdir.

Müdebber veya mükâteb olsun köleyi nikâhın gayrısı mümteni' olmakla asla yani mâliki izin verse bile şer'an teserrî helal değilse de mevlâsının ruhsatı olmaksızın talâka muktedir olduğundan efendisinin izniyle hür ve emeden fakat ikiye kadar nikâh salâhiyyeti vardır. (Azât olup da zümre-i ahrâra dâhil olduktan sonra 'abdin hür hukûkunu ihrâz eylemesi tabî'îdir.)

Îmâm-ı A'zam ve Muhammed hazretlerince zinâdan hâsıl olan mer'enin

²⁰⁸ Kasm: Müt'addid zevcesi olanlar musâhabet ve müvâneset için yanında gecelemekte zevcelerini hep bir tutmak yani birinin yanında diğerinden ziyâde kalmamaktır. Gerek bu kasm hususunda gerek me'kûlât ve melbûsâtta kâide-i 'adl ve müsâvâta riâyet etmek erkeğe vâciptir. Kadının eskisi ve yenisi ve genci ve ihtiyarı bu bâbda müsâvîdir. Mücâme'at hususu neşâta âit olduğundan onda müsâvât lâzım değildir.

zânînin gayrına nikâhı sahîh ise de vaz‘-ı hamledinceye dek vat‘ı ve devâ‘îsi haramdır.²⁰⁹

Ama zânî zinâ ve ihbâl²¹⁰ eylediği mezniyesini nikâh etse vat‘ı ittifâken helal ve veled ve nafaka kendine âit ve lâzım olur.

Zevc-i meşrûundan hâmil bulunan kadını zevcinin tatlîki veya vefatı üzerine nikâhlamak câiz değildir. Zîrâ hamlin nesebi kendi pederinden sâbit olmuştur. Peder gerek harbî gerek kadının efendisi olsun efendi nesebi mukırr ise haml zinâdan neş‘et etmemiş demek olduğundan kadının vaz‘ı vukû‘ bulmadıkça nikâhı sahîh olmaz. (*ed-Dürrü’l-Muhtâr, Reddü’l-Muhtâr, Kudûrî ve Gayruhum*)

Mübâne olan dördüncü mutallakanın iddeti içinde beşinci olarak bir kadının nikâhı sahîh olmaz.

Meselâ bir kimsenin dört halîlesi olup da birini talâk-ı bâin ile tatlîk etse²¹¹ mâ-dâme’l-iddet hâmiseyi akdedemez. Zîrâ iddet hurûc etmeksizin beşinciye nikâh eylemek zevcât-ı hamsi cem‘ demektir.

Kezâlik tatlîk olunan mer‘enin iddeti içinde kız karındaşını tezevvüce cevâz yoktur.

Ama mer‘enin vefatı halinde ertesi günü bile kız karındaşını tezevvüc câizdir.

Hâmil iken esir edilmiş olan emenin nesebi zevcinden sâbit olmakla vaz‘-ı haml eylemedikçe nikâhı ‘inde’l-İmâmeyn gayr-ı sahîh olup fakat İmâm-ı A‘zam hazretlerince nikâha cevâz var ise de hamle ihtirâmen vat‘ı haramdır. (Gerek bu mes‘elede gerek gayrın zinâsından hâmil iken tezevvüc olunan mer‘enin vat‘ı hakkındaki) hurmet Ebû Dâvud ve Tirmizî’den rivâyet olunan (لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ)

²⁰⁹ Zinâdan olan hamlin kendisinden bir cinâyeti olmadığı için ıskâtı tecvîz olunmamıştır.

²¹⁰ İhbâl: Hâmil etmek.

²¹¹ Talâk ric‘î dahî olsa hükm-i şer‘î yine böyle ise de evleviyyetine binâen sükût olunmuştur.

hadîs-i şerîfi ile müstedel ve müsbettir. (Mültekâ, Mecma 'u'l-Enhur ve Gayruhumâ)

Zevciyle me'an dâr-ı harbdan seby olunan emenin vat'ı mâlikine gayr-ı helaldir.

Kezâlik beraberinde kızı olduğu halde dâr-ı harbdan seby edilen câriyeye sahip olan kimse mezbûreye mukârenet ettikten sonra bunun kızıyla istimtâ' eylemek câiz değildir. ('Abdurrahîm)

Hamlinin nesebi sâbit olmuş olan hâmilin hamli gerek nikâh-ı sahîh veya fasitten gerek şüphe ile vat'ıdan olsun nikâhı gayr-ı sahîhtir.

Hamlin seyyidinden olduğu sübût bulan câriye-i hâmile hakkında dahî hüküm böyledir.

Yani seyyid hamlin kendisinden olduğunu ikrâr edipte ba'dehû eme hâmil iken âhara nikâh eylese efendisinin firâşı henüz bâkî olduğuna ve iki firâşı cem' ise sahîh olmadığına binâen nikâh bâtıldır.

Firâş üç nevi' olup biri kaviy diğeri vasat biri de zayıftır.

Kaviyy olan menkûhanın firâşıdır ki bilâ ikrâr veledin nesebi sâbit olarak veled

xxxix Ebû Dâvud, Sünen, (No: 2158). [Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının kendi suyuyla başkasının tarlasını sulaması helal olmaz.]

li‘ânden²¹² başka bir şeyle nefyolunamaz.

Vasat olan ümm-i veledin firâşı olup bilâ ikrâr veled sübût bulur ise de lakin mevlâsı tarafından çocuk benden değildir denilmekle bilâ li‘ân veled nefyolunur.

Zayıf olan emenin firâşdır ki bilâ da‘vet veledin nesebi tahakkuk etmez. (Mültekâ, Mecma‘u’l-Enhur ve Gayruhumâ)

Nikâhı bir şarta (meselâ pederim rızâ verirse seni tezevvüc ettim) demek gibi vücûdu mütevakki‘ olan ma‘dûma ta‘lik yahut (yarınki gün veya yarından sonraki gün seni tezevvüc eyledim) demek misillü istikbâle izâfe eylemek sahîh olamaz.

Üzerime nafaka lâzım olmamak veya bana hizmet etmek şartıyla nikâhı kabul

²¹² Li‘ân mufâale bâbından mastar oluğ lugatte la‘n yani rahmet-i ilâhiyyeden tard ve ib‘âd manâsındadır. Zinâ fiil ve töhmetinden berî‘e ve ‘affie olan menkûhasına zevci tarafından zinâ isnâd edildiğinde dört defa yemin ile müekked ve beşincisi lanete makrûn olarak nefsi üzerine şehâdet eylemektir. [استعذ بالله] (الَّذِينَ يَرْمُونَ أَرْوَاحَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ) وَالْخَامِسَةُ أَنَّ ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ، وَيَذَرُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ (غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ) [en-Nûr 24/6-9, Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, “eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını” söylemesidir. İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah’ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, “eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah’ın gazabına uğramayı dilemesi” olacaktır.] âyet-i celîlesi li‘ânın delilidir. Zevcin isnâd eylediği zinâdan dolayı zevce tarafından zinâdan tebrî‘e-i nefis için nezd-i kâdida da‘vâ edilipte zevc ‘azveylediği zinâyı zevce hakkında dört şahit ikâmesiyle isbât edemediği takdirde zevc ücerine li‘ân lâzım gelir. Şöyle ki evvelâ zevc huzûr-i hâkimde zevcesini irâe ederek dört defa (Eşhedü billâhi ki ben bu kadın için söyledığım zinâda sâdıkım) deyip beşincisinde (eğer kâzib isem cenâb-ı hakkın laneti benim üzerine olsun) der ve işbu yeminler onun hakkında hadd-i kazf makâmına kâim olur. Şayet zevc yeminden istinkâf ile nefsinı tekzîb ederse kendisine hadd-i kazf ikâme olunur. Zevc yeminden ibâ ve nükûl etmeyipte ber minvâl muharrar li‘ânı icrâ eylediği sûrette li‘ân sâniyen zevceye teveccüh eder. Bu sûrette hâkim zevceyi de kezâlik yeminler ile müekked şehâdetlere çekerek ve her defasında zevcine işâret ettirterek dört kere (Eşhedü billâhi ki bu adam bana ‘azveylediği zinâ husûsunda yalancıdır) dedirtip beşincisinde (eğer sâdık ise Allah’ın gazabına uğrarım) der ve bu yeminler zevce için hadd-i zinâ makâmına kâim olur ve artık cânib-i hâkimden beynerleri tefrîk edilir. Li‘ânda zevciyyetin kâim ve nikâhın fâsıt olmayıp sahîh olması ve zevcânın müslim üzerine şehâdete ehil olan hür, müslim, âkil, bâliğ, nâtık olmaları ve kazifle mahdûd bulunmamaları şarttır. Zîra ‘abd, gayr-ı müslim, mecnûn, sağır, ahres ve kazifle mahdûd olanlar şehâdete ehil olmadıklarından bunlar hakkında li‘ân cârî olmaz. Li‘ânın hükmü talâk-ı bâin olduğundan zevceynin meyâneleri taraf-ı hâkimden tefrîk olunmazdan evvel bile olsa ba‘de’t-telâ‘un vat’ı ve istimtâ‘ ve hatta bunun devâ‘îsi dahî haramdır. Li‘ân zevce-i ‘affesinin veledini zevc kendisinden neseben nefy eylemesiyle de vukû‘a gelir ki bu da zevceyi zinâ ile ithâm olduğundan mu‘âmelece aynı şart ve hükmü hâizdir. (Hulâsa ‘ani’d-Dürri’l-Muhtâr, Dürer, Mültekâ) Li‘ânın tafsîlâtını hâvi kütüb-i fıkhiyye de bâb-ı mahsûs vardır. Zevcesini (rûsbî) ve veledini (pîç) ve emsâli lafızlar ile şetm eylemekten zevcin begâyet tevakkî eylemesi vecîbedendir.

ettim denilse şart bâtil olursa da nikâh bâtil olmaz.

Bir racûl oğlu için birinin kızına tâlip olsa da kızın pederi (senden evvel mezbûreyi fûlana tezvîc ettim) dese ve tâlip kendisini tekzîb eylemesi üzerine peder (eğer ben kızımı fûlana nikâh etmedimse senin oğluna tezvîc eyledim) cevâbını verdiğinde racûl ba‘de’l-kabul pederin kezibi tebeyyün eylese ta‘lîk mevcûd olduğuna mebnî nikâh münakit olur.

Milk-i yemîn ile mevtûe olan memlûkenin nikâhı sahîh olduğundan zevci ‘inde’l-Îmâmeyn istihbâben ve vücûben istibrâ eylemez ise de efendisine kable’t-tezvîc kavî-i sahîh üzere istibrâ vâciptir. Îmâm-ı Muhammed’e göre mâ’i mâlik ile şuğl ihtimâlından nâşî tenezzüh ve istibrâ zevce vâciptir.

Efendisinin ‘adem-i istibrâsı zevcin ma‘lûmu olduğu halde ona istibrânın istihbâbı ve belki de vücûbu mahall-i tereddüd değildir.

Zinâ ile mevtûe olan mer’eyi akdeylemek sahîh ve onu bilâ istibrâ vat’ı câizdir. [استعيز بالله] (الزانية لا ينكحها إلا زانٍ أو مشرك) XL nass-ı şerîfî (فانكحو ما طاب لكم) XLI emr-i celîli ile mensuhtur. (*ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû’l-Muhtâr*)

Bir kimse bir kadına meselâ (şu köleni bana vermek şartıyla seni tezevvüc ederim) dese ve mezbûrede nikâh kaydıyla kabul eylese şurût-i fâside ile nikâh bâtil olmadığından mehr-i misliyle akit sahîh olup ancak şart-ı mezkûr fâsit olmakla ‘abdden dolayı bir şey terettüb eylemez. (*Behcet naklen ‘ani’z-Zehîra*)

Nikâh-ı müt‘a ve muvakkata bâtıldır. (*Reddû’l-Muhtâr ve Gayruhû*)

Nikâh-ı müt‘a bir kadına bir mal mukâbilinde beş on gün yahut ‘ala’l-itlâk seninle mütemetti‘ olayım denilip o da râziye olarak onunla bir müddet istimtâ‘ olunmaktan ve nikâh-ı muvakkata iki şahidin huzûruyla bir hatunu on beş yirmi gün

^{XL} en-Nûr 24/3. [Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.]

^{XLI} en-Nisâ 4/3.

veya bir mâh için muvakkaten nikâh eylemekten ‘ibârettir ki her ikisi de sahîh değildir.

Bazı kütübde nikâh-ı müt‘a ve muvakkata beyanlarında bir fark olmadığı gösterilmiş ve bazıları da hılâfını iddiâ eylemiş olup ez-cümle *Hidâye*’nin ibâresinden iki sûretle fark münfehim olmuştur. Şöyle ki nikâh-ı müt‘a da cihet-i iştikâktan müt‘aya müşârik bir lafzın vücûdu ve muvakkata da şâhideynin şühûdu ve lafz-ı tezevvüc yahut nikâhın ve müddet-i mu‘ayyeninin zikri vâkî‘ ve binâberîn müşâbehet-i tâmmeye tevehhümü mündefi‘dir. (*Mültekâ, Mecma‘u’l-Enhur*)

Zevci diyâr-ı âhârda olan zevceye bir racül-i âdil gelip (zevcin fevt oldu yahut seni tatlîk eyledi) diye haber verse ve mezbûre de inansa ba‘de inkişâ-i’l-iddet huzûr-i hâkime hâcet olmaksızın nefsinin diğer bir ere tezvîc edebilir.

Zevcim fevt oldu veya beni tatlîk eyledi diyerek kendisi diğer bir racül ile tevhûl eylemiş ve ondan çocuk doğurmuş olan hatunun zevci zuhûr edip beyanlarını tefrîk ettirirse ba‘de inkişâ-i’l-iddet tecdîd-i nikâh etmeksizin mezbûre ile mu‘âmele-i zevciyyeyi icrâ eder. (*Ali Efendi*) Şu halde zevc-i sâninin akdi fâsit olmakla veled ona âit olur.

Zevcim fevt oldu diye nefsinin gayrı bir ere tezvîc eden kadının zevc-i gâibi haber aldığı anda bi’l-vekâle mezbûreyi tefrîk eylemeye veya esir olan Zeyd’in zevcesi kendini âhara tezvîc eylese Zeyd-i merkûm geldiğinde bi’l-asâle mezbûreyi kezâlik ayırmaya kâdir olurlar. (*Ali Efendi, İbn Nuceym*)

Zevci olduğu bilinmeyerek tezevvüc ve vat’ı olunan mer’enin muahharan zevci zuhûr ile tefrîk olduğunda iddet lâzım gelir. (*İbn Nuceym*)

Zevc-i sânin den hâmil olan kadının zevc-i evveli zuhûr edipte zevc-i sânin den tefrîk ettirirse kable’l vaz‘ vat’ı edemez. (*Netîce*)

Sağîranın hâkimden başka velîsi olmadığı halde mehr-i misliyle küfüvvüne tezvîc edildikten sonra velîsi zuhûr etse tefrîk ettiremez.

Halvet-i sahîha bulunup fakat vat’ı vukû‘ bulmaksızın bir mer’e tatlîk olursa

ve ‘adem-i vat’a mezbûre ile zevci beyninde tesâduk vâki’ olsa ba‘de’l-iddet zevce-i mutallakanın diğerk zevcinden olan kızını zevc-i sâbıkın tezevvüc eylemesi câizdir. (*İbn Nuceym*)

Kitâbî olan zevc ve zevce şeref-i islâm ile müşerref olsalar tecdîd-i nikâh îcâb etmez. (*Ali Efendi*)

Zevce-i kitâbiyyenin yalnız zevci müslim olsa nikâhları bâkî olmakla kezâlik tecdîd lâzım gelmez. (*Kudûrî*)

Hind-i nasrâniyye şeref-i islâmıla müşerreffe olduktan sonra zevci Zeyd’e islâm arz olunduğunda Zeyd birkaç gün islâma gelmeyip ba‘dehû hâkim Hind’i Zeyd’den tefrîk etmezden mukaddem Zeyd şeref-i islâmıla müşerref olsa hâllen Zeyd tecdîd-i nikâh etmeden Hind ile izdivâc mu‘âmelesine kâdir olur. (‘*Abdurrahîm*)

Bir müslim harbiyye-i kitâbiyyeyi dâr-ı harbte tezevvüc edip ikisi birlikte dâr-ı islâma dâhil olursalar tecdîd-i akde kezâlik lüzûm olmaz. (*Behcet*)

Zevci islâma gelipte taht-ı nikâhında bulunan zevce-i mecûsiyyeye islâm arz olunduğunda kabul eder ise evvelki gibi haramı olup imtinâ‘ eyler ise beynleri tefrîk olunur. (*Kudûrî*)

Zimmiyye olan zevce islâma gelipte zimmî bulunan zevci kendi dininde kalsa ona islâm teklif olunduğunda kabul ederse ke’l-evvel zevcesi olup imtinâ‘ eylerse araları tefrîk olunur.

İşbu tefrîk ‘inde’l-İmâmeyn talâk-ı bâin olur ve İmâm-ı Ebû Yûsuf’a göre bi-gayr-ı talâk furkat vukû‘ bulur. (*Kudûrî, Cevhera*)

Sûret-i muharrara üzere beynlerinde furkat vukû‘ bulan müslime-i mühtediye nefsinin bir müslime tezvîc etmek istediğinde iddet lâzım gelir. (‘*Abdurrahîm*)

Bir müslimin zevce-i mutallakası veya kendisinin fevtiyle metrûkesi olan nasrâniyye inkişâ-ı iddetten sonra isterse kendisini bir zimmîye tezvîc edebilir. (*‘Abdurrahîm, Ali Efendi*)

Bir zimmî iki zimmiyye kız karındaşı tezevvüc edipte ba‘dehû islâma gelse vaktiyle iki akit ile nikâh etmiş ise İmâmeyn hazretlerince evvelkinin akdi sahîh ve ikincinin bâtl ve İmâm-ı Muhammed’e göre ikisi beyinde hıyâr vâki‘dir. (*Bedâi’*)

Dâr-ı harbte müslim olan kadın üç hayız görmedikçe zevc-i harbîsinden mufârik olmuş olmaz.

Eğer üç hayız görür ise o halde zevcinden mübâne ve hayız görür makûleden değil ise üç ay murûrunda mufârik olur.

Furkatın üç hayza tevakkufu mes‘elesinde kadının medhûl bihâ olup olmamasının farkı yoktur. Bu hayız iddet demek olmadığı için bunda medhûl bihâ olan ile olmayan müsâvî bulunmak tabî‘îdir.

İmra‘enin medhûl bihâ olup olmamasında şu fark vardır ki furkat kable‘d-duhûl olduğuna nazaran ona iddet lâzım gelmeyip ba‘de‘d-duhûl olduğuna göre dahî ‘inde‘l-İmâm-ı yine iddet iktizâ etmez. İmâmeyn ‘indeinde furkatın ba‘de‘d-duhûl olması sûretinde kadına üç hayız iddet beklemek lâzım gelir.

İmra‘enin dâr-ı harbte islâmı vukû‘ bulması üzerine zevcinden hemen mufârik olmayıp üç hayız görmek yahut üç ay beklemek lâzım olmasının fâidesi şudur ki zevci dahî o müddet zarfında müslim olacak olursa nikâhları sahîh ve bâkî olur. Ba‘dehû üç hayzın güzêrânıyla hâsıl olan furkat ‘inde‘l-İmâmeyn talâk ise de İmâm-ı Ebû Yûsuf’a göre talâk değil fesihtir.

Eğer müslim olan zevc ise vâki‘ olan furkat fesihten ‘ibârettir. (*Cevhera ve Gayruhâ*)

Harbî olan ehad-i zevceyn dâr-ı harbde müslim olduğu halde dâr-ı islâma vâsıl olsa beynlerinde talâk-ı bâin vukû‘ bulur.

Eğer biri esir olsa yine beynûnet husûl bulur. Ama her ikisi de esir olsalar ihtilâf-ı dîn ve dâr vâki‘ olmadığından bâin olmaz.

Diyâr-ı ecnebîyeden islâm memleketine hicret eden imra‘eyi müslimin

tezevvüc eylemesi ‘inde’l-İmâm câiz olup iddet lâzım gelmez.

Lakin mezbûre hâmil ise vaz‘ı hamledinceye kadar vat‘ı olunamaz.

Zevceynden biri (نعوذ بالله تعالى) islâmdan hurûc ile mürted olsa bilâ-talâk meyânelerinde furkat vâki‘ olur.

İrtidâd eden zevc olup da halvet-i sahîha vukû‘ bulmuş ise tamâm-ı mehir ve halvet-i sahîha olmamış ise nisf-ı mehir ve zevce mürtedde olduysa kable’d-duhûl olduğu takdirde mehir îcâb etmeyip ba‘de’d-duhûl ise mehr-i tâm lâzım gelir. Ve her ikisi beraber irtidâd eyledikten sonra islâma ‘avdet eyleseler nikâhları bâkî kalır.

Zevc ve zevceden biri islâma gelip diğeri zimmî kaldığında veled-i sağîri var ise ebeveynin hayırlısına tâbi‘ olduğundan müslim sayılır.

Ehad-i ebeveyn kitâbî ve âharı mecûsî veya mecûsî sonradan kitâbî olsa veled-i sağîri kitâbî olur.

Ehad-i zevceynden biri dâr-ı islâmda müslim olsa dâr-ı harbde bulunan veled-i müslim addolunmaz. (*Kudûrî, Cevhera*)

Zevcede siyâbet ve ‘amâ ve akl-ı zâil ve lu‘ab-ı sâil²¹³ gibi ayıp zuhûr etse zevc için hıyâr- tefrîk yoktur.

Zevc de cünûn ve cüzzâm²¹⁴ ve beras²¹⁵ misillü ayb-ı fâhiş zâhir olsa İmâm-ı A‘zam ve İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerince zevceye hıyâr-ı furkat sâbit olmaz ise de İmâm-ı Muhammed ‘indeinde hıyâr vardır.

Zevc ‘innîn bulunupta cimâyâ gayr-ı muktedîr olsa hâkim tarafından bir sene mühlet verilir. Eğer bu müddette zevc menkûhasını vat‘ı edebilirse fe-bihâ ve edemezse zevce taleb eylediği halde beynleri tefrîk edilir.

²¹³ Lu‘âb-ı Sâil: Akan salya.

²¹⁴ Cüzzâm: Miskîn illeti.

²¹⁵ Beras: Cilde ârız olan leke.

Sûret-i mezkûra ile vukû‘ bulan furkat talâk-ı bâin olduğundan halvet-i sahîha vâki‘ olduysa zevce tamâm-ı mehrini alır ve üzerine iddet lâzım olur.

Zevc mecbûb olup da kezâlik zevcesi isterse te‘cîl ve te‘hîr olunmaksızın meyânelerini tefrîk ve hasiy²¹⁶ olduğu sûrette ‘innîn misillü bir sene te‘cîl olunur.

Câriyenin zevci ‘innîn olsa hıyâr-ı tefrîk İmâm-ı Ebû Yûsuf ‘inde efendisinin ve İmâm-ı Muhammed nezdince câriyenin olur. (*Kudûrî, Cevhera*)

Bir racûlün ikisi de bâkir veya seyyib yahut biri bîkr diğeri seyyib olarak iki zevcesi olsa kasm husûsunda nafaka ve kisvelerini ‘adl ve müsâvât üzere tertîb ve icrâ eylemek ona vâciptir.

Zevcenin biri hürre âharı câriye olursa nafaka ve elbise de hürreye sülûsân ve câriyeye sülûs taksîm olunur.

Hâl-i seferde zevceler için kasmde hak olmadığından zevc dilediği zevce ile müsâferet edebilir ise de beynlerinde kur‘a icrâsıyla hangisine isâbet eylerse onunla birlikte seferde bulunmak evleviyyeti hâiz ve zevcetândan biri terk-i müsâvâta râziye olur ise zevc tesviye etmemek ve muahharan zevce-i râziye terkinden rucû eyleyerek müsâvâtı mutâlebe etmek câizdir. (*Kudûrî*)

‘Adl ve tesviye-i muharrara mücâme‘atta lâzım değilse de beytûte de elzem ve hürre-i mü‘mine ile hürre-i kitâbiyye müsâvî fî’l-kasmdir. (*Cevhera*)

²¹⁶ Hasiy: Tavâşî.

3.1.1.5. Beşinci Bâb

(Velâyete Dâirdir)

Velî lugatte muhibb ve nasîr manâsındadır. Erbâb-ı usûl-i dînin örfünde Hakk-ı Subhânehû ve Te‘âlâ hazretlerini esmâ ve sıfât-ı celîlesiyle bi-kadri’l-îmkân ‘ârif ve ‘âlim ve ‘ibâdât ve tâ‘ât-ı ilâhiyyeye müdâvim ve meâsîden müctenib ve muhteriz olan ve şehvât ve lezzât-ı nefsâniyyeye münhemik olmayan zevât-ı ‘âlî-i himemdir.

İstılâh-ı şer‘de mezheb-i esah üzere seyyi’l-ihtiyâr ve mütehattik-i²¹⁷ nâmûs ve ‘âr olmayan fâsık dahî olsa mirâsa ehil olan bâliğ-i ‘âkildir.

Fâsık-ı mütehattik velîsi olduğu sağîrayı küfüvvünün gayrına veya noksan mehir ile birine tezvîc ederse nâfiz olmaz.

Sabî ve mecnûn ve ma‘tûh ve ‘abdin ve mezheb-i muhtâr üzere mutlakan (yani babası sabî için vasî nasbetsin veya etmesin) vasînin velâyeti sâbit değildir.

Velâyetin manâ-ı fıkhiyyesi kabul etsin veya etmesin kelâmı gayr üzerine tenfîzdir.

İmâm-ı Sibeveyh (رحمة الله عليه) velâyet vâvın fethiyle mastar ve kesriyle isimdir dedi, cem‘i evliyâdır.

Velâyet karâbet²¹⁸ ve mülk²¹⁹ ve velâ‘²²⁰ ve imâmet²²¹ ile sâbit olur.

Nikâhta velâyet iki nev‘dir. Biri bikr dahî olsa bâliğ-ı mükellefe üzerine mendûb ve müstehab olan velâyettir ki kendisini vikâhaya yani hicabsızlığa nisbetten sıyâneten emr-i nikâhı velîsine tefvîz eylemektir. Zîrâ İmâm-ı Müslim ve Tirmizî ve Nesâî ve İmâm-ı Mâlik hazretleriyle sâirden müttefekan rivâyet olunan (الْأَيُّمُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا)

²¹⁷ Mütehattik: Nâmûsu peymâl olmuş olan.

²¹⁸ Karâbet de ‘asabât ve erhâm dahî dâhildir.

²¹⁹ Mülk: Seyyidin ‘abd ve eme gibi milki hakkında olan velâyettir.

²²⁰ Velâ‘: Velâyet-i ‘itâk ve mevla’l-müvâlât demektir.

²²¹ İmâmet: Cânib-i ‘âlî-i hılâfetten mensûb ve me‘zûn olan hâkim bi’n-niyâbet icrâ-ı mu‘âmeleye velâyet eder.

^{XLII}(من وَلِيَّهَا) hadîs-i şerîfi yani bikr veya seyyib olsun zevci olmayan imra'e-i bâliğa kendi nefesine velîsinden ziyâde ehaktır meâl-i celîli iktizâsınca mükellefeye velâyet şart olmayıp belki istihbâb kabîlindendir.

Şu halde İmâm-ı Müslim ve Tirmizî ve sâirden mervî olan (أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ نَفْسَهَا) ^{XLIII}(بِغَيْرِ اِذْنِ وَلِيِّهَا فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ) hadîs-i şerîfi tezvîci izn-i velîye mütevakıf bulunan köle ve câriye ve sağıra ve ma'tûhenin akitleriyle küfüvvünün gayrına olan nikâha ve Ebû Dâvud ve gayridan naklonulan (لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّهَا) ^{XLIV} hadîs-i şerîfinin hükmü nefy-i kemâle mahmûl olduğundan beyne'l-ehâdîs görünen teâruz mündefi' olur ve me'a mâ fih zikrolunan hadîseyn-i ahîreyn zayıf veya hasen olduklarından ve hadîs-i evvelin senedi ise kaviy olmakla beraber sıhhatinde ittifâk bulunduğu onlara tercîh olunur. (*Bahr, İbn 'Âbidîn ve Gayruhumâ*)

Diğeri velâyet-i icbârdır ki seyyib de olsa sağıra ve ma'tûha ve merkûkanın râziye olmasalar bile nikâhlarını tenfizden 'ibârettir.

Binâen 'aleyh velâyet sağır ve sağıra ve mecnûn ve mecnûne ve rakîk ve rakîkanın nikâhları sıhhatinin şartı ise de hadîs-i evvel iktizâsınca hürre-i mükellefenin sıhhat-ı akdi için şart değildir.

Bu takdirce malında bi-nefsihî hakk-ı tasarrufu olanın nefsinde dahî hakk-ı tasarrufu olacağı kâidesine binâen hürre-i mükellefenin nefâz-ı nikâhta rızâ-ı velî gayr-ı meşrûttur.

Gerçi sabî-i me'zûn dahî malında mutasarrıf ise de bunun tasarrufu kendi velâyeti hasebiyle olmayıp velîsinin inzimâm-ı velâyeti ile olduğundan kâide-i mezkûrenin buna şümûlu yoktur.

Binâen 'alâ hâzâ sabînin malında doğrudan doğruya kendinin hakk-ı tasarrufu

^{XLII} Müslim, *el-Câmi'*, (No: 1421). [Dul kendisi hakkında velisinden daha çok hak sahibidir.]

^{XLIII} Tirmizî, *Sünen*, (No: 1102). [Bir kadın velisinin izni olmadan kendi nefsinin başkasına nikahlasa onun nikahı batıldır, onun nikahı batıldır, onun nikahı batıldır.]

^{XLIV} Ebû Dâvud, *Sünen*, (No: 2085). [Velisiz nikah olmaz.]

olmadığı gibi nefsinde dahî hakk-ı tasarrufu olamayacağından onun nefâz-ı nikâhı rızâ-ı velîye vâbestedir.

Mahcûre olan hürre-i bâliğa malında tasarruf edememekle beraber bi-gayr-ı izn-i velî nefsinı tezvîc edebilir. Zîrâ İmâm-ı A‘zam hazretlerince hürre-i bâliğ hacr²²² olunmaz ve ‘inde’l-mâmeyn hacr olunur.

Binâen ‘aleyh İmâm-ı müşâr-ı ileyh ‘indinde hürre-i bâliğ mahcûr olmadığından malında mutasarrıf olduğu gibi nefsinde dahî tasarrufa mâlik olur ki kâide-i muharraranın muktezâsı da bu olup İmâmeynin kavli ise şu kâideye muhâliftir.

Ama eme ve müdebber ve mükâtebe ve ümm-i veledin akitleri mutlakan izn-i velîye muhtâcdır.

Asabe bi-nefsihî olan velî ‘âmm-ı zâde gibi gayr-ı muharram olsa bile kavli-i esah üzere mer’e küfüvvünün gayrına nikâh olunduğunda haml zâhir oluncaya veya veled tevellüd edinceye değin sükût edilmemiş ise velînin i‘tirâza yani kâdıya bi’l-mürâca‘a mürâfa‘a ile nikâhı feshe salâhiyyeti vardır. Lakin vakt-i vilâdete kadar velî sükût etmiş ise tefrîk sebebiyle çocuğun terbiyesine hâlel vukû‘uyla dıyâ‘ havfinden nâşî i‘tirâz ve feshe salâhiyyeti olamaz.

Bu misillü olan furkat fesihdir ki ‘aded-i talâkı tenkîs etmez ve ba‘de’d-duhûl ise mehr-i müsemma lâzım gelip kable’d-duhûl ise mehir nâmına bir şey îcâb eylemez.

Halvet-i sahîhadan sonra olan furkatta dahî hüküm böyle olmakla beraber iddet lâzım gelir ve mer’e nafaka-ı iddet alır.

İ‘tirâz nikâhın teceddüdyle müteceddid olur.

²²² Hacr: Lugatte mutlakan men‘ manâsındadır. Şer‘de kavli olan tasarrufun nefâzını men‘ eylemektir. Bey‘ ve emsâli gibi tasarruf-i kavlinin eseri hâricde mevcûd olmayıp belki bir emirdir ki şer‘ ona itibâr eder. Katl ve itlâf gibi cevârihten sâdır olan tasarruf-i fi‘linin eseri hâricde mevcûd olduğundan buna hacr câiz olmaz. Binâen ‘aleyh burada maksûd olan hacr kavlidir. Hacrın sebepleri sığar-ı sinn, cinnet, rik yani memlûkiyyettir. (Dürer) Dürer ile diğer fıkıh kitaplarında hacra müteallik tafsilât-ı mükemmele vardır.

Şöyle ki mukaddemen kendisinin izniyle küfüvvünün gayrına tezvîc edilipte sonradan tatlîk olunan mer'e velînin rızâsı olmayarak def'a-ı sânde yine zevc-i mezkûra nefsinin tezvîc eylese evvelki rızânın ikinci akde şümûlu olamayacağından velî tekrar beynlerini tefrîk ettirebilir.

İbn 'Âbidîn'de muharrar olduğu üzere tecdîd-i nikâh kaydına nazaran mer'e talâk-ı ric'î ile tatlîk edilipte iddeti içinde mürâcaat olursa tefrîk ettirilemez.

Velîsi olup da kable'l akit rızâsı olmadığı halde nefsinin küfüvvünün gayrına tezvîc eyleyen mer'e veled getirmiş olsa ve velî ba'de'l-akit rızâ gösterse bile vukû'-i fesâd ve zarardan ihtirâzen nikâhın 'adem-i cevâzı ihtiyâta ekrabdır deniliyor.

Me'a mâ-fihi bazı meşâyih tarafından sıhhat-ı in'ikât ile de fetvâ verilmiş olmasına göre iftâ da ihtilâf vâki' olduğu anlaşıyor.

'Adem-i cevâz-ı in'ikâta göre velînin ma'lûmu olan küfüvvünün gayrına kendi rızâsı olmaksızın nikâh olunan mutallaka-ı selâs zevc-i evvele helal olamıyor. Çünkü muhallil gâliben küfüvv olamaz. Binâen 'aleyh mes'ele-i mezkûra da iltizâm-ı dikkat lâzımdır.

Velî zevcin 'adem-i kefâetini bilerek veya bilmeyerek akde râzı olmazsa yahut küfüvv olup olmadığı bilmeyerek râzı olursa helal olmaz ve eğer küfüvv olmadığı bilerek nikâha irâe-i revâ-i rızâ eylesen helal olur.

Evliyâ derecede müsâvî olurlar ise akitten mukaddem veya muahhar velîlerden bazının rızâsı cümlesinin rızâsı gibidir. Zîrâ velîlerin her birine velâyet kâmilten sâbit olduğundan ve hakk-ı vâhid tecezzî kabul edemeyeceğinden biri diğerinin rızâsından sonra ta'arruz eyleyemez emân ve kısâs velâyeti gibi²²³

Mes'ele-i mezkûreyi İbn 'Âbidîn ber vechi âtî tavzîh ve tashîh eylemiştir.

²²³ Velâyet-i emân: Meselâ bir müslim bir harbîye emân verse diğer müslim o harbîye veya onun malına taarruz eylememekten ve velâyet-i kısâs kısas sahiplerinden biri affetse âharı kısâs talep edememekten 'ibârettir.

Şöyle ki küfüvvün gayrına sıhhat-ı in'ikâd hakkındaki kavle veya 'adem-i sıhhat-ı akde dâir ihtiyâten muhtâr olan diğer kavle göre olsun kable'n-nikâh vukû' bulan rızâ her ikisine şâmil olup lakin ba'de'l-akit olan rızâyâ gelince zikrolunan kavle i evvele nazaran akit sahîh ve kavle-i sâniye göre gayr-ı sahîhtir.

Ama velîlerden derece de müsâvî olmayıpta bunlardan eb'adı râzı olsa hakk-ı fesh ekrabına âit olur. (*Tenvîr, ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddü'l-Muhtâr*)

Mer'enin velîsi olmadığı sûrette akit gerek küfüvvüne gerek küfüvvünün gayrına olsun nikâh ittifâken nâfizdir.

Küfüvv hakkında hakk-ı i'tirâzı olan asabe bi nefsihî velînin mer'eyi techîz ve mehrinin kabzı ve nafaka ve hediye'nin kabulü misillü rızâyâ delâlet eden mu'âmeleleri eğer 'adem-i kefâet kâdı huzûrunda kable'l-muhâsame sâbit ise delâleten rızâdır ve gayr-ı sâbit ise velî için nikâha rızâ değildir. Mer'e veled getirmedikçe velînin sükûtu rızâ olmadığı gibi evliyâdan birinin zevcin kefâetini tasdîk eylemesi kefâeti inkâr eden diğer velîlerin hakk-ı i'tirâzını ıskât etmez.

Bulûğla velâyet munkatı' olduğundan bîkr-i bâliğa nikâha icbâr olunamaz.

Bîkr-i bâliğa ta'bîri nikâhla mevtûe olmayan yani tezevvüc edipte vat'ı ve zevâl-i bekâretten evvel mutallaka olan imra'eye şâmil ve 'adem-i cebirde hürr-i bâliğ ve mükâteb ve mükâtebe dahî dâhildir.

İstihbâben velîsi veya onun vekîli tarafından bîkr-i mezbûreden kable'l-akit isti'mâr²²⁴ veya birine tezvîc edilipte kendisine ihbâr olunduğunda mûmâ ileyhâ kendi ihtiyârıyla reddeylemekten sükût veya istihzâ tarzında olmayarak dîhk veya tebessüm yahut bilâ savt bükâ' eylese bu haller izin olduğuna her ne kadar mer'e bilmez ise de velî-i vâhid olduğu sûrette izin ve tevkîle delâlet eder.

İstîzân ki velî cânibinden imra'eye kable'l-akit (seni fülân racül istiyor ne

²²⁴ İsti'mâr: Emir istemek.

emrin olur) denilmesi sünnete tevessül olur ve bi-gayr-i isti'mâr tezvîc sünnete muhâlif bulunmakla ba'de'l-akit husûl-i rızâyâ mütevakıf kalır.

Eğer vukû'-i istîzânda reddeylese veya zevc istemem dese tezvîcden evvel veya sonra olsun red sayılır. (وهو المختار)

Dıhk ve girye sûretlerinde rızâyâ veya redde delâlet eden karînelere dikkat ve şâyet bunların ikisine de ihtimâl olur veya şekk olunursa ihtiyâta ri'âyet lâzım gelir.

Mi'râc ve gayrıda muharrar olduğu üzere bükâ' savt ile olursa izin veya redde mahmûl olamaz ise de ba'de'l-bükâ' mer'e sarîhen rızâ gösterse nikâh in'ikât eder. Bu halde *Vikâye* ve *Mültekâ'nın* bilâ savt bükâ' izin ve bi-savtin reddir kavillerinde nazar varsa da bilâ savt olan girye ehlinden müfârakata hüzn için olduğundan izne ve savtla olan bükâ' gâliben saht ve kerâheti müş'ir olduğuna binâen redde delâlet edeceği sahîh ve fetvaca muhtâr bulunan kavîl olmak üzere *Bahr*'da beyân olunmuş ve bu da *Vikâye* ve *Mültekâ'nın* kavline muvâfık bulunmuştur.

Velî bîkr-i bâliğayı kendi nefsine tezvîc etse mezbûrenin ba'de'l-akit sükûtu redd olur.

Meselâ 'âmmıoğlu 'amcasının bâliğa olan bâkir kızından izin almayarak fuzûlî kendi nefsine tezvîc edip ba'dehû kendisine haber verildiğinde kız sükût eylese 'âmmızâde nefsinde asîl ve bint-i 'âmm cânibinden fuzûlî olmakla akd-i tâm hâsıl olamayacağına binâen İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Muhammed hazretlerince kızın sükûtu rızâ olmayıp reddir.

Ama kable'l-akit velî mezbûreyi kendi nefsi için tezevvüce istîzân edipte mezbûre dahî sükût ederse bi'l-icmâ' câizdir.

Velî muayyen ve ma'lûm olan bir kimseye akit için imra'e-i bâliğadan istîzân eylediğinde mûmâ ileyhâ reddettikten sonra velî yine o kimseye tezvîc edip ba'dehû mûmâ ileyhâ akdi istimâ'da sükût eylese redd-i evvel tezvîcden mukaddem vâki' olup tezvîcden sonraki sükûtu ise izin olmakla kavîl-i esahta akd-i mezkûr sahîh olur.

Lakin *Zahîra*'da beyân olunduğu üzere nikâhın icrâsı mer'eye tebliğ olunduğu zaman (ben istemem demiş idim) deyipte başka bir şey söylemese evvelki imtinâ'ı ihbâr etmiş olacağından akit sahîh olamaz.

Haber-i akdin mezbûreye vusûlünde reddedipte sonra râzı oldum dese nefâz-ı tezvîc icâzete mevkûf olduğu halde reddedilmekle bâtil olacağından akit câiz olmaz.

Bikr-i bâliğayı velîsi onun huzûrunda tezvîc ve o da sükût etse zevc mezbûrenin ma'lumu olduğu sûrette akit sahîh olur. (وهو القول الاصح)

Ecnebînin veya velî-i ba'îdin istîzânı sûretinde kızın sükûtuna i'tibâr olunmayıp seyyib-i bâliğa gibi kavlen veya delâleten rızâsı lâzımdır. Çünkü velî-i ekrabın gayrisına göre bikr-i bâliğanın seyyib-i bâliğadan sükûtta mâ-'adâ da farkı olmayıp her ikisinin rızâları kâh bi's-sarâhet ve kâh bi'd-delâlet olur. Bikr-i bâliğa da hayâ gâlib olduğu için fazla olarak bunun sükûtu dahî delâleten rızâ sayılır.

Mes'ele-i muharrara da mehir ve nafakanın talebi ve kendisinin rızâsıyla zevcin zevce ile halveti ve vat'ıda temkîni ve tehniyeti ve tebrîkin kabulü ve sürûr üzere dîhki ve cihâzının beyt-i zevce irsâli misillü ef'âl rızâyâ dâl olur ise de evvelce zevcin hizmetinde bulunmak ve ta'âmını yemek yahut hediyesini kabul etmek gibi şeyler rızâyâ delâlet etmez.

Bâkirin sıçramak yahut dem-i hayzı çok gelmek veya mevzi'-i 'uzradan²²⁵ cerâhat hâsıl olmak veya tûl-i müddet bilâ-tezvîc meksederek kiber-i sinne vusûl bulmak sebepleriyle cilde-i bekâreti zâil olsa mecbûb ve 'innînin tefrîkinde ve ba'de'l-halvet kable'l-vat'ı vukû' bulan talâk ve mevtte olduğu gibi hakîkaten ve hükmen yine bâkirdir.

Zevc bikr-i bâliğaya sana nikâhın haberi vâsıl olduğunda sükût ettin deyipte zevce cevâben ben nikâhı reddettim rızâma delâlet eder bir şey bulunmadı dese ve sükût ve red hakkında beyyineleri bulunmasa ve zevc zevceye rızâsıyla duhûl etmemiş

²²⁵ 'Uzra: Ferc-i zenânda olan lahm-i zâid.

olsa kavli-i mütfâ bih üzere yemîniyle söz zevcenin olur.

Sûret-i mezkûrede zevc ve zevcenin ikisi de ikâme-i beyyine etseler sükût üzere zâid olan reddi isbât eylediğine mebnî zevcenin beyyinesi kabulce daha evlâdır.

Lakin zevc zevcenin sarâhaten izin ve rızâ ve icâzeti olduğuna dâir burhân irâe ederse onun beyyinesi muraccâh olur. (*ed-Dürrü 'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû 'l-Muhtâr ve Gayruhum*)

Peder kerîmesini bâliğa olmadığı za‘miyle birine tezvîc eylediğinde kızın ben bâliğa idim nikâh sahîh olmadı demesi üzerine baba veya zevc henüz sağîradır deseler mezbûrenin dokuz yaşında bulunduğu sâbit olursa kızın kavli tasdîk olunur. (وهو الاصح)

Bir baba murâhık oğlunun akârını bey‘ ettiğinde ibn ben bâliğim demesine mukâbil müşteri ve peder ona sağîrdir deseler söz ibnin olur. Şu halde baba ve oğul beyyine ikâme eyleseler kavli-i esahta bulûğ beyyinesi evlâ görünür.

Eb ve ceddin gayrı bir kimsenin nikâh eylediği sağîranın ben bâliğa olduğumda nikâhı reddettim kavli ânifen zikrolunan kavli-i esahın hılâfına olmakla zevc zevceyi tekzîb eylediğinde ihtilâfları zamân-ı bulûğdan sonra olur ise zevc milkinin zevâlini inkâr ettiğinden nâşî söz zevcin olur.

Ama hîn-i bulûğda olursa meselâ kâdı mahzarında ben şimdi bâliğa oldum ve nikâhı fesh eyledim derse hakîkaten vakt-i bulûğu olmasa bile hakkını ihyâ için redd-i inşâya kâdir olduğundan kavli-i zevceye i‘tibâr olunur.

Velî-i sağîri velev seyyib olsun sağîrayayı (ma‘tûh ve mecnûn-i mutbik hakkında olduğu gibi) nikâha icbâr edebilir.

Velî sû-i ihtiyâr ile müştehir olmayan eb veya cedd olup da sağîrayı veya sağîri küfüvvünün gayrına tezvîc eylese yahut kız için mehirden noksan ve oğlan hakkında ziyâde etmek sûretiyle ğabn-ı fâhiş îkâ‘ eylemiş olsa bile nikâh nâfiz olup kimsenin icâzetine mevkûf olmaz.

Mecnûn ve mecnûnenin oğlu ve sağîr ve sağîranın mevlâsı tarafından vukû‘

bulan akitte dahî ba‘de‘l-sıhhat ve‘l-kiber hüküm yine öyledir. Ama velî mübâlâtsiz ve sû-i ahlâk ile müştehir olur ise ettiği nikâh bi‘l-ittifâk gayr-ı sahîhtir.

Müzevvic eb ve ceddin gayrı olup da sağîr ve sağîrayı küfüvvü olmayana veya mehirde ğabn-ı fâhiş ikâ‘ıyla akdeylese müzevvic ümm veya hâkim yahut babanın vekîli olsa dahî aslen yani gerek lüzûmen gerek ba‘de‘l-bulûğ rızâya mevkûfen olsun nikâh sahîh olmaz.

Lakin *Nehr*’de bahsolunduğuna göre eb vekîline mehirde ğabn-ı fâhiş olan miktârı ta‘yîn eylerse akit sahîh olur.

Sadrü‘ş-şerî‘anın akdîn sıhhati ve hıyâr-ı bulûğla feshin vücûdu hakkındaki kelâmı vehme hamlonulur.

Gayrın eylediği nikâh küfüvvüne ve mehr-i misliyle olursa sahîh olup fakat sağîr ve sağîra ve bunlara mülhak olan ma‘tûh ve ma‘tûha ve mecnûn ve mecnûne gibiler için her ne kadar ba‘de‘d-duhûl olsa da mûmâ ileyhimin şefkatinde kusur olduğundan bulûğla veya ba‘de‘l-bulûğ nikâha ilimle bi-şarti‘l-kazâ hıyâr-ı feshi vardır.

Sağîrden mukaddem sağîra bâliğa olsa sağîrin babası veya vasîsi huzûrunda fesh-i nikâha kazâ şart olduğundan kâdı ma‘rifetiyle beynleri tefrîk olunabilir ise de ‘aded-i talâk tenâkus etmez.²²⁶

Ba‘de‘l-bulûğ sağîr ve sağîra furkatı ihtiyâr eyledikleri halde kâdı aralarını tefrîk etmeyipte bunlardan biri vefât eylese âharı mirâs alır ve fevt kable‘d-duhûl olsa bile mevt duhûl gibi itmâm-ı mehri müstelzim olmakla mehrin küllîsi lâzım gelir ve kâdı beynlerini tefrîk eylemediği müddetçe onlar için mücâme‘at helal olur. (*ed-Dürrü‘l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû‘l-Muhtâr*)

Nikâhı fark eden şeylerin bir kısmı fesh ve bir kısmı talâktan ‘ibâret olmakla

²²⁶ Fesihte ‘aded-i talâkın ‘adem-i tenâkusu furkat kız tarafından vukû‘ bulduğuna göredir. Ama furkata zevc cânibinden sebebiyyet verilmiş ise bu furkat talâk olduğundan ‘aded noksan olur.

beyân olunur.

Şöyle ki tebâyün-i dâreyn yani zevceynden birinin dâr-ı islâmda ve diğerinin dâr-i harbde bulunması²²⁷ ve bir mer'enin mehr-i mislinden ekall ile akdedilmesinden veya küfüvvünün gayrıyla tezvîc olunmasından dolayı velîlerin beynlerini tefrîk eylemesi²²⁸ ve fesâd-ı akitte ki câriyenin hürre üzerine nikâh yahut bilâ-şühûd tezevvüc edilmesi ve zükûr ve inâsın usûl ve furû'una hurmet-i musâharayı istilzâm eden takbîlin vukû' bulması ve zevc-i harbînin şeref-i islâmı müşerref olması²²⁹ ve darra-ı kebîrenin darra-ı sağırayı müddet-i radâ'da irdâ' eylemesi²³⁰ ve câriyenin hıyâr-ı 'ıtkla ve hürrenin hıyâr-ı bulûğla furkatları ve zevc ve zevceden birinin (نعوذ بالله تعالى) irtidâd etmesi ve ehadühümâ âharın ba'zına mâlik olması²³¹ furkat ve beynûneti mûcib-i esbâbdan olmakla nikâhı fesh eden kısımdan addolunmuştur.

²²⁷ Meselâ zevce müslime veya zimmiye olarak dâr-i harbden çıkıp dâr-i islâma hicret ve dehâlet eylese dâr-i harbde olan zevcinden mübâne olmakla isterse ve hamli yoksa fi'l-hâl nikâh olunur.

²²⁸ Mehr-i mislinden ekall olan akitten nâşi vukû' bulan tefrîk kable'd-duhûl ise mehir lâzım olmayıp ba'de'd-duhûl olduğu sûrette müsemma icâb eder.

²²⁹ Eğer zevce-i harbiyye hayız görmekte ise üç hayızdan ve hayız görmüyor ise üç mâh sonra mübâne olur. Ama zevcenin islâmı talâk sayılır.

²³⁰ Bâb-ı radâ'da beyân olunacağı üzere bu hal anasıyla kızının beynini cem'dir ki haramdır.

²³¹ Bâb-ı muharramatta zikrolunduğu vecihle seyyidin emeyi ve seyyidenin 'abdi tezevvücü haram olduğundan ba'de'n-nikâh ehadühümâ âharın velev bir cüz'üne mâlik olsalar nikâh fâsid olur. Meselâ ecnebî bir kadın bir köleye vardıktan sonra zevcinin nisfını veya rub'unu iştirâ eylese akit bozulur. Bir kimse câriyesini birine tezvîc edipte ba'dehû zevc zevcesinin bir cüz'ünü satın alsa kezâlik nikâh fâsid olur. Lakin yalnız bu mes'elede ihtiyâta binâen nikâhın cevâzı seyyidin emeyi tezvîci bahsinde beyân olunmakla oraya mürâcaat oluna.

Cüb²³² ve ‘inneten²³³ ve îlâ²³⁴ ile li‘ândan ve *Fethu’l-Kadîr*’de zikrolunduğu vecihle zevce-i zimmiyyenin islâmı kabulden sonra zevc-i zimmînin islâmiyetten imtinâ‘ından ve İbn ‘Âbidîn’in beyânına göre bir müslimin taht-ı tezevvücünde bulunan kitâbiyyenin temeccüs²³⁵ eylemesinden nâşî olan furkatları dahî talâk kısmına idhâl kılınmıştır.

Fark-ı meşrûhadan hıyâr-ı ‘ıtk ve milk-i ba‘z ve zevceyn-i harbiyyeynden birinin islâmı ve takbîl ve riddet ve îlâ’ ve tebâyün-i dâr ve fesâd-ı akit sûretlerinde kazâya ihtiyâç yoksa da diğerlerinde hükm-i kâdî şarttır. (*Nehr*)

Asıl nikâha ‘âlîme olup ‘utâs²³⁶ ve su‘âl²³⁷ misillü bir kevne-i ‘ârızâ-ı zarûriyyeden nâşî olmayarak mücerred kendi ihtiyârıyla sükût eden bîkr-i bâliğanın hıyârı bâtıl olur.

Sağîrin ve hürre veya eme olsun seyyibin hıyâr-ı bulûğları sarâhaten veya takbîl ve lems gibi haller ile delâleten rızâları vukû‘ bulmadıkça yalnız sükûtla bâtıl olmaz.

²³² Cüb: Zekerî ve husyeteyni maktû‘ olmak.

²³³ ‘Innet: Cimâyâ kâdir olmamak.

²³⁴ Îlâ’: Lugatte de yemîn manâsıdır. Şer‘de muayyen ve gayr-ı muayyen müddet içinde zevcesine kırbânı yani cimâyı terk etmek üzere zevcin yemîn-i billâh eylemesidir. [استعید بالله] (لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ) (ثَرْبُصَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) [el-Bakara 2/226-227, Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir] âyet-i celîlesi îlânın delilidir. Îlânın ekall-i müddeti hürre için dört ve câriye hakkında iki mâh olup şuhûr-i mezkûreden dîn bulunan müddet için îlâ’ olmadığı gibi ekser olan içinde had yoktur. Meselâ müslim bâliğ olan zevc hürre-i menkûhasına (Cenâb-ı Hakk’a kasem ederim ki ben sana dört ay takarrub etmem) diyerek yemîn-i billâh edipte müddet-i mezkûre içinde yakîn olsa hânîs olacağından kefarete vâcib ve îlâ’ sâkıt olur. Eğer müddet-i muharrara da takarrub ve vat’ı etmez ise mer’e talka-ı vâhide ile mübâne ve müddetin mürûruyla yemîn sâkıt olur. Yemîn-i billâhdan gayrı bir şeye farazâ talâk veya ‘itâkla îlâ’ olunduğu sûrette cezâ lâzım gelir. Meselâ dört mâh içinde sana garîb olursam sen benden boş olasın denilip bu müddet zarfında takarrub edilirse talâkın derecâtından yani ric’î ve bâin ve talâk-ı selâseden hangisi kastolunmuş ise o nevi‘ talâk vâki‘ ve îlâ’ sâkıt olur. Zikrolunan sûretlerle olan îlâyâ îlâ-ı muvakkat denilir. Bir de ta‘yîn-i müddet edilmeyerek îlâ’ olunur ki buna îlâ-ı müebbed ta‘bîr olunur ve bunda îlâ’ sâkıt olmaz. Îlâyâ dâir olan ahkâm kütüb-i fıkhiyye de bâb-ı mahsûsunda mufassalen beyân buyurulmuştur. (*Mulahhas ‘ani’d-Dürer ve Mültekâ*)

²³⁵ Temeccüs: Sonradan mecûsî olmak.

²³⁶ ‘Utâs: Aksırmak.

²³⁷ Su‘âl: Öksürmek.

Nikâhta velî hürriyet ve teklîf ve islâm şartıyla tezevvüc irâde eden müslime-i bâliğa ve veled-i müslim hakkında irs ve hacb tertîbi üzere ünşe tevassut etmeyen meyyite yani gayr-ı mükellefe neseben muttasıl bulunan asabe bi nefsihî olup bunun asabe-i sebebiyye olan mu'tikaya dahî şümûlu vardır.

Muhîd'de zikrolunduğu üzere mer'eye velîlerin ekrabı ibn sonra ibni'l-ibndir. (وان على) Ba'dehû baba sonra babasının babasıdır. (وان سفل)

Eğer mecnûnenin eb veya ceddî ile oğlu olsa velâyet 'inde'l-İmâmeyn oğula ve İmâm-ı Muhammed'e göre babaya âit olursa da *Şerh-i Tahtâvî*'de dahî beyân edildiği vecihle bilâ-hilâf vücûd-i cevâzı için ebin icrâ-ı velâyet zımnında ibne emreylemesi efdaldır.

Babasının babasından yukarı olan evliyâdan sonra velî eḡ li-ebeveyn ba'dehû eḡ li-eb sonra ibni'l-eḡ li-ebeveyn daha sonra ibni'l-eḡ li-eb ba'dehû 'âmm li-ebeveyn sonra 'âmm li-eb bundan sonra ibni'l-'âmm li-ebeveyn ve ibni'l-'âmm li-ebdir. (وان سفلو)

Bunlardan sonra ebin li-ebeveyn 'âmmı ba'dehû ebin li-eb 'âmmı olup daha sonra 'alâ't-tertîb oğullarıdır.

Mezkûrâtan sonra ceddin li-ebeveyn 'âmmı ve ceddin li-eb 'âmmı ve kezâlik bunların dahî tertîb üzere evlâdıdır. Ba'dehû kadına eb'ad-ı 'asabât olan 'âmmın oğludur. (*Kezâ fî't-Tatarhâniyye*)

Bahr'da gösterildiği üzere mûmâ ileyhimin her biri için velâyet-i icbâr olduğundan sağır ve sağırının hâl-i sıgarlarında ve mecnûn ve mecnûnenin hâl-i kiberlerinde icrâ-ı velâyet ederler.

Velâyet en sonra mevlâ-ı 'atâkaya ba'dehû müzekker veya müennes olsun mevlâ-ı 'atâkanın asabesine ta'alluk eyler.

Mecnûnenin babası hacb-i noksanla külden südüse hacb eylediğinden velâyet-i nikâhta oğlu babası üzerine takdîm olundu.

Asabe-i nesebiyye ve sebebiyye bulunmadığı halde velâyet anaya sonra bababın anasına ba‘dehû kızına sonra oğlunun kızına ve kızının kızına ve oğlunun oğlunun kızına ve kızının kızının kızına daha sonra sâfilen âhir-i furû‘a ve ba‘dehû cedd-i fâside kadar sırasıyla intikâl eder.

Zikrolunanlardan sonra velâyet-i tezvîc uht li-ebeveyn ve uht li-eb sonra müennes ve müzekkeri müsâvî olarak evlâd-ı ümm ve ondan sonra bunların evlâdı ba‘dehû zevi’l-erhâm yani ‘âmmât ve ehyâl ve hâlât ve benât-i ‘âmâm bunlardan sonra ‘alâ’t-tertîb onların evlâdı ve en sonra mevlâ’l-muvâlât içindir.²³⁸

Mezkûrâtta sonra nikâhta emr-i velâyet ânifen zikrolunduğu üzere taraf-ı eşref-i hilâfet-i ‘izâmdan me’zûn olan hâkime ta‘alluk eder. (*ed-Dürri’l-Muhtâr, Tahtâvî, Dürer, Mültekâ, Mecma ‘u’l-Enhur*)

Vasî vasî olduğu halde mutlakan yani babası kendini tezvîce vasiyet etsin veya etmesin mezheb-i muhtâr üzere sağır ve sağıra olan yetimi inkâha salâhiyyeti olmayıp fakat vasî velî-i ekrab veya hâkim olup da mertebe-i velâyet kendisine muntehâ olursa bi’l-velâyet hakk-ı tezvîce mâlik olur.

Velîsi ve hâkimi olmayan mahalde bulunan sağıra nefsinin mehr-i misliyle küfüvvü olan bir racûle tezvîc etse akit mevkûf olup bulûğdan sonra icâzetiyle nâfiz olur.

Derecede müsâvî bulunan iki velî sağır ve sağırayı nikâh eyleseler akitte sâbık olan lâhika takdîm olunur. Eğer sâbık ve lâhik gayr-ı ma‘lûm veya ikisinin akdi me‘an bir saatte vâki‘ ise ikisi de câiz olamaz.

Mesâfe-i kasr olan yani meşy-i vasat ile on sekiz saatten ‘ibâret bulunan mevki‘de velî-i ekrabın gaybûbetiyle velî-i eb‘adın sağır veya sağırayı mehr-i misliyle küfüvvüne tezvîci tecvîz olunmuştur. Bu sûrette velâyet-i tâmmenin husûlüne mebnî

²³⁸ Mechûlû’n-neseb olup aslen vârisi olmayan kimsenin eğer benden cinâyet vâki‘ olursa erşi yani diyeti senin tarafından tesviye olunmak üzere vefâtımda vârisim ol diyerek mukâvele eylediği şahsa mevlâ’l-muvâlât denilir ki o makûle kimsenin velâyet-i tezvîci şahs-ı mezkûra ‘âid olur.

ekrabın ‘avdetiyle eb‘adın akd-i sâbiki bâtıl olmaz.

Ama velâyete daha ziyâde ehil olan ekraab mevcûd iken eb‘ad nikâh etse ekraabın icâzetine tevakkuf eder.

Velî-i ekraabın mehr-i misliyle küfüvvüne tezvîcden imtinâ‘ı vukû‘ bulsa hâkimi’ş-şer‘ bi’l-icmâ‘ icrâ-ı akdeyleyler. [*Kezâ fî’l Hulâsa*] (*Tenvîr, ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî*)

3.1.1.6. Altıncı Bâb

(Kefâet Hakkındadır)

Kefâet feth-i kef ile bir şeyde misil ve mânend olmak manâsındadır ki mümâselet demektir. Lafz-ı mezkûr bir şey diğer bir şeye müsâvî olduğunda lisân-ı ‘arabiyyede isti‘mâl olunan (كَفَاءٌ) kelimesinden me’hûz olup ıstılâh-ı fukahâda evsâf-ı âtiye de olan müsâvât ve mümâselet-i mahsûsadan ‘ibârettir.

Kefâet ibtidâ-ı akitte nikâhın zâhir rivâyete göre lüzûmu ve ahvad olan olan rivâyet-i hüsn üzere sıhhati için erkek tarafından aranır. Zîrâ şerîfe bulunan mer’e denî ve vağî‘ olan racûle firâş olmaktan imtinâ‘ edeceğinden zevceyn beyninde emr-i nikâhtan maksûd olan hüsn-i imtizâc ve intizâm-ı mu‘âşeretin teyessürü müte‘azzir olur.

Binâen ‘aleyh zevc müstefriş olup mefrûş manâsına olan firâşın denâeti kendine zarar vermeyeceğinden ‘inde’l-küll zevce cânibinden mümâselete itibâr olunmaz. (كما في الخبازية) Lakin *Zahîriyye* ve *Muhîd* misillü kütüb-i fıkhiyyede kefâetin ‘inde’l-İmâm erkek tarafında bulunması ve ‘inde’l-İmâmeyn kadın cânibinden dahî olması mu‘teber idüğü beyân olundu.

Kable’l-akit tahkîl-i kefâet hakkı yalnız velîye âit olmak üzere *Tenvîr*’de gösterilmiş ise de *Zahîriyye*’den naklen *Bahr*’da zikrolunduğu üzere kendinin küfüvvü olup olmadığını sorup araştırmak zevcenin dahî hakkıdır. Çünkü zevc nesebinin hılâfı

olan başka bir nesle kendisini nisbet edipte ba‘de‘l-akit onun dünü zâhir olarak küfüvv olmadığı tebeyyün eylese hakk-ı fesh evliyâ ile zevce için sâbit olur. Ama misli olduğu taayyün ederse hakk-ı fesh yalnız zevceye ta‘alluk eyler.

Eğer zevcin nesebi ihbâr eylediğinin fevkinde zûhur ederse bu halde bir kavle göre hiç birisinin yani gerek evliyâ gerek zevcenin hakk-ı fesihleri yoksa da diğer kavle nazaran hakk-ı fesih yalnız zevcenin olmak lâzım gelir.

Bir kadın halini bilmediği bir erkeğe vardıktan sonra bunun köle olduğu zâhir olsa mezbûre kefâetten bahs ve tahkîk eylemediği cihetle taksîr kendi tarafından vukû‘ bulduğuna binâen hakk-ı hıyâr ona âit olmayıp belki velîlerine ta‘alluk eder.

Ama velîler ‘adem-i kefâeti bilmedikleri halde mer’e-i kebîreyi rızâsıyla bir racûle tezvîc eyleseler de ba‘dehû ma‘lûmları olsa evvelce küfüvvü olup olmadığını tahkîkte vâki‘ olan kusurlarından ve kadında ise rızâ bulunduğundan nâşî evliyânın ve zevcenin hiçbirisi için hakk-ı hıyâr olmaz. Meğerki hîn-i akitte mümâselet şart kılınmış veya zevcin zevceye küfüvv olduğu kable‘t-tezvîc ihbâr olunmuş olup da mükâfeet olmadığı sonradan taayyün eyleye.

Kefâette neseb, islâm, hürriyet, diyânet, mâl, san‘at cihetlerine itibâr olduğuna mebnî neseben vağî‘ olan racûl şerîfe bulunan imra‘enin mânendi sayılmaz ve bi-nefsihî müslim veya mü‘tak olan şahıs babası müslim veya hür yahut babası mü‘tak ve anası hürre-i asl bulunan hatuna misil olamayacağı gibi yalnız babası müslim veya hür olan erkekte ebeveyni müslim veya hür olan kadının küfüvvü olamaz.

İslâm veya hürriyette yalnız eb ve ceddî olan kimse müslim ve hür müte‘addid âbâ’ ve ecdâdı olan mer’eye misil olabilir. Çünkü neseb ced ile tamam olduğundan o kimse islâmen veya hürriyyeten âbâ-i kesîrası olan şahıs gibidir.

Diyâneten ki zühd ve salâh cihetinden itibâra göre kavli-i zâhir üzere gerek mü‘lin-i fîsk olsun gerek olmasın mürd-i fâsık zenn-i sâlihaya küfüvv olamayacağı misillü sâlihın kızı fâsıka olsa da pederinin te’sîriyle gâliben salâhı olmak ihtimâline mebnî ona racûl-i fâsıkın kefâeti olamaz.

Malca olan mümâselet racülün mehr-i mu‘accel ve nafaka-ı şehriyyeye iktidârı bulunmasından ve san‘atca olan kefâet dahî kişinin ticâreten veya hizmeten sâlik olduğu meslek ve tarîkin bi-hasebi’l-merâtib şeref ve itibârca mümkün olduğu kadar yekdiğerine takarrub eylemesinden ‘ibârettir.

Kefâet ibtidâ-ı akitte mu‘teber olduğundan ba‘dehû zâil olsa bir şey lâzım gelmez.²³⁹ (*ed-Dürrü’l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû’l-Muhtâr ve Gayruhum*)

3.1.1.7. Yedinci Bab

(Mehre Mûte‘alliktir)

Sadâk, sadaka, ecr, nihle, ‘atıyye, ‘ukr, ferîda, ‘alâik, hibâ’ dahî esmâ-ı mehirdendir.

Bazılarının tarifine göre mehir mer'enin akd-i nikâhı sebebiyle mâlen müstehikka olduğu şeyin ismidir.

Cevhere'de İmâm-ı Serahsî'den naklen istîlâd bahsinde zikrolunduğu üzere harâirde ‘ukr mehr-i misl ve cevârî de bâkir ise kıymetinin ‘uşru ve seyyib ise ‘uşr kıymetinin nısfıdır.

Lakin gerek ‘uşr veya nısf-ı ‘uşr olsun gerek hürre yahut câriye bulunsun hadîs-i âtiye binâen ‘ukr-i mezkûr on dirhemden ekall olmamak ve bundan noksan olur ise ikmâl olunmak vâciptir.

Câriyenin mehr-i mislinde bazılarica muhtâr olan hüsün ve cemâl olmasına göre bunun misli her kaç tezevvüc olunur ise ‘ukr olarak onu vermek lâzımdır.

Şer'an mehrin ekalli zekatta olduğu gibi (gerek madrûb ve gayr-ı madrub olsun gerek zevcenin veya gayrın zimmetinde deyn yahut kıymeti vakt-i akitte on dirheme

²³⁹ Ekfâ’ ve emsâlin usûl ve furû‘una dâir kütüb-i fikhiyyede tafsîlât ve temsîlât-ı mükemmele münderic olmakla etrâfiyla kesb-i ma‘lûmât edilmek için onlara mürâcaat oluna.

bâliğ olur araz bulunsun) gümüşten her dirhemi on dört kırat olmak üzere yedi miskâl vezninde bulunan on dirhemden ‘ibârettir. Bu da İmâm-ı Beyhaki ve gayrılarının on dirhemden ekall mehir olmadığına dâir rivâyet eyledikleri (لا مَهْرَ أَقْلَ من عَشْرَةِ دَرَاهِمَ)^{XLV} hadîs-i şerîfine müstenid ve ekall rivayeti mehr-i mu‘accele mahmûldur.

Zamân-ı akitte arazın kıymeti on dirhem iken yevm-i teslimde sekiz dirheme tenezzül eylese mer'e onu ahzeder. Ama bi'l-'aks hîn-i nikâhta arazın kıymeti sekiz dirhem iken vakt-i teslimde on dirheme terakkî etse araz-ı müsemmâ-ı mezkûrdan mâ-'adâ iki dirhem daha istifâ eyler.

Kadın kable'l-vat'ı tatlîk olunduğu ve araz-ı müsemmâyı hâlik ve müstehlik bulunduğu halde bunun kıymetini tazminde itibâr yevm-i kabızda olan kıymetidir.

Meselâ on dirhem kıymetinde olan sevb üzerine tezevvüc edilipte zevce bunu ahz ve kabz ettikten sonra sevb-i mezbûrun kıymeti yirmi dirheme terakkî eylemiş olsa ve kable'd-duhûl talâk vakî‘ olarak sevb-i mezkûrun tazmîni îcâb eylese sevb-i mezbûr müstehlek ise zevcenin yevm-i kabızdaki kıymeti olan on dirhem ve araz-ı müsemmâ gayr-ı müstehlek olduğu sûrette sevb-i mezkûrun yevm-i talâktaki kıymetinin nısfını tazmîn lâzım gelir.

Eğer zevc on dirhemi veya dününü tesmiye ederse mâ düne ‘aşara olan tesmiyede mehr-i misl lâzım gelmeyeceğinden dirhem-i mezkûr kâsid olmadıysa gayr-ı müekked olarak on dirhem vâcip olur. Eğer kesat tîri olduysa bu halde yevm-i kesattaki kıymeti verilir.

Mehirde iki hak bulunup biri mehr-i misline kadar ‘aşara üzerine zâid olan hakk-ı mer'e ve diğeri on dirhemden ‘ibâret bulunan hakk-ı şer‘ olduğuna binâen mezbûre kendi hakkını ıskatla on dirhemden nâkıs mehre razıye olsa bile hakk-ı şer‘ bâkî olmakla on dirhem vücûben ikmâl olunur ve on dirhemden zâid tesmiye olunduğu sûrette ‘aşara ile takdîr-i noksan olmasın için on dirhemden ekseri balığan ma-beleğa

^{XLV} Beyhakî, *Süneni'l-Kübrâ*, (No: 14388). [Mehrin en azı on dirhemdir.]

icâb eder.

Vat'ı veya halvet-i sahîha yahut zevceynden birinin vefatında veya ba'de'd-duhûl mer'e bâinen tatlîk edildikten sonra iddeti içinde iken sâniyen yine onunla tezevvüc etmek veya zevc hacr ve isba' ve miftâh ve sâir şeyler ile zevcenin bokrini izâle eylemek gibi ahvâlin vukû'unda mehrin küllîsi lâzım olur.

Talâk-ı bairinden sonra iddet içinde ikinci defa tezevvüde mehr-i sanînin tamamı halvet ve duhûl vukû' bulunmaksızın vâcib olup bu da Bahr'ın beyânı vecihle iddetin vücûbu halvetin fevkinde bulunmasından nâşîdir.

Ama talâk-ı ric'ide tecdîd-i nikâh etmek ve mehr-i evvelin gayrı bir şey farz eylemek lâzım gelmez.

Bila zarûret hacr ve isba' ve emsaliyle izâle-i bokr tahrimen mekruh olup lakin zevcin aczinden nâşî olursa mekruh olmaz.

Zevcin bekareti izâlesi zevceyi def' sûretiyle olursa kable'l-vat'ı talâk vukû'unda zevce nısf-ı mehr ve def' ecnebî tarafından vâki' olup da tatlîk duhulden evvel vukû' bulursa ecnebî üzerine mehr-i mislin nısfı ve zevc üzerine mehr-i müsemmânın nısfı ve kable'd-duhul zevc-i cânibinden tatlîk olunmadığı takdirde ecnebiye mehrin tamamı terettüp eder.

Câmi'ul-Fusûleyn'de beyan olunduğu üzere bir câriye diğer bir câriye ile müdafa' edipte biri âharının bokrini izâle eylemiş olsa müzileye mehr-i misl icâb eyler.

^{XLVI} (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ) [استعيز بالله]

ayet-i celîlesi icâbınca vat'ı veya halvet-i sahîhadan mukaddem zevc tarafından vâki' olan cemî' furkatın cümlesinde mehr-i müsemmânın nısfı vâcib olur.

^{XLVI} el-Bakara 2/237. [Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur. Aranızda lütufkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.]

Binâen ‘ala hâzâ bir racül bir mer'eye mehir olarak beş dirhem kıymetli bir şey üzerine nikâh eylese mâ-dûne ‘aşara tesmiye vukû‘unda ikmâl-i ‘aşara vâcib olduğundan mezbûreye ol şeyin nısfı ile nısf-ı mehr olan beşi itmâm için iki buçuk dirhem dahî lâzım gelir. Eğer mehr-i mezkûr mezbûreye teslim olunmamış ise kaza ve rızâdan mücerret olan talâkla mehrin diğer nısfı zevcin milkine ‘avdet eder ve teslim olunmuş ise mehir olan şeyin tamamından zevcenin milki batıl olmayıp belki cümlesinde tasarrufu nafiz olacağından bu bâbta nısf-ı mehrin zevcin milkine ‘avdeti kaza ve rızâya tevakkuf eyler.

Mehri ittihaz olunan ‘abdı ‘adem-i mâlikiyyeti cihetiyle vukû‘-i talâktan sonra kable'l-kaza ve'r-rızâ zevc küllen veya nısfen azât eylese tenfiz olunmaz.

Halbuki zevcenin milki bâki olduğundan kaza ve rızâdan evvel ‘abdin küllîsine ‘ıtk ve bey‘ ve hibe cihetinden tasarrufu nâfiz ve mehrin talâktan evvel hâdis olan ziyâde-i mütevellidesi kable'l-kabz tansîf olunursa da ba‘de'l-kabz tansîf olunamayacağından ‘abdin yevm-i kabızda olan asıl kıymetinin nısfını mer’e bila ziyâde dâmin olur. Yani kabızdan sonra hâsıl olan ziyâde zevcede kalır.

Bahr’den naklen *Halebî*’de zikr olunduğu vecihle mehirde ziyâde ya muttasıla-ı mütevellide olur. Cârîyenin semni ve cemâli ve şecerin esmârı gibi veya mütevellide olmaz sabğ-ı sevb ve bina-i dâr gibi. Yahut munfasıla-ı mütevellide olur velet ve semer. Veya gayr-ı mütevellide olur erş ve kesb ve ğalle gibi. Bunlardan gayr-ı mütevellidenin mâ ‘adâsı kable'l-kabz olursa tansîf olunup kabızdan sonra olduğu sûrette asla tansîf olunmaz.

İbn ‘Âbidîn’de beyân olunduğu üzere ba‘de'l-kabz hâsıl olan ziyâde mutlakan zevceye teslim olunur. Şu kadar ki ziyâde-i muharrara kable’t-talâk hâdis olmak lâzımdır. Ama ba‘de’t-talâk velâkin kable'l-kabz hâdis olur ise aslı gibi tansîf edilir. Ve eğer ziyâde ba‘de'l-kabz hâdis olmakla beraber zevc için nısfâ kazâ lâhik olduktan sonra ise kezâlik tansîf kılınır ve kable'l-kazâ olduğu halde mehir zevcenin yedinde akd-i fasit ile makbûz gibidir.

Bahr'de gösterildiği vecihle hıyâr-ı 'aybda ziyâde-i mütevellide-i muttasıla veya ziyâde-i munfasıla-ı gayr-ı mütevellide redde mâni' olmaz ise de muttasıla-ı gayr-ı mütevellide ve munfasıla-ı mütevellide 'ayble redde mâni'dirler.

Bey'-i fâsitte de muttasıla-ı gayr-ı mütevellideden mâ-'adâ her bir ziyâde istirdâd ve feshe mâni' olmayıp hibe de ise mutlakan ziyâde-i munfasılanın hılâfına olarak ziyâde-i muttasıla ve gayr-ı mütevellide rucû'a mâni'dir.

Gaspta mağsûbun 'aynını redde ancak kendinden mağsûbun faslı mümkün olmayan ziyâde-i muttasıla-ı gayr-ı mütevellide mâni'dir.

Bir kimse mehâriminden birini meselâ kızını veya hemşerisini bir racûle ve bu da kızını veya hemşerisini o kimseye mehre bedel olarak tezvîc etmek şartıyla mu'âvaza bi'l-akdeynden 'ibâret olan nikâh-ı şîğârda mehr-i misl vâciptir.

Şîğâr zâtında mehir tesmiyesinden hâlî olan akit olduğu için kerâheten menhiyyün anı ise de tarafeynden her birine mehr-i mislin tahakkuk-i vücûbu sebebiyle şart bâtıl ve akit sahîh olmakla şîğârın hükmü bâkî kalmadı.

Hürre veya emeye mehir olarak hür olan zevcin bir sene hizmeti mukâvelesiyle edilen nikâhta asıl olan zevcin fer' olan zevceye hizmeti haram olduğundan mehr-i misl vâcip oldu. Çünkü asıl zevciyyetin vaz'ı mer'enin racûle hizmeti için olmasına nazaran bunda mevzû'u kalb var ise de akit sahîhtir. Bu da mer'enin seyyidine veya velisine zevc tarafından hizmet edilmek üzere olan tezevvücün ve zevcin köle veya câriyesinin yahut efendisinin izniyle gayrın 'abdinin veya kendi rızâsıyla diğer hürrün hizmeti üzerine vukû' bulan akdin sıhhati gibidir.

Kurân-ı 'Azîmü's-şânı ta'lim şartıyla tezevvüc dahî câiz olmakla mehr-i misl îcâb eder. Zîrâ [استعيز بالله] (أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ)^{XLVII} nass-ı celîli nikâhı mal ile talebe delâlet eder.

^{XLVII} en-Nisâ 4/24.

Sa‘dü’s-Sâ‘idî (رضي الله عنه) tezevvüc etmek istediklerinde Rasûl-i Ekrem (صلى الله عليه وسلم) Efendimiz hazretleri müşâr-ı ileyhe (الَّتَمِسْ وَلَوْ خَاتِماً مِنْ حَدِيدٍ) buyurmaları üzerine iltimâs eylemiş ise de bir şey bulamadığından (هَلْ مَعَكَ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ) istisfâr-ı ‘âliyesine cevâben şu ve bu sureler hıfzında olduğunu beyân etmekle (قَدْ مَلَأْتُكَهَا) ve ‘alâ rivayeti (أَنْكَحْتُكَ) veya (زَوَّجْتُكَ بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ)^{XLVIII} buyurdular. Binâen ‘aleyh sûret-i meşrûhada olan tesmiyenin müftâ bih bulunan müteehhirîn kavli üzere sıhhati lâzım gelir.

Halebî’nin beyanına göre ta‘lîm-i kurânı mehir tesmiye ederek olunan tezevvüc, mehri süknâ-i dâr olmak üzere edilen tezevvüc mânendîdir.

Zevc köle olup da hürre olan zevceye hizmet etmeye efendisi tarafından me’zun olursa zevceye olan hizmeti mevlasına hizmet gibi olacağı misillü, hür bulunan zevcin zevcesine haram olan hizmetin misli dahî olmadığına ve bunda mevzû‘-i kalb dahî bulunmadığına binâen ‘abd me’zuniyeti vecihle ifâ-ı hizmet eder.

Bir müslim câriyesini kendisi tezevvüc eylemek üzere azât eylese ‘inde’l-İmâmeyn mehir maldan îcâb edip ‘ıtk ise maldan ma‘dûd olmadığı ve câriyenin ‘ıtk-ı sadâkı olmak üzere tesmiye batıl olduğu cihetle mehr-i misl vâcib ve İmâm-ı Ebû Yûsuf’a göre câriyenin ‘ıtkı kendisinin sadâkı olmakla mehr-i misl gayrı lâzımdır.

Câriye-i mü‘teka kendisini i‘tâk eden efendisine tezevvücden ibâ ederse mevlası câriyenin azâtı mukâbilinde menfaati şart eylediğinden mezbûre kendi kıymetini efendisine edâ eylemek bi’l-icmâ‘ îcâb eder.

Çünkü menfaat fevt olduğuna ve câriye ise ‘ıtk ile hür olup nikâha cebr olunamayacağına mebnî kıymetini i‘tâ etmek câriyeye terettüp eyler.

Mehri beyândan sükût olunarak tesmiye-i sahîha vukû‘ bulmayan veya mehri nefy ile edilen nikâhta zevc hakikaten vat’ı yahut halvet-i sahîha ile hükmen vat’ı etmiş

^{XLVIII} Nîsâbü’rî, *Ziyâdât*, (No: 555). [Demirden bir yüzük olsa da bir şey talep et], [Kur’an’dan ezbere bildiğin bir şey var mı?], [Seni onunla evlendirdim], [Seni (onunla) nikahladım], [Kur’an’dan sende bulunanın (mehir olmasıyla) seni evlendirdim.]

veya zevceynen biri vefat eylemiş olup da meyânelerinde ba'de'l-akit mehre sâlih bir şey üzerine terâzî vâki'olmamış ise mehr-i misl ve beynlerinde mâl-i mütekavvim 'addolunan bir şeye rızâları lâhik olmuş ise ol şey vâcip olur ve bu makûle nikâhta kable'd-duhûl talâk vukû' bulursa dir' ve hımâr ve milhafeden 'ibâret olan müt'a lâzım gelir.

Emr-i nikâhı velîsine tefvîz edipte velîsi tarafından bilâ mehir birine tezvîc edilmiş olan mer'e kable'l-vat'ı tatlîk olunduğu sûrette ber vechi muharrer dir', hımâr, milhafeden 'ibâret bulunan müt'a vâcip olup fakat bunların kıymet-i mecmû'ası mehr-i mislin nısfını tecâvüz eylemez ve nısf-ı mehr-i şer'î olan beş dirhem gümüş kıymetinden de dûn olmaz ise işbu müt'a nafaka misillü zevc ile zevcenin hallerine nazaran itibâr olunur. (و به یفتی)

Akdi velîsine tefvîz eden kadının mâ-'adâsında müt'a müstehap olup lâkin mehri tesmiye olunmuş ve kable'l-vat'ı tatlîk kılınmış olan imra'e için müstehap değildir çünkü gerek mehir tesmiye olunsun veya olunmasın müt'a mevtû'eye taallük eder.

Sûret-i muharrara da mutallakât dört nev'e inkisâm edip biri cimâ' ve kendi için mehir tesmiye olunmayan mutallaka olup buna müt'a vâciptir.

Diğeri kurbet vukû' bulmayıp yalnız mehri tesmiye edilen mer'edir ki buna müt'a ne vâcip ne de müstehaptır.

Biri de mükârenet vâki' olup mehri tesmiye olunmayan ve biri dahî vat'ı ve mehri tesmiye olunan mutallakalar olup bunlara müt'a müstehaptır.

Ve'l-hâsıl mücâme'at vukû' bulursa tesmiye-i mehir olsun veya olmasın istihbâb-ı müt'a mütehakkak olur. (*ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr, Mültekâ, Mecma'u'l-Enhur, Dürerden Hulâsa*)

Mehir tesmiye olunmayarak vukû' bulan akitten sonra zevceynin rızâ veya hâkimin kazâsıyla mefrûz olan mehr-i misl yahut müsemmanın üzerine edilen ziyâde kable'd-duhûl vâki' olan talâkta tansîf olunmaz.

Binâen ‘alâ hâzâ mecliste ziyâde-i mer'enin ve sağîra ise velîsinin kabulleri ve miktarına vukû‘f ve marifetleri ve kavl-i zâhir üzere zevciyyetin bekâsı şartlarıyla ziyâde-i vâkıa zevc üzerine vâcip olur. (*Kezâ fî'n-Nehr*)

Zîrâ [استعید بالله] (فَنَصَفْتُ مَا قَرَضْتُمْ)^{XLIX} nass-ı celîli nefis-i akitte takdîr olunan mehre hâs olduğundan sûret-i ûlâda yani ba‘de'l-akit edilen tesmiye de müt‘a ve sûret-i sâni de mehr-i müsemmâ üzerine ba‘de'l-akit ziyâde edildiğinde asıl mehr-i müsemmânın nısfı îcâb eyler.

Kâfiye'de zikrolunduğu üzere meselâ bir kimse bir kadını sırran bin kuruş ba‘dehû ‘alâniyeten iki bin kuruş mehir ile tezevvüc eylese İmâm-ı Ebû Yûsuf'a göre akd-i sâni lağvolduğundan asıl mehir olan bin kuruş ve İmâm-ı A‘zam hazretlerince her ne kadar akd-i sâni lağv ise de onun zımnında bulunan ziyâde ilğâ olunamayacağından kavl-i zâhire nazaran iki bin kuruş lâzım gelir.

İkinci aktin hezl olduğuna zevcân şehâdet eyledikleri sûrette bin ve şehâdet etmedikleri takdirde iki bin kuruş îcâb edeceği ve bu halde yalnız zevc akd-i sâni'nin hezl olduğunu iddia eylese bilâ beyyine kabul ve tasdîk olunmayacağı *Feth*'te ve bir racûl haramının nikâhını mehir tesmiyesiyle tecdîd eylediğinde maksadı ziyâde etmek ise mehr-i sâni lâzım gelip fakat maksadı ziyâde olmayıpta ihtiyâtan ‘ibâret olduğu halde mehr-i sâni iktizâ etmeyeceği *Kunye*'de muharrerdir.

Zevce mehrini zevcine hibe eyledikten sonra zevc şu kadar mehir ikrâr etse zevce kabul eylediği sûrette sahîh olacağı ve mehirde ziyâdeye haml olunacağı *Hâniyye*'de mezkûr ise de ziyâdeye zevcenin kastı vâki‘ olmadıkça ademi sıhhati kavl-i eşbah olarak *Bezzâziyye*'de mestûrdur.

Bahr'ın beyânına göre miktarı meskûkât üzerine tesmiye olunan mehrin küllünü veya ba‘zını zevce kendi rızâsıyla zevcden had ve ıskât eylese zevc kabul etsin veya etmesin sahîh olur.

^{XLIX} el-Bakara 2/237.

Ama kilim ve kâlîçe ve emsali a'yân ile takdîr edilen mehirden had yani noksan etmek gayr-ı sahîh olduğu gibi zevcenin tav' ve rızâsı olmayarak mücerret zevcin ibrâm ve tazyîki ile kerhen vukû' bulan tankîs veya ıskât-ı mehir dahî böyledir.

Zevc ile zevcenin hissen ve tab'an ve şer'an mâni' olmayarak vukû' bulan halvetleri vat'ı hükmünü hâizdir.

Mâni'-i şer' farz veya nâfile olarak edilen hac ve umrenin ihramı, mâni'-i hissî hiss-i vicdânla fütûr ve kesl vukû'u veya zarar cihetiyle cimâ'a mâni' olan ehadühümânın merazı, mâni-i tab'î sâlis-i âkilin nezd-i zevceynde vücûdu gibidir.

Sâlis-i âkilin vücûdu halvetin 'adem-i tahakkukunu müstelzim olduğundan mâni'-i tab'î olmayıp belki mâni'-i hissî olması *Esrâr* nâm kitapta ve şahs-ı sâlisin huzurunda kırbân haram olmakla mâni'-i şer' 'addedilmesi *Bedâi'*de ve hayız ve nifasın mâni'-i tab'î olduğu *Mültekâ*'da beyân olunmasına nazaran mâni'-i tab'î için müstakil misal dermeyân olunamıyor. Ratek,²⁴⁰ karan,²⁴¹ 'afel,²⁴² sığar²⁴³ mevânî'i hissiyyedendir.

Teyakkuz ve tenevvümden hâlî olmadığı için nâim ve hissedeceği sebebiyle a'mâ olsa bile âkil-i sâlisin 'inde zevceynde vücûdu mâni'-i halvet 'addolunan şeylerden olup meğerki izdivâc mu'âmelesinden ta'bir ve beyâna kâdir olmayan sağîr-i lâ ya'kil veya mecnûn veya muğma 'aleyh buluna. Lakin sağîr-i lâ ya'kil ve mecnûn ve muğma 'aleyh ve kavî-i esahta a'mâ ile beraber halvetin gecede vukû'u halinde sıhhati ve gündüzde vukû'u 'adem-i sıhhati *Bezzâziyye*'de muharrerdir.

Mescid ve tarîk ve üzerlerine mekfûl olmayan hamam ve murûr-i nâstan emin olunmayan sahra' ve cevânibinde sûtire bulunmayan sath ve izinsiz duhûle müsait olan kapısı açık menzil gibi mahallerde leylen veya nehâran zevceynin vukû' bulan ictimâsı

²⁴⁰ Ratek: (رتق) Mer'enin mahrec-i beşeri mücâme'ata kâbil olmayacak derecede bitişik olup da bir alet vâsıtasıyla harf ve şakka muhtâc bulunmak.

²⁴¹ Karan: (قرن) Mevzi'-i mezkûrda ğade-i ğalîza yani katı bez veya et yahut kemik hâsıl olmak.

²⁴² 'Afel: (عفل) Kubul-i mer'eden edreh ve verem gibi bir şey hurûc etmek.

²⁴³ Sığar: Zevc veya zevce cimâ'a kudret ve tâkatı olmayacak mertebede küçük olmak.

halvet-i sahîha ‘addolunmaz.

İfsâdında kefâret olmayan tatavvu‘ ve nezir ve kefâret ve kazâ savmları halvetin sıhhatine manî‘ değildir. Bundan müstefâd olur ki ramazanda sâim olan kimse orucu unutarak ekl ve ba‘dehû imsâk edip zevcesiyle halvet eylese kavî-i esahta halvet sahîh olacağı gibi *Nehr*’in beyânına göre her bir kefâreti iskât eden nâsiyen şîrb ve cimâ‘ ve nehâran savme niyet dahî halvetin sıhhatine manî‘ değilse de ancak ifsâtında mea‘l-kazâ kefâret lâzım olan edâ-i savm-i ramazan ile yalnız salât-ı mefrûza mevâni‘-i sıhhat-i halvettendir.

Halvet-i sahîha nesebin sübûtu ve mehr-i müsemmânın veya bilâ tesmiye olan mehr-i mislin tekküdü ve nafaka ve süknâ ve iddetin vücûbu ve zevce-i mutallakanın iddeti için kız karındaşının ve zevcât-ı erba‘a-ı menkûheden başka beşinci bir kadının ve hürre üzerine câriyenin nikâhları hurmeti ve ‘inde’l-îcâb zevce-i mevtûenin hayız halinde talâk-ı bid‘at ve tuhur zamanında bilâ vat’ı ahsen olmakla zevcin bu cihete mürâ‘âtı ve kavî-i muhtâr üzere ba‘de’l-halvet bâinen bir talâkla tadlikten sonra iddet içinde diğer bir talâk-ı bâinin vukû‘u misillü ahkâmda zevc-i mecbûb ve ‘innîn ve hasîy ve kable’l-halvet rucûliyyeti ve nikâha ehliyeti zâhir olan hunsâ olsa dahî vat’ı hükmündedir. Hunsânın hali ma‘lum değilse nikâhı mevkûftur.

Ahkâm-ı meşrûhanın mâ-‘adâsı olan gusl ve ihsân ve hürmet-i benât ve mutallaka-ı selâse için ihlâl ve miras ve ric‘at ve akd-i mevkûfta icâzet misillü şeylerde yalnız halvet vat’ı hükmünü hâiz değildir.

Çünkü vat’ı da gusl îcâb eder ise de mücerret halvetle iğtisâl lâzım gelmez.

Halvet-i sahîha vukû‘undan sonra zevc mer’e-i ecnebiyye ile zinâ edipte hakkında şart-ı ihsân olan cimâ‘ mu‘âmelesi sâbit olamayan kimseye hadd-i recm terettüp etmez.

Takbîl veya mess bi’ş-şehveden mücerret olarak halvet vukû‘uyla beraber kable’l-vat’ı tadlik edilen kadının diğer erkekten olan kızı mutallika haram olmaz.

Talâk-ı selâse ile mutallaka olan zevce (حَتَّى تَذُقِي غُسْلَتَهُ وَ تَذُقَ غُسْلَتَكَ)^L hadîs-i şerifi mücebince muhallil olan zevc-i âharın bilâ mücâme‘at vukû‘ bulan halvet-i mücerredesiyle zevc-i evvele helal olamaz.

Talâk-ı sarîhten sonra yalnız halvet mürâcaat ‘addolunmaz.

Ba‘de’l-halvet talâk-ı bâin ile tatlîk olunan mer’enin iddeti halvette de zevci vefât eylese hakk-ı verâseti olmaz.

Akd-i mevkûf icâzetinde halvet vat’ı gibi sayılmaz.

Zevcân beyninde iftirâk hâsıl olup da zevce furkat ba‘de’d-duhûl ve zevc kable’d-duhûl vukû‘ buldu deseler merkûm her ne kadar duhûlü ikrâr etmemiş ise mezbûre nısıf mehrin sukûtunu inkâr eylediği cihetle kavil zevcenin olur.

Zevce halvette zevcine ‘adem-i temkîn ârâisiyle teslim olmaz ise bâkir olduğu halde havlet-i sahîha ‘addolunur ve seyyib ise halvet olmaz.

Bezzâziyye’de beyân olunduğu üzere bir kimse medhûl bihâsı olmayan hatununa seninle halvet olur isem sen benden tâliksin demiş iken müte‘âkiben onunla halvet-i sahîha da bulunsa şart bulunmakla ve ‘inde’l-fukahâ halvet-i sahîhadan sonra vâki‘ olan talâk bâin olmakla mûmâ ileyhâ mübâne olup nısıf mehir lâzım gelir. Zîrâ mehrin kemâli zevcin hissen ve şer‘an kırbâna mütemekkin ve muktedir olmasıyladır. Binâen ‘aleyh bunun ‘adem-i husûlunda muhtâr olan kavle göre mer’e için nafaka ve mehr-i tam ve süknâ ve kisve ve miras müterattib olmaz.

Bir kadın bin kuruştan ‘ibâret olan mehrini kabız ve zevcine hîbe edipte halvet ve kırbândan mukaddem tatlîk olunsa ‘ukûdde nuķûṭ ta‘yin etmediğinden zevc mehrin nısıfıyla zevceye rucû eder hatta nikâhta derâhime işâret olunmuş olsa bile zevc derâhim-i muşâr-i ileyhâyı alıkoyup cinsen ve nev‘an ve kadran ve sıfaten onun mislini i‘tâ eyler. Sûret-i mebsûtada bir şey hibe etmemiş ise zevce makbûzunu imsâk ve

^L Buhârî, *el-Câmi*‘, (No: 2496). [(Sen önceki kocana), diğeri balcığından tatmadıkça, sen de onun balcığından tutmadıkça helal olmazsın.]

gayrıya def' eylemeye kâdire olur ve bunun küllîsinden zekat verilir.

Mehri mer'e asla kabz etmediği veya nısfını kabz edipte sûret-i ûlâya göre tamamını ve sûret-i sâniye nazaran nısf-ı bâkiyi hibe eylediği yahut muayyen veya gayr-ı muayyen arazdan 'ibâret bulunan mehrini ya kable'l-kabz veya ba'de'l-kabz hibe ettiği takdirde akitte arazın te'ayyünü için aynî hakkına vusûl maksadı hâsıl olduğundan nâşî rucû' olamaz. Yani ehadühümâ âhardan bir şey talep edemez. *Dürer* ve *Bezzâziyye*'de muharrar olduğu üzere hîn-i tezevvücde imra'enin bekâreti şart edilip de seyyib bulunsa mehir mücerret istimtâ' zımnında meşrû' olup bekâret için olmadığına ve zikri sebki eylediği vecihle bazı arazdan dolayı bekâretin zevâli vâki' ve bu bâbta hüsn-i zan lâzım olduğuna ve *Mecma'u'l Enhur*'un beyânına göre şartın butlânına ve halvet-i sahîha ile akdın sıhhatine binâen mehrin küllîsi zevc üzerine vâcib olur. Şâbe deyû akdolunan mer'e acûz zuhur eylese mes'ele yine böyledir.

Bir kimse bir hatunu cinsen muhtelif olan meselâ ya şu 'abde veya işbu bin veya iki bin kuruşa diyerek yahut cinsen müttehid olan şu 'abde veya işbu 'abde veya şu ikinin birine işâret ederek iki şeyden birini mehr-i ittihâz ile tezevvüc eylese ve o ikiden biri diğerinden hasîs olsa hâkim mehr-i misli tahkîm edip eğer mehr-i misl ol iki şeyin kıymeten erfe'na mümâsil veya ondan a'lâ olursa onların erfe'ını ve hasîsine mümâsil veyâ ondan dûn olduğunda onların dûnünü ve erfe'dan ednâ ve hasîsten a'lâ olursa mehr-i misli i'tâyâ hükmeder.

Şey'eyn-i mezkûreynin kıymeti mehr-i misl ile müsâvi olduğu takdirde zevce için hakk-ı hıyâr sâbit olduğundan hangisini dilerse onu ahzeyler.

Kable'd-duhûl olan talâkta mehirde asıl olan müt'a-ı misil tahkîm olunur. Hatta şey-i hasîsin nısfı müt'adan ekall olsa bile yine müt'a vâcib olur. (*Feth*)

Bir racûl bir mer'eyi bir 'abd veya esb veya bir sevb-i zî-kıymeti yahut firâş-ı beyti veya ibil gibi hayvandan aded-i ma'lûmu yahut hınţa ve şe'îr ve za'ferân misillü mekîl veya mevzûn bir şeyi mehr-i ittihâz ile tezevvüc etse kendine her bir cinsten hangisi vasat ise onu ifâ veya vasatın kıymetini edâ eder.

Kendisinde selem câiz olmayan hayvan misillü şeylerde aynını veya kıymetini vermekte zevc muhtâr ve sevb gibi selem câiz olan eşyada zevce sahîbe-i hakk-ı hıyârdır.

Cins zikrolunup nevi‘ gösterilmeyen her bir hayvanda lüzûm-i vasata dâir olan hüküm dahî beyân olunduğu vecih ile dir.

Cins, nezd-i fukahâda, ahkâmda muhtelifîn-i kesîrîn üzerine makûldür. İnsan gibi ki ahkâmda muhtelife olan zeker ve ünsâyâ makûldür. Kezâlik sevb gibi. Zîrâ bu bir cinstir ki tahtında kuttân, pamuk, ipek dahîl olup kiminin lûbsü helal ve kiminin haram olmak gibi hükümleri muhtelifdir. Hayvan ve dâr da bu kabildendir.

Nevi‘, ahkâmda müttetikîn kesîrîn üzerine makûldür. Feras gibi. Bundan anlaşıldı ki hayvan, dâbbe, memlûk, sevb cins olup; feras, hımâr, ‘abd, sevb-i heravî, kuttân, kutnî nevi‘dir.

Binâen ‘ala zâlike tesmiyesi sahîh olup da vasatını veya kıymetini vermek lâzım gelen ancak nevi‘ sâni‘dir. Zîrâ cehâletin envâ‘ı olup biri cehâleti'n-nevi‘ ve'l-vasıftır sevb, dâbbe, dâr gibi ki bunda tesmiye sahîh değildir.

Diğeri de nev‘i ma‘lûm ve sıfatı meçhuldür. ‘Abd, feras, bakara, şât, sevb-i heravî gibi ki bunlarda tesmiye sahîh ve vasat vâciptir.

Takdîr-i mezkûra göre dâbbe, sevb cinsi ma‘lûm ve nev‘i ve sıfatı meçhul ve ‘abd, feras, sevb-i heravî ve nev‘i ma‘lûm sıfatı meçhul olduklarından fukahânın ânifen beyân olunan tariflerine muvâfıktır. (*ed-Dürri’l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddü’l-Muhtâr, Mültekâ*)

Nikâh-ı fâsitte bilâ vat‘ı bir şey îcâb etmeyip ancak taraf-ı kubûlden vukû‘ bulan mücâme‘atla mehr-i misl vâcip olur.

Binâen ‘aleyh kabulün gayrına vat‘ı ile veya yalnız halvet ve lems ve takbîl bi’s-şehvet ile mehr-i misl lâzım gelmez. Çünkü akdın fesâdı sebebiyle cimâ‘ın hurmetinden nâşî mücerret halvetle temekkün sâbit olmayacağından o makûle halvet

sahîh olmaz. Hâizla olan halvet gibi ki hayız salât ve savmede olduğu misillü halvete de mâni‘ olmakla halvet-i mücerrede kırbân makamına kâim olamaz.

Akd-i fâsitte müsemmâ-ı ma‘lum her ne kadar ‘aşaradan dîn olur ise de bu noksana bidâyeten imra'e râziye bulunmuş olacağından hîn-i iftirâkta mehr-i misl müsemmâ-ı mezkûre üzerine zâid olmaz. Yani fesad-ı akit sebebiyle tesmiye fâsit olmakla mehr-i misl mâ-dûne ‘aşara olsa bile ondan ziyâde bir şey îcâb etmez.

Nikâh-ı fasitte aslen mehir tesmiye olunmasa veya meçhul olsa bu sûrette mehir baliğın ma-beleğâ lâzım olur.

Hîn-i nikâhta şahitlerin huzuru gibi nikâhın sıhhat şerâitinden birinin bulunmaması ve iki kız karındaşının birlikte veya birinin diğerinin iddeti içinde tezevvüc edilmesi ve gayrın mu‘teddesi olan kadının ve râbi‘a iddeti iken hâmisenin ve hürre üzerine emenin ve'l-hâsıl hurmet-i müebbede ve muvakkata ile haram olanlardan birinin akdolunması fesâd-ı nikâhın esbâb-ı mûcibesindendir.

Kavl-i esahta duhûl olsun veya olmasın zevceynden her biri için nikâh-ı fâsidi fesh etmek salâhiyyeti vardır. Hatta zevcândan biri hâzır olmasa bile ma‘siyetten hurûc için âharının fesh hakkı sâbittir. Şu halde zevceyn fesh-i nikâh etmeseler meyânelerini tefrîk etmek hâkimin üzerine vâciptir.

Nikâh-ı fasitte ba‘de'l-mukârene olan mufârakatta ve kable'l-vat'ı zevcin vefatında mevzi‘i ihtiyâtta şüphe-i hakîkaya ilhâken ve iştibâh-ı nesepten ictinâben üç hayızdan ‘ibâret bulunan iddet-i talâk îcâb eder ise de mukârenetten mücerret olan halvet gayr-ı mu‘teber olmakla bunda iddet lâzım gelmez.

Zikrolunan iddet-i talâk fesâd-ı nikâhın taayyünü sebebiyle zevceyn beyinde fesh-i nikâh olunmaktan nâşî vukû‘ bulan teferruk veyahut hâkim cânibinden olunan tefrîk sûretlerinden vakt-i mufârakattan veya kavl-i esahha göre mütâreke zevcenin ma‘lûmu olmasa bile zevcin zevceyi terki zamanından itibâren vâcip olur.

Nikâh-ı fâsitte ihtiyâten yani veledi dıyâ‘dan muhâfazaten bilâ da‘vet nesepten zevcden sübût bulur ise de verâset sâbit olmaz. Nikâh-ı mevkûf dahî bunun gibidir.

Sübût-i nesebin müddeti vat'ıdan mu'teber olarak olarak altı mâhdir.

Binâen 'aleyh vakt-i kırbândan vaz-ı hamle kadar müddet-i hamlin ekalli olan mezkûr altı ay veya bundan ekser zaman murûr eylemiş olduğu sûrette neseb tahakkuk edip eşhur-i sitteden ekallde vilâdet vukû'unda neseb sübût bulmaz. İşbu kavil İmâm-ı Muhammed hazretlerinin olup müftâ bihtir.

'İnde'l İmâmeyn nikâh-ı sahîhte olduğu misillü sübût-i nesebin mebd-i vakti akitten itibâr olunmuş ve *Nehr*'de bunun tercîhen ahvad idüğü beyân kılınmış²⁴⁴ ise de hürrenin şer'an olan mehr-i misli babası kabîlesinden sinn, cemâl, mal, diyânet, akıl, bekâret, siyâbet, iffet, ilim, edeb, kemâl-i hulk, mekân, zaman, 'adem-i velet cihetlerinden küllen veya ba'zan müsâvât olan imra'enin mehridir.

Binâberîn mer'enin anası babasının amcası kızı olmak gibi kendi akrabasından olmadığı halde kavm-i mâderden teharri emsâle ve 'inde'l-ba'z haseb ve neseb sâhibi olan eşrafta cemâle itibâr olunmamıştır.

Evsâf-ı meşrûhadaki mümâselet vakt-i akitte mer'î olup ondan sonra hâdis olursa mu'teber değildir.

Mehr-i misl hususunda zevcenin babası kavminden mümâselet bulunamayınca zevcenin vâlidesi bint-i 'âmî gibi pederinin akrabasından olduğu sûrette vâlide tarafından da mümâselet mu'teber olacağı misillü mer'enin ehavât ve 'âmmâtına ve bunlar bulunmaz ise kız karındaşının kızları amcasının kerîmelerine dahî 'alâ't-tertib itibâr olunmak lâzım geleceği ve zevcin dahî zevcenin mümâsillerinin zevclerine mal, haseb, cemâl, beled, sığar, takvâ, sinn hususlarında mümâseleti mu'teber idüğü meşâyih-ı fukahâdan naklen *Hulâsa* ve *Kemâl*'de beyân edilmiştir.

Câriyenin mehri kendisine ne miktar şey ile meyl ve rağbet olunursa ondan 'ibârettir.

²⁴⁴ İbn 'Âbidîn'in ifadesine göre Nehr'in tercihi sâhib-i Hidâyenin ve sâirlerinin (fetva İmâm-ı Muhammed'in kavli üzerinedir) demelerine muâriz olamaz.

Evsâf-ı muharra-ı mümâselete nazaran mehr-i mislin sübûtunda iki âdil kimsenin veya bir erkek ile iki kadının ihbâr ve şehâdetleri şarttır. Şühûd-i ‘udûl bulunmadığı sûrette mehr-i mislin ta’yîninde yeminiyle kavil zevcindir. Zevcânın husûl-i rızâlarıyla ve bi’ş-şehâdet mümâselenin sübûtuyla hâkim tarafından mehr-i misl takdîr olunmak câiz olduğu *Muhîd* ve *Nehr*’de beyân olunmuştur.

Şayet küllen veya ba‘zan evsâf-ı mezkûreye pederi kabilesinden zevcenin misli bulunamaz ise ona mümâsil bulunan kabile-i ecnebiyyeden olan emsâl mu‘teberdir ve bunlarda da mümâsil bulunamadığı takdirde ber vech-i muharrar yeminiyle söz racûlündür.

Mer'e her ne kadar sağîra ve velî zevc veya zevce yahut her ikisi için âkid olur ise de nikâhta vekîl misillü sefir ve mua‘bbir olduğundan sıhhat-ı vücûdiyyesi şartıyla mehrin tazmînini kefâlet eylemesi sahîh ise de velî maraz-ı mevtte bulunur ve mekfûl-i anh veya mekfûl-i leh kefil olan velînin vârisi olur ise damânı sahîh olmaz.

Ama hayatta bulunan oğlu sebebiyle verâsetten mahcûb olan oğlunun oğlu veya ‘âmm-ı kızı gibi mekfûl-i leh veya anh velî-i kâfile vâris olmaz ise bu halde esah olan damânın sülûsten mu‘teber olmasıdır.

İbn-i ‘Âbidîn'in beyân-ı vecihle eğer mal-ı kefâlet terekenin sülûsü kadar ise damân ona munhasır olacağı gibi tereke ondan ziyâde bulunduğu takdirde damân yalnız terekenin sülûsü miktarından terettüb eder. Velînin sıhhat-ı damânı şerâitinden biri de bâliğa ise imra'enin ve sağîra ise velîsinin meclis-i damânda kabul eylemesidir.

İbn-i ‘Âbidîn'in ifadesine nazaran mes’ele-i mezkûre de mer'e sağîra olmak ve kefil de zevcin velîsi bulunmak lâzım gelip zîrâ zevcenin velîsi meclis-i damânda bulunur ise velînin îcâbı kabul makamında olur.

Zevce zevc-i bâliğ ile velî-i dâminin hangisinden dilerse mehri ondan mutâlebe eder.

Eğer zevc sağîra ise mutâlebe erbâbından olmadığından kendisine mutâlebe teveccüh etmez. Bu surette velî sağîr olan veya kebîr bulunan zevcle zevceye velâyet

eyler.

Zevc-i kebîrin velîsi ecnebi gibi olduğundan velâyeti istihbâb nev'inden ve velînin mehri dâmin olması hükmü ecnebinin damânı hükmü kabilindendir.

Velî zevcin emriyle mehri edâ eylediyse hükm-i kefâlet iktizâsınca zevce rucû' edebilip emriyle olmadıysa rucû' edemez.

Peder-i sağîr mahdûmunu tezvîc edipte mehri zevceyi te'dîyeye kefîl oldu ise kendisi sefîr ve mua'bbir olmakla kefâleti sahîh olur.

Kebîre olan zevcenin velîsi zevc için îfâ-ı mehri tekeffûl etmiş ise velî ecnebi misillü mehri tazmîn eyler ve zevce zevc-i bâliğ ile velînin hangisinden diilerse mehri ondan ister.

Vâlidî sağîrayı tezvîc eylerse mehrin damânı babasına ta'alluk eder.

Baba sağîr ve fakir olan oğlunu teehhül ettirirse zevcenin mehri oğlunun zimmetinde sâbit olacağından kendisinden talep olunamaz.

Ama mütezevvic olan veled-i sağîr-i ğanî için halîlesinin mehrini pederi onun malından ve mehre kefâlet eylemiş ise kendi malından edâ ile mutâlebe olunur ve hîn-i edâda rucûya işhâd eylememiş ise nefsinden te'diye eylediği mehirden dolayı sağîr oğluna rucû' eyleyemez.

Zevce az veya çok olsun kendisine 'âcilen verileceği beyân olunan şeyi yahut mehri külliyyen müeccel olmadığına göre mua'ccelen i'tâsı örf ve âdet iktizâsından bulunan miktarı ahzetmedikçe mu'âmele-i zevciyye icrâsına mutâvaat etmemeye ve zevcine itbâ' ile sefere çıkmamaya hakkı vardır. Hatta rızâsıyla halvet olmuş ve zevcine temkîn-i nefis etmiş olsa bile yine bu hakkı sâkıt olmaz. Bununla beraber zevcenin nafakaya yine istihkâk ve kendinin meşrû' olan hâceti ve ebeveyninin ziyareti için zevcinden izinsiz sokağa çıkmaya salâhiyyeti olur.

Zevc zevcenin mehr-i mua'ccel ve müeccelini tamamen te'diye eylemiş bulunursa zevcesi ondan emin olmak şartıyla istediği yere beraberce musâferet ve

hakkını kâmilten edâ etmemiş veya zevce emin bulunmamış ise onu beldesinden hârice götüremez ise de mesâfe-i seferden ekall mahalle ve köyden şehre ve şehirden köye onunla birlikte azîmet edebilir. (و عليه الفتوى)

Zevceyn mehrin aslında ihtilâf eylese yani biri mehir tesmiye olundu ve diğeri olunmadı dese müddeînin beyyineden aczi halinde tesmiyeyi inkâr eden icmâen tahlîf olunur. Mûnkir yeminden nûkûl ederse tesmiye sâbit ve eğer yemin eylese mehr-i misl vâcib olur ve bunda bir şey ziyâde ve noksan edilmez. Yani tesmiyeyi iddia eden zevce ise mehr-i misline bir şey tezyîd ve eğer zevc ise asıl mehirden tankîs olunamaz.

Nikâh kâim iken mehrin miktarında ihtilâf olunur ise meselâ zevc tarafından mehrin bin ve zevce cânibinden iki bin kuruş olduğu iddia edilirse kavil yeminiyle kendine mehr-i misl şehâdet edenin olur.

İbn-i ‘Âbidîn’in dediği vecihle mehr-i müsemma mekîlât ve mevzûnâtta olup da miktarında ihtilâf vâki‘ olsa mes’ele yine böyledir. Ama ihtilâf ‘abd ve câriye misillü cinste veya cevdet ve redâet gibi sıfatta türkî ve rûmî gibi nevi’de olup da müsemma ‘ayn ise kavil zevcindir ve deyn ise asıldaki ihtilâf gibidir.

Mehr-i mislin gerek zevcin veya zevcenin kavline şehâdet etsin gerek asla birine veya meyânelerinde olan miktara şehâdet etmesin zevcândan hangisi beyyine ikâme ederse o makbûl görülür.

Her ikiside beyyine ibrâz eyledikleri surette mehr-i misl zevcin kavline tevâfuk ederse zevcenin beyyinesi takdîm olunur ve eğer mehr-i misl zevcenin müdde‘âsını tesâduk eylese zevcin burhânı kabul edilir zîrâ beyyinât hılâf-ı zâhiri ispat için olup yemin ise aslı ibkâya ta‘alluk edeceğinden zâhir-i beyyine mehr-i misl kendinin kavline şehâdet edene âit olur.

Mehr-i misl zevceynin müdde‘âları beyninde olursa ikisine de ‘arz-ı hilf olunup hangisi nûkûl ederse söz âharındır ve yemin eyledikleri veya her biri davalarına başka başka delil ityân ettikleri halde mehr-i misl ile hükmolunur ve bu bâbda birinin diğerdan evvel ikâme-i beyyine eylemesine mâni‘ yoktur çünkü diğerdan

burhânından mukaddem ikâme-i beyyine eden taraf delilini irâe ile davasını tenvîr etmiş olur.

Vat'ı veyahut halvet-i sahîhadan mukaddem talâkın vukû'unda eğer mehr-i müsemâm gayr-ı muayyen olarak zimmette deyn olursa müt'a-ı misil zevcândan hangisinin kavline delâlet ederse yeminiyle kavil onun olmakla müt'a-ı misil ile tahkîm kılınır.

'Abd ve câriyenin mehri tesmiye olunması mes'elesi gibi mehr-i müsemâm 'ayn yani muayyen olursa meselâ kadın (şu câriye mehir olmak üzere beni tezevvüc ettin) deyip erkekte (câriye değil belki şu köle mehir olarak seninle tehhül ettim) dese mezbûreye bilâ-tahkîm müt'a lâzım gelir ve zevc mehir için câriyenin nısıf kıymetine râzı olduğu takdirde müt'aya mahal kalmaz.

Vat'ı ve halvet-i sahîhadan evvel vâki' olan talâkta müt'a için zevceynden hangisi ikâme-i beyyine ederse onunki kabul olunur. İkisi de irâe-i burhân eyledikleri takdirde müt'a racülün kavline şehâdet eylesse kadının beyyinesi ve müt'a kadının sözüne delâlet ederse erkeğin beyyinesi evlâ olunur.

Müt'a her ikisinin kavlini müeyyid olmayıpta mütevassıt vâki' olmuş ise ikisine de yemin verilir ve şu halde beyyineleri hükümden sâkıt olmakla artık hangisi nükûl ederse söz âharının olur ve her ikisinin yemini sûretinde müt'a-ı misl lazım gelir.

Zevcândan birinin vefatı halinde aslen ve kadren mehrin hükmü hayatta iken olan mu'âmelenin aynıdır.

Binâen 'aleyh zevceynden hay olan ile verese-i meyyit beyninde asıl mehir hususunda ihtilâf olursa meselâ hay tarafından mehir tesmiye olunduğu ve verese cânibinden tesmiye olunmadığı iddia veya bunun aksi davâ edilse ve beyyine ikâme edilmese mehr-i misl vâcib olur.

İhtilâf miktar-ı mehirde olduğu surette mehr-i misl itibârı ehadühümâdan âharın mevtiyle sâkıt olamayacağından mehr-i misl tahkîm kılınır.

Zevcânın vefatlarından sonra mehrin kadrinde verese beynlerinde ihtilâf olursa kavil zevcin veresesinin olduğundan ikrâr ve itirâf eyledikleri miktarın edâsı kendilerine lazım gelir ve eğer mehrin aslında ihtilâf olunursa kavil tesmiyeyi inkâr eden zevcin veresesinin olur.

Şu takdirce ‘inde'l-Îmâmeyn tesmiyeyi davâ eden verese-i zevce tarafından burhân ile isbât-ı müdde‘â olunmadıkça bir şey îcâb etmez ve Îmâmeyne göre hâl-i hayatta olduğu misillü mehr-i misl ile hükmolunur. [وبه يفتى]

Bir kimse kerîmesine bir miktar cihâz tertûb ve mezbûreye teslim eylese cihâz-ı mezkûr kızının malı olacağından bilâhâre kendisi istirdâd edemeyeceği gibi hâl-i sıhhatte teslim etmiş ise ba‘de vefâtihî verese-i dahî onu mezbûreden geriye alamaz.

Teslim maraz-ı mevtte vâki‘ olursa vârise temlîk ve hükmen vasiyyet demek olup o ise (لا وَصِيَّةَ لِلوَارِثِ)^{L1} hadîs-i şerîfi mücebince câiz ve nâfiz olamayarak icâzeti vereseye mevkûf bulunacağından bu halde cihâz-ı mezkûru onların istirdâda hakları olur.

Babanın kızı için hâl-i sığarında iştirâ eylediği eşyâ-ı cihâze peder gerek maraz-ı mevtte teslim etsin gerek hiç teslim etmemiş bulunsun asla istirdâd olunamaz.

Kızını techîzde ana, baba gibidir sağîranın velîsi dahî böyledir. Ana kızını techîzde babasının huzurunda ve onun ilmi lâhik olarak malından biraz şey verse ve baba sükût eylese ve kız zevciyle zifâf edilmiş bulunsâ bilâhâre peder onu istirdâd edemez.

Mâderi duhîterînin cihâzı için pederinin malından ‘alâ'l-‘â‘de sarfiyatta bulunsâ ve baba sükût eylese ana dâmin olmaz. Lakin kadr-i ma‘rûf ve mu‘tâddan ziyâde sarf etse baba bir şey dememiş olsa bile ana sarf eylediği şey-i zâidi tazmîn eyler.

Zamân-ı tadrîka kadar te‘cîl olunan mehir talâk-ı ric‘î ile ta‘accül eder. Lakin

^{L1} Şâfiî, *Müsned*, (No: 1353). [Vârise vasiyet yoktur.]

iddet munkadıya olmadıkça mehrin ta‘accül edemeyeceği ‘âmm-e-i ulemâ kavli olarak *Kunye*'de beyân olunmuştur. Mer'eye mürâcaatla mehir teeccül eylemez.

Ba‘de'l-tadlîk zevc zevceye (mehrini bana hibe eylemedikçe seni tekrar tezevvüc etmem) dese ve zevce bunu kabul eylediği halde zevc onu tezevvücden imtinâ‘ eylese velev sonradan nikâh etsin veya etmesin mehir bâkî kalır ve zevc ibâ etmez ise hibe sahîh olur. (*Tenvîr, ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr, Mültekâ ve Gayruhum*)

3.1.1.8. Sekizinci Bab

(Radâ‘a Dâirdir)

Ra'nın fetha ve kesriyle radâ‘ lugatte (massu's-sedy) yani memeyi emmek demektir.

Şer‘de vakti mahsûsada ki İmâm-ı A‘zam hazretlerince [استعيز بالله] وَحَمْلُهُ) âyeti kerîmesinden bil-istidlâl hamle ait altı mâh ile beraber ekseri evkât-ı radâ‘iye olan iki buçuk ve ‘indel İmâmeyn [استعيز بالله] وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ) LIII nazmı celîline nazaran müddet-i haml olan eşhur-i sitteden mâ‘adâ müddet-i fisâl bulunan iki senede velev bâkir veya âyise olsun mer‘enin memesinden lebeni radî‘ mass eylemek manâsındadır.

^{LII} el-Ahkâf 46/15. [İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve süttten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşp kırk yaşına girince şöyle yakarır: “Rabbim! Bana ve anne babama lutfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle. Dönüp kapına başvurdum ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!”]

^{LIII} el-Bakara 2/233. [Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınmaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de babası çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.]

Sütü burundan vererek veya bir vasıta ile boğazından geçirerek mideye îsal etmek dahî emmek gibidir.

Cevhere ve gayrıda zikrolunduğu üzere müddet-i radâ‘ hakkındaki kavleyn-i mezkûreynin ikisi de müftâ bihtir ve kavleynin ihtilâfı tahrîme ait olup yoksa mutallakaya ücret-i irdâ‘ın lüzûmu ve vâlideye emr-i irdâ‘ın diyâneten vücûbî müddeti bil-icma‘ iki yıldan ziyâde değildir.

Mezheb-i zâhire üzere hurmet-i nikâh ancak müddet-i radâ‘ zarfında sâbit olur. Velew ki çocuk eyyâm-i radâ‘iyyenin hıtâmından evvel süttten kesilmiş ve yemek ile teğaddîye alışıarak murdîanın sütünü emmekten istiğna hâsıl eylemiş olduğu halde müddet-i radâ‘da tekrar emzirilmiş olsun. [وعليه الفتوى]

Şu halde evkât-ı radâ‘iyyenin murûrundan sonra vukû‘ bulan irdâ‘ tahrîmi mûcib olmaz.

Kavleyni sâbıkayn îcâbınca olan eyyâm-ı radâ‘iyyenin inkişâsından sonra veledi irdâ‘ mübâh ve mücâz olamaz.

Gerek kendisinden olan veledini gerek gayrıdan olan sabiyyeyi zarar-ı îrâs eylemediği takdirde müddet-i radâ‘ın tamamından evvel fidâme yani süttten kesmeye (irdâ‘da olduğu gibi gayr-ı mü‘teka olan câriyesini milki olduğuna mebni) efendisi icbâr edebilir ise de terbiye hakkı zevcenin olduğundan müddet-i fisâl olan iki seneden akdem tıflın fidâm ve irdâ‘ı hususlarında zevce-i hürresini zevci cebr ve ilhâh edemez.

Sütün çoğunun ağzından veya burnundan cevfine vusûlü ma‘lum olduğunda kalîl olsa bile onunla murdîanın veled-i radîa ana ve lebeni kendisinden olan murdîanın zevci min ciheti’r-radâ‘ baba olması sübut bulur lakin süt murdîanın zevcinden olmazsa übüvvet hâsıl olmaz.

Bezzâziyye’de beyân olunduğu vecihle dâr-i harpte süt emip ba‘dehû şeref-i islâmla müşerref olarak dâr-i islâma gelen iki harbî beyninde dahî ahkâm-ı radâ‘ sâbit olur.

Süt veledin ağzından veya burnundan karnına vâsıl olmasa veya bil-îcâb ihtikân yahut üzüneyne iktâr edilse radâ‘ tahakkuk etmez.

Velvâliciyye’de meşhurdur ki bir sabînin femine bir kadının memesinin başı lokma gibi idhâl olunupta sütün boğazına vâsıl olup olmadığı zâhir olmasa nikâha mâni‘ olan şeyde şek olduğundan sabî o kadının veledine haram olmaz.

Her çocuğu bilâ-zarûret emzirmemek ve irdâ‘ vukû‘unda tahrîr ve teşhîr etmek nisâyâ lâzım ve zevcinden izin almayarak çocuk emzirmek mekruhtur.

Hâniyye’de muharrar olduğu üzere bir kız çocuğunu bir karye ahâlisinin ekser nisvânı emzirmiş olduğu ve fakat kimin emzirdiği ‘alâ’t-ta‘yîn bilinemediği halde o karye ahâlisinden biri mezbûreyi tezevvüc etmek istese hangi kadının irdâ‘ eylemiş olduğuna emâre-i kaviyye veya şehadet-i sahîha bulunmaz ise onunla izdivâc câiz olur.

[يَحْرُمُ مِنَ الرِّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ]^{LIV} hadîs-i şerîfi îcâbınca radâ‘ sebebiyle olan hurmet nesep sebebiyle olan hurmet gibidir.

Binâen ‘aleyh bir kimsenin radâ‘en oğlunun veya babasının halîlesi neseben olduğu gibi kendine haramdır. Kezâlik mezniyesinin radâ‘en kızı dahî zâniye gayr-ı helaldir.

Lakin neseben birâder veya hemşerisinin vâlidesi kişinin öz veya üvey mâderi demek olmakla kendisine haram-ı mahz olduğu halde radâ‘en erkek veya kız karındaşının anası onların süt olmayan diğer karındaşına haram olmaz.

Dürer’de mes’ele-i mezkûrede üç sûret gösterilip bundan biri bir racülün neseben olan er veya kız karındaşının süt anasını ve diğeri radâ‘en olan er veya kız karındaşının neseben olan vâlidesini ol racülün ve biri de ecnebîler olan sabî ile sabîye bir ecnebîye mer’enin memesinden emipte sabiyyenin radâ‘ cihetinden bir âhar mâderi

^{LIV} Buhârî, *el-Câmi* ‘, (No: 4941). [Nesep (doğum) sebebiyle haram olanlar süt emme sebebiyle de haram olur.]

olsa bunu o sabînin tezevvüc eylemelerinin cevâzıdır.

İmdî bir kimsenin neseben kız ve er karındaşının anasının kendine hurmeti onun vâlidesi veya babasının mevtûesi olduğundan neş'et edip radâ'da ise anası veya pederinin mevtûesi olmak mefkûttur.

Kişinin oğlunun ve kızının radâ'en kız karındaşı ve oğlunun ve kızının radâ'en ceddeleri ve 'âm ve 'âmmete ve hâl ve hâletesinin vâlideleri ve veledinin radâ'en 'âmmetesi ve 'âmmetesinin kızı ve kız karındaşının kızı ve evlâd-ı evlâdının anası radâ' cihetinden kendine helal ise de neseben haramdır. Kezâlik bir mer'enin süt tarafından oğlunun karındaşı mezbûreye helaldir.

Min ciheti'r-radâ' olan müstesneyât-ı muharrara suver-i aşereden ve zükûret ve ünûset itibârıyla yirmi sûretten 'ibârettir. Şöyle ki zükûrete göre er karındaşının anası ve oğlunun kız karındaşı ve ceddeleri ve 'âm ve hâlinin anaları ve oğlunun 'âmmetesi ve 'âmmetesinin kızı ve kezâlik oğlunun kız karındaşının kızı ve oğlunun veledinin anasıdır.

Ünûsete nazaran kız karındaşının vâlidesi ve kızının kız hemşerisi ve ceddeleri ve 'âmmete ve hâletesinin mâderleri ve kerîmesinin 'âmmetesi ve 'âmmetesinin kızının kızı ve kızının kız karındaşının kızı ve kızının veledinin kerîmesidir.

Mezkûrâtın mecmu'u on sekiz ise de mer'enin radâ'en oğlunun karındaşının mezbûreye hıllı sûret-i 'âşira olduğundan bu da er ve avrat cihetinden iki itibâr edildiğinde cem'an yirmiye ve bunların racül ve mer'eye nisbetle yekdiğerine helâl olmaları itibârıyla miktâr-ı suver kırka bâliğ olur.

Kişinin neseben er karındaşının radâ'en kız karındaşını tezevvücü helaldir. Kezâlik bil-'aks yani radâ'en erkek biraderinin neseben hemşerisini almak sahîhtir.

Bir karından irtidâ' üzere müctemi' olan iki sabî ehadühümâ ahârın süt karındaşları olduklarından her ne kadar zaman ve peder muhtelif olsa da birbirine tezvîc olunamazlar.

Sabîlerin emdikleri sût bir racül ile mer'enin olur ise bu halde ana ve baba bir sût karındaşı ve eğer sût bir erkekten olmaz ise meselâ birini zevc-i evvel ve birini zevc-i sâni'den hâsıl olan lebenden emzirse li-ümme ehlî veya uhlî olacakları gibi bir şahsın iki avratı olup da her biri bir sabîyi irdâ' eylese li-ebi ehlî veya uhlî olurlar.

Radî'a ile murdi'anın veled-i veledinin veledi beyinde aşağı doğru hıll-i nikâh yoktur. Zîrâ veled-i murdi'ân radî'adan mukaddem veya muahhar olsa bile veled-i veled radî'ânın sût karındaşının veledidir ki muharramâtandır.

Bir mer'enin birkaç kızı ve diğer bir kadının kezâlik birkaç oğlu olup da zikrolunan kızların anası merkûm oğlanlardan birini ve oğlanların anası dahî mezbûre kızlardan birini irdâ' eyleseler kızların vâlidesinden sût emen oğlan (radâ'en kız karındaşları oldukları için) kızlardan hiçbirini tezevvüc edemez.

Ama sût emen oğlandan mâ-'adâ diğer oğlanlar er karındaşının radâ'en kız karındaşları olduğundan mezbûre kızlardan oğlanların anasının sût verdiği kız onun radâ'en kız karındaşı olmakla bundan başkasını alabilir.

Cevhere ve gayrının beyânına göre sinni dokuz veya daha ziyâde olan bint-i bikrin yani nikâh veya sifâhla bekâreti izâle edilmiş olmayan kızın lebeni nikâhı tahrîm eder ise de dokuz yaşına balîğ olmayan bikrin sûtü hurmet-i radâ'ı îcâb eylemez.

Mes'ele-i mezkûreden münfehim oldu ki bu bâbta zevc hakkında hurmet-i radâ'îye sâbit olamayacağından kable'd-duhûl o yaştaki zevcesini zevc tatlîk eylemiş olsa leben kendisinden olmadığına mebnî onun radî'asını tezevvüc helal olur.

Ama ba'de'd-duhûl tatlîk etmiş ise mezbûrenin radî'ası kendi rabâibinden olacağı cihetle onu tezevvüc edemez.

Bir de leben kendisinden vilâdet me'mûl olandan tasavvur olunacağına binâen vilâdete kâbiliyyeti olmayan sağîranın memesinden çıkan şeyin sût olmasına hükmedilemez. Nitekim bâkirin memesinden sarı su akmış olsa onun irdâ'ıyla hurmet sâbit olmaz. (*İbn 'Âbidîn*)

Bir mer'enin lebeni suya ve her bir mâi' ve belki câmid şeye yahut devâya veya diğer bir hatunun veya koyun veya keçinin sütüne karıştırılarak sabîye verilse eğer leben-i mer'e karıştırılan şeye gâlib ise hurmet-i radâ' iye sâbit olur. [والا فلا]

Hâniyye'de galebe min haysü'l-eczâ bulunmak ve *Kâdihan*'da süt kemaliyle müteğayyir olmak ve İmâm-ı Ebû Yûsuf hazretlerince levn ve ta'mı tebeddül etmek kayıtlarıyla takyîd olunmuştur.

Leben-i mer'e ile mezkûrattan biri müsâvî olmak dahî müstelzim-i hurmettir.

İki kadının sütleri karıştırılmış olmak sûretinde cinsin cinse galebesi aranılmayacağından biri diğerine gerek gâlib gerek mağlûb olsun hurmet-i radâ' o iki hatun haklarında dahî sâbit olmak muraccahtır. (*Tenvîr, ed-Dürrü'l-Muhtâr, Tahtâvî, Reddû'l-Muhtâr*)

Mutlaka ki gerek ateş mess etsin veya etmesin ve gerek lebeni gâlib olup da lokma raf' olunduğunda mütekâtır olsun veya olmasın ve gerekse lokma lokma veyahut tedric ile ekl edilsin taâ'mla maḥlûd olan veya peynir yapılan leben-i mer'e radâ' itlakına sâlih olmadığından sebep-i tahrîm değildir.

Kezâlik kadının sütü ile ihtikân veya üzüneyne yahut baştaki yaraya iktâr eylemek ile de hurmet gayr-ı hâsıdır.

İbn 'Âbidîn'in tahkîkine nazaran lokma raf' olundukta leben mütekâtır olup da parça parça ekl edilecek olursa zikrolunduğu üzere mûcib-i hurmet olmuyor ise de taâ'm saḥn olmayıpta şirbe kâbil derecede rakîk olduğu halde yudum yudum içilecek olsa hurmet sâbit olacağı anlaşılıyor.

Racülün ve hünsa-i müşkilin sütleri de müstelzim-i hurmet değildir. Bir kimsenin darra-i kebîresi yani büyük haramı mübâne olsa bile darra-i saḡîresini müddet-i radâ'da irdâ' eylese ikisi de kendisine ebediyyen haram olur.

Mes'ele-i Mebsûta'da darra-i kebîrenin medhûle veya gayr-ı medhûle olması ve lebeni kendisinden olup olmaması ve irdâ' kable't-talâk veya ba'de't-talâk vukû'

bulması ve iddet-i ric'iyeye de yahut beynunet-i suğra ve kübrâ ile bâin bulunması gibi ahvâlın cümlesine şâmil olmak üzere mutlak zikrolunmuş ise de hurmetlerinin sübûtu kebîrenin sütü o zevcden olmak yahut kendisi ona medhûle bulunmak kaydıyla mukayyettir. Böyle olmaz yani kebîre ona medhûle olmuş bulunmaz ise süt başkasının demek olduğundan sağîreyi sâniyen tezevvüc edebilir.

İrdâ' gerek kable't-talâk gerek ba'de't-talâk vâki' olsun sûret-i muharrara da bir hurmet-i muvakkata hâsıl olmuş olur ki irdâ'ın kable't-talâk olması sûretinde zevc kızı radâ'en olan vâlidesiyle birleştirmiş olacağı cihetle nikâhları münfesihi olur ise de vâlide medhûl bihâ olmadığı cihetle zevc onun süt kızınâ ba'dehû îade-i akit edebileceği gibi irdâ' ba'de't-talâk olduğu takdir de dahî kızın nikâhı zâten münfesihi olmayıp şu kadar ki her iki sûrette kıza akit vâki' olmakla vâlide müebbeden haram olur.

Zikrolunan mes'elede zevce-i kebîre medhûle olmadıkça mehîre müstehak olamaz çünkü fesat kastıyla sağîreyi irdâ'ından dolayı müfârakata kendisi sebebiyyet vermiştir.

Sağîreye henüz medhûle olmadığı cihetle nısıf mehir lâzım gelip eğer kebîre nikâha ve sağîreyi irdâ' ile nikâhın fesadına 'âlîme olduğu ve mecnûne veya nâime olmayıpta âkile ve peydâr bulunduğu halde sağîrenin cû' ve helakını def' sûretiyle olmayıpta mücerret fesâda binâen kendi rızâsıyla irdâ' eylemiş ise zevc nısf-ı mehri sağîreye ba'de'l-i-tâ kendisi almak üzere kebîreye mürâcaat eyler.

Lakin müfârakata sebebiyyet kendi sun'u ile olmayıpta meselâ kerhen veya nevm halinde sağîre sütünü emse veya kebîre mecnûne bulunsay yahut biri ifsat kastı olmayarak kebîrenin sütünü alıp sağîrenin ağzına akıtmakla cevfine dâhil olsa bunda kebîrenin sû-i fikre mebnî bir kusuru olmadığından mezkûr nısıf mehir için zevc kebîreye mürâcaat edemez.

Bir kimse lebeni kendisinden olan sütle hatunu tatlîk edipte ba'de tamâmi'l-iddet mezbûre diğer bir ere varıp hâmil olduğu halde bir veledi irdâ' eylese bunun hükmü süt sahibi bulunan zevc-i evvel için sübût bulur. Yani sütün zevc-i evvelden

olduğu müteyekkan ve zevc-i sâniiden olduğu meşkûk olup şek ise yakîni izâle edememek kâidesine binâen radî‘ zevc-i evvelin sût oğlu ve kendisi onun sût pederi olur ve mezbûre çocuk getirdiğinde sût zevc-i sâniiden sâbit olmakla haml müddetinde kadının emzirdiği velet ikinci zevcin rabîbi addolunur.

Bir kişi kendi zevcesi hakkında (Şu hatun benim sût hemşiremdir) deyip ba‘dehû (Ben vehmetmişim vâki‘-i hâl benim dediğim gibi değildir) diyerek kavlinden rücu‘ etse irdâ‘ umûr-i hafîyyeden olduğundan bu tenâkuz davasına mâni‘ addolunmayarak sözü tasdîk olunur ve meyâneleri tefrîk edilmez ama zevc kavlinde sebât ve ısrar ederse araları tefrîk edilir.

Bir kadın evvelce bir erkek ile vukû‘-i radâ‘ı ikrâr ve müehharan nefsinin tekzîben inkâr ederek (Ben hata ettim) deyipte o erkekle tezevvüc etse câizdir. Nitekim kadın kendini tekzîb etmeksizin erkeğin onu tezevvüc etmesi ve kadının sözünde musırta bulunması sûretinde dahî câizdir.

Mer'e radâ‘da ısrar edipte racûl inkâr eylese kadının kavline itibâr olunmaz.

Radâ‘ı erkek ve kadın ikisi birden ikrâr ba‘dehû kendilerini tekzîb ile biz hata eyledik deseler de sonra o erkek bu kadını tezevvüc eylese sahîh olur.

Nesepteki ikrâr dahî radâ‘da ki ikrâr gibi olduğundan radâ‘ ile ikrâr da her ne lâzım ise nesep de aynı lâzımdır.

Mukırr olan şahıs ikrârı üzerine musırr olursa nikâh bâtil olur ve musırr olmaz ise bâtil olmaz.

Meselâ bir racûl nesebi ma‘lûm olmayan bir mer'eye (Bu benim hemşerim veya vâlidemdir) dedikten sonra (Ben vehm eylemişim) dese kendisi tasdîk kılınır. Lakin bu kavlinden rucû etmeyipte musırr olursa meyâneleri tefrîk olunur.

Radâ‘ malın ispatında olduğu gibi iki racûl-i âdil ve bir racûl-i âdil ile iki mer'e-i âdilenin şehâdetleriyle veya zevceynin tesâdiki ile sâbit olur.

Şâhitlerden biri murdiâ olsa her ne kadar nefsinin fiiline şehâdet ise de töhmet

mahalli olmadığından şehâdeti kabul edilir ve şehâdet hakk-ı ‘abd olan ya iptal yahut hıll-i nikâhı mütezammin olmakla firkat hemen vâki‘ olmayıp belki tefrîk hâkim-i şer‘ tarafından icrâ olunur.

Radâ‘ın sübûtu kadının davasına tevakkuf etmez çünkü hukûk-i Allah'tan bulunan hurmet-i fûrûcu tezammün eden bilâ-dava şehâdet yani şehadet-i hasbe kâfi olur. Nitekim talâka ve ‘ıtk-ı emeye ve vakfa şehâdet dahî böyledir.

Bir hatunun kendi huzurunda iki âdil kimse gelipte zevciyle meyânelerinde radâ‘ olduğunu veya zevcenin mezbûreyi talâk-ı selâse ile tatlîk eylediğine şehâdet eyleseler ve sonra şahitler vefat eylemiş olsa yahut huzur-i kâdıya raf‘i dava olunmaksızın şahitler gaybûbet etseler zevc her ne kadar münkir olsa da mezbûrenin onunla ikâmeti ve icrâ-ı mu‘âmele-i zevciyyeti câiz olmaz. [وبه يفتى] (*Hulâsa ‘ani’ d-Dürri’ l-Muhtâr, ve Tahtâvî ve Reddi’ l-Muhtâr*)

SONUÇ

Yapmış olduğumuz araştırmanın sonucunda Ahmet Zühdü Paşa'nın başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra yetkin bir ilmi kişiliğinin de bulunduğu kanaatine varmış bulunmaktayız. Aynı zamanda Zühdü Paşa'nın kendisi her ne kadar medrese kökenli olsa da Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde nâzırlık gibi görevlerde bulunurken yapmış olduğu icrâatlardan modernleşmeye ve yeniliğe açık bir kişilik olduğunu anlamaktayız. Maliye Nâzırlığı ve Maârif Nâzırlığı yapmış olduğu dönemlerde kendisinin başlatmış olduğu yeni uygulamalar da bunun bir göstergesidir.

Zühdü Paşa'nın bildiğimiz tek fikhî eseri *el-Mecmû'a* olmakla birlikte bu eserin önemi dönemin sultânî ve idâdî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmasından anlaşılabılır. İdâdî ve sultânî mekteplerinin hedefi Osmanlı Devleti'ne nitelikli memur yetiştirmek olduğundan bu mekteplerde verilecek olan derslerin ve okutulacak olan kitapların mercûh oldukları takdire şayandır. Bu bağlamla birlikte Zühdü Paşa'nın kaleme almış olduğu *el-Mecmû'a*'nın önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Zühdü Paşa, Tanzimat döneminde yaşamış bir bakan olarak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu modernleşme çabaları ve buna binâen her alanda kanunlaştırma hareketlerine şahit olmuş bir kimsedir. Devletin bu çabalarını en üst makamlardan görmüş olması olaylara olan vukûfiyetini ziyadesiyle artırmaktadır. Kendisi de bu çabalara destek vermiş ve devletin her alanda gelişmesi için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Dâru'l-Fünûn'un kurulması gibi eğitimle alakalı gelişmelerin yanı sıra ekonomik olarak hazırlamış olduğu tahrirlerle devletin ekonomik sıkıntılarına çözüm bulmaya çalışmıştır.

Bahsetmiş olduğumuz Tanzimat dönemi kanunlaştırma hareketlerinin göze çarpan örneklerinden birisi de Hukuk-i Aile Kararnâmesi'dir. Ancak Zühdü Paşa'nın ömrü bu kararnâmeyi görmeye yetmemiştir. Hukuk-i Aile Kararnâmesi hazırlandıktan sonra ilmiye sınıfı tarafından oldukça tepki ile karşılanmıştır. Bunun sebebi ise kararnâme hazırlanırken yalnızca Hanefî mezhebinden değil, dönemin şartlarına uygun görüş sunan diğer mezheplerden de faydalanılmasıdır. Telif tarihi olarak

oldukça yakın bir zamanda hazırlanmış olan Zühdü Paşa'nın eseri *el-Mecmû'a* ise bu tür girişimlere girmemiş, yani farklı mezheplerden dönemin şartlarına uygun görüş aramaya çalışmamış, Hanefî mezhebinin temel kaynaklarıyla yetinmiştir. Böylelikle kendisinin devlet adamı olması ve en üst kademelerde görev yapmış olması hasebiyle bazı fetvalarda farklı mezhepleri kullanmış olabileceğine dair cesaretli davranacağı düşüncemizin haksız olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuyla alakalı olarak *el-Mecmû'a* ve Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nin bazı meselelerini mukayese etmiş ve aradaki farkı ilgili bölümde zikretmiştik.

Zühdü Paşa *el-Mecmû'a*'da yalnızca ibadât bahislerine ve muamelâtta nikâh ve talâk bahislerine değinmiştir. Kitabın son kısmı olan talâk bahsi 1313/1895 basım tarihli ve Zühdü Paşa'nın vefat tarihi 1320/1902 birbirine oldukça yakın olduğundan kitabını tam bir şekilde ortaya çıkaramamış olduğunu anlayabiliriz. Bununla birlikte ilk kitabın sonunda o bölümün bittiğine dâir “Altı kitap ve müteaddid ebvâbdan ‘ibâret olan işbu cüz-i evvelin tab‘ı bi-lutfihî te‘âlâ hıtâm bulunmuştur” ibaresi bulunmakta ancak ikinci kitabın sonunda buna benzer bir ibare veyahut kitabın bittiğine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Son olarak Zühdü Paşa *el-Mecmû'a*'sını yazarken Hanefî mezhebini esas almış ve dönemin ihtiyaç duyduğu görüşlerde dahi farklı fetvalara gitmemiştir. Yazmış olduğu eser dönemin en önemli eğitim merkezlerinden sayılacak Mekteb-i Sultânî ve idâdî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve kendisinden istifâde edilmiştir. Bütün bunların yanında Zühdü Paşa devleti ve milleti için ömrünün sonuna kadar çalışmış ve yine Maârif Nâzırlığı görevini ifa ederken vefât etmiştir. Biz Zühdü Paşa'nın yazmış olduğu *el-Mecmû'a* adlı eserin tahlîlini yapmış olup çalışma konumuz olan nikâh bahsini latince etmiş bulunmaktayız. Bu çalışma Tanzimat döneminde yazılmış fikhî bir esere ışık tutmakla birlikte en tartışmalı konulardan olan nikâh bahsini Hukuk-i Aile Kararnâmesi'nde bulunan fetvalarla mukayese ederek aradaki farkları ve her iki eserinde fetvalarını almış oldukları kaynakları incelemektedir. Böylelikle bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların istifâdesine sunulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrezzâk, Ebû
Bekr Abdurrezzâk b.
Hemmâm b. Nâfi‘ es-
San‘ânî el-Himyerî: **Musannef**. 10 Cilt. Dâru’t-Te’sîl, 2. Basım, 1437/2013.
- Alâettin, İbrahim: **Meşhur Adamlar Ansiklopedisi**. İstanbul: Sedat Simavî, 1933.
- Ali el-Muttakî, Alî b.
Hüsâmiddîn b.
Abdilmelik b. Kadîhân
el-Müttakî el-Hindî: **Kenzu’l-Ummâl**. thk. Bekrî Heyânî, Safve es-Seka. 16 Cilt. Müessetü’r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.
- Arpaguş, Hatice: **“Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”**. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1), 36.
- Aydın, Mehmet Akif: **“Hukuk-i Aile Kararnâmesi”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/317. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- BOA, Osmanlı Arşivi: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maârif Nezareti Mektubî Kalemi** [MF.MKT]. 7/182, 89/179, 62/247, 62/288, 21/293, 8/375, 3/583, 55/357, 3/228, 51/162, 85/17, 2/249.
- Bayar, Mesut: **İslam Hukukunda İkra ve Hukuki Sonuçları**. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Begavî, Ebû
Muhammed: **et-Terhîb**. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. y.y: Dâru’l

- Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ': Kütübi'l-İlmiyye. 1997.
- , Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî: **Marifetü's-Sünen.** thk. Abdülmütî Emin Kal'acî. 15 Cilt. Karaçi: Câmiatü Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- _____ : **Sünenü'l-Kübrâ.** thk. Muhammed Abdülkâdir. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- _____ : **Şa'bü'l-İmân.** thk. Ebû Hâcer Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail: **el-Câmi'u's-şâhîh.** thk. Mustafa Dipboğa. 6 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Cici, Recep: **"İmamzâde Esad Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 22/211. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öge, Ali: **Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi.** Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.
- Çelikleş, Hasan Sabri: **"Mekteb-i Sultanî Müfredatındaki Ulûm-i Diniye Derslerinin Niteliği". Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası** (Mart 2021), 145.
- _____ : **Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Çetin, Atilla: **"Maârif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu". Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**

0/10-11 (Aralık 2011).

- Demirel, Derya: **Osmanlı Devleti'nde Sultânîler ve İdadiler**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Dölen, Emre: **Türkiye Üniversite Tarihi**. 5 Cilt. İstanbul: Bilgi Yayınları, Birinci Basım, 2009.
- Ebû Ali, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Musa eş-Şerîf – Ebû Alî el-Hâşimî el-Bağdâdî: **el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Reşâd**. y.y: Müessesetü'r-Risâle. 1998.
- Ebû Dâvud, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî: **Sünen**. thk. Şuayb Arnavut. 7 Cilt. Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh: **Müsned-i Ebî Hanîfe**. thk. Abdurrahmân Hasan Mahmûd. 1 Cilt. Mısır: el-Âdâb, t.y.
- Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî: **Müsned**. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1434/2013.
- Ekdal, Müfid: **Kapalı Hayat Kutusu – Kadıköy Konakları**. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Ergin, Osman: **Türk Maârif Tarihi**. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Galatasaray Lisesi:** Erişim 1 Mart 2022. <http://www.gsl.gsu.edu.tr>
- Kutlay, Halil İbrahim: **“Keşfü'l-Gummeh bi-Tahrîci Hadîsi “İhtilâfu**

Ümmetî Rahmeh". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 2/1 (2004), 81-104.

Heysemî, Ebü'l-Hasen **Mecme'u'z-Zevâid.** thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Nûrüddîn Alî b. Ebî Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
Bekr b. Süleymân:

Hukuk-i Aile İtimat Kütüphanesi. 1 Cilt. Dersâadet: Kader Matbaası, y.y., 1336.
Kararnâmesi:

İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr.** Beyrut: Muhammed Emin b. Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966.
Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki:

İbn Cellâb, Ebü'l- **et-Tefri'.** thk. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dâru'l Kâsım Ubeydullâh b. Kütübi'l-İlmiyye. 2007.
Hüseyn b. Hasen b. el-Cellâb el-Basrî:

İbn Ebî Şeybe, Ebû **Musannef.** thk. Nâsır b. Abdülazîz. 25 Cilt. Suudi Bekr Abdullâh b. Arabistan: Dâru Künûz-i İşbilyâ, 1. Basım, 1436/2015.
Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûffî:

İbn Hümam, **Fethu'l-Kadîr.** Lübnan: Dâru'l Fikr. 1389/1970.
Kemâlüddîn
Muhammed b.
Abdilvâhid b.
Abdilhamîd es-Sivâsî
el-İskenderî:

İbn Kudâme, Ebû **el-Muğnî.** thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî,

Muhammed
Muvaffakuddîn
Abdullah b. Ahmed b.
Muhammed b.
Kudâme el-Cemmâîlî
el-Makdisî:

Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Suudi Arabistan:
Dâr’u Âlimi’l-Kütüb. 1997.

İbn Rüşd, Ebü’l-Velîd
Muhammed b. Ahmed
b. Ahmed el-Kurtubî
el-Endelüsî:

el-Mukaddimâtü’l-Mümeħhidât. Beyrut: Dâru’l
Ėarbi’l-İslâmî. 1408/1988.

İğüs, Esmâ:

**II.Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim
Yapıları ve Askeri Rüşdiyeleri.** İstanbul: Yıldız Teknik
Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi,
2008.

İmrânî, Ebü’l-Hüseyn
Yahyâ b. Ebi’l-Hayr b.
Sâlim b. Es’ad el-
İmrânî el-Yemânî:

el-Beyân. thk. Kasım Muhammed en-Nûrî. Cidde:
Dâru’l-Minhâc. 2000.

Kadı Abdülvehhâb,
Ebû Muhammed
Abdülvehhâb b. Alî b.
Nasr et-Tağlibî el-
Bağdâdî:

Uyûni’l-Mesâil. thk. Ali Muhammed İbrahim. Beyrut:
Dâr’u İbn-i Hazm. 2009.

Karakaya, Ebru:

“Zühdü Paşa Camii ve Mektebi”. *Türkiye Diyanet
Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 44/539. İstanbul: TDV
Yayınları, 2013.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû

Bedâiü’s-Sanâ’î fî Tertîbi’s-Şerâi’. y.y. Dâru’l

- Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed: Kütübi'l-İlmiyye. 1986.
- Kayabaş, Ebru: **Hukuk-i Aile Kararnâmesi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî: **Fethu'l-Azîz bi-Şerhi'l-Vecîz**. y.y: Dâru'l Fikr. t.y.
- Keskiner, Emine: **“Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki Din Eğitime Karşılaştırmalı Bir Bakış”**. *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/5 (Ocak 2004), 69.
- Kılıç, Hulusi: **“Mehmed Zihni Efendi”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/542-543. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Korkmaz, Ömer: **“Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi ve Veli İzinsiz Nikâh”**, *Bilimname* 37 (Nisan 2019), 457.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed: **el-Muhtasar**. thk. Kâmil Muhammed Muhammed Aviza. y.y: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye. 1997.
- Kumaş, Ali - Yılmaz, **“Sihriyyetin Oluşmasında Zinanın Etkisi”**, *Tokat*

- Muharrem: *İlmiyat Dergisi* 5/2 (Temmuz 2017), 51-68.
- Kumru, Abdulsamet: **Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Hülâsatü'l-Muhtâreyn Adlı Eseri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kuneralp, Sinan: **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**. İstanbul: İSİS, 1999.
- Kur'ân Yolu:** Erişim 1 Mart 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Millî Eğitim Bakanlığı:** Erişim 1 Mart 2022. <https://istanbulanadolulisesi.meb.k12.tr>
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî: **el-Hidâye**. thk. Talâl Yûsuf, 5.Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâ-i't-Türâs, t.y.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: **el-Câmi'u's-şahîh**. thk. Ahmet b. Rıfat el-Karahisârî, İzzet b. Osman ez-Za'ferân, Şükrü b. Hasan el-Ankaravî. 8 Cilt. Türkiye: Dâr-u Tıbbâ'atî'l-Âmira, 1334.
- Nîsâbûrî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyâden-Nîsâbûrî: **Ziyâdât**. thk. Hâlid b. Hâyif. 1 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Kevser, 1. Basım, 1426/2005.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî: **Ravzatü't-Tâlibîn**. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî. 1991.
- Oraloğlu, Ali Z.: **"Zühdü Paşa"**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/538. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Özdirek, Recep: **“Evliyâ Efendizâde Ahmed Ziyâeddîn Efendi ve Hülâsatü’l-Efkâr İsimli Usûl-i Fıkıh Eseri”**. III. *Uluslararası Şeyh Şa’ban-ı Velî Sempozyumu*. ed. Ali Râfet Özkan. 1/657. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Özel, Ahmet: **“Haskefi”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- _____ : **Hanefî Fıkıh Alimleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Öztürk, Cemil: **“İdadi”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/464. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Sicill-i Osmanî Zeyli**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Radovîşî, Mustafa Bey: **Mufasssal İlmihal**. İstanbul: Derssaâdet, 1310.
- Salman, Hacı: **İdadi Mekteplerin Tarihsel Gelişimi**. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Salnâme:** **Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye**, 1318
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed: **Tuhfetü’l-Fukahâ**. Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 1994).
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî **el-Mebsût**. Beyrut: Dâru’l-Marife. 1993.

Sehl Ahmed:

Sinaplı, Ahmet Nuri: **Maliye ve Maârif Nâzırı Ahmet Zühtü Paşa**. İstanbul: Lebîb Yalkın Yayınları ve Basım AŞ, t.y.

Şâfi'î, Ebû Abdillâh **el-Ümm**. Beyrut: Dâru'l-Marife. 1990.
Muhammed b. İdrîs b. Abbâs:

_____ : **Müsned**. thk. Mâhir Yâsin Fahl. 4 Cilt. Kuveyt: Şirketü Gırâs, 1. Basım, 1425/2005.

Şahin, Harun: **“Ahmed Zühdü Paşa ve Osmanlı Maliyesi Üzerine Bir Lâyiha”**. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (Nisan 2017), 3.

Şeybânî, Ebû Abdillâh **el-Asl**. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Karaçi: İdâratü'l Kur'ân ve'l Ulûmi'l-İslâmiyye. t.y.
Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad:

Şîrâzî, Ebû İshâk **el-Mühezzeb**. y.y: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye. t.y.
Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf:

Şişman, Adnan: **“Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”**. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/324. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım **Mu'cemu'l-Evsat**. thk. Ebû Muâz Târık, Abdülmuhsin Müsnidü'd-dünyâ b. İbrahim. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb:

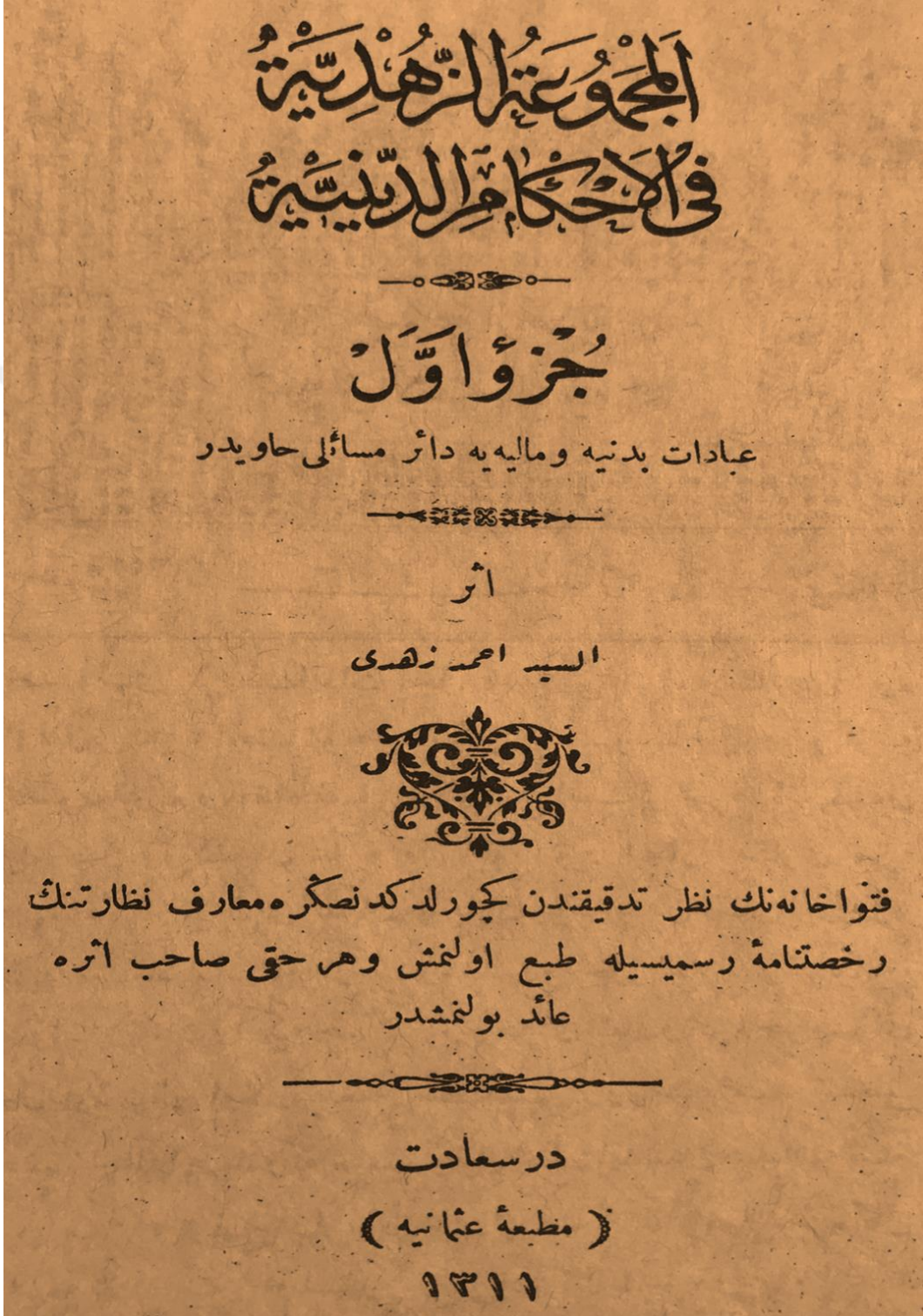
Tirmizî, Ebû İsa **Süneni't-Tirmizî**. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Utve Avd, nşr.

- Muhammed b. İsa: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî. Mısır: Mektebet-ü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:** Mücedded Anadolu, (VGMA, Defter No: 586, 571).
- Yazıcı, Abdurrahman: **“Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri”**. *EVEV Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 574.
- Yıldırım, Âdem: **“Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyâtı (II) Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Türkçe İlmihaller”**. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (Ekim 2016), 986.
- Yılmaz, Mehmet Ali: **Maârif Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadiler**. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Zühdü Paşa, Ahmet: **el-Mecmû‘atü’z-Zühdiyye fî’l-Ahkâmi’d-Dîniyye**. İstanbul: Matbaa-ı Osmâniyye, 1313.

EKLER

EK-I Ahmet Zühdü Paşa

المجود في الزهد
في الأحكام الدينية

جزء ثانٍ

(قسم اول)

نكاح وتفرعاته دائر احكامى حاویدر

اثر

السید احمد زهدی

فتواخانه نك نظر تدقیقندن كچورلد كدن صكره معارف نظارت
جليله سنك ۵۵۳ نومرو وفی ۲۰ جمادى الاولى سنه ۱۳۱۳
تاریخی رخصتنامه رسمیه طبع اولمش وهرحق صاحب اثره
عائد بولمشد

در سعادت

۱۳۱۳

EK-IV Zühdü Paşa Köşkü (Kadıköy Kız Mektebi)

EK-V Zühdü Paşa Camii (1910)

